T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
EKONOMETRİ ANABİLİM DALI
EKONOMETRİ PROGRAMI

TÜRKİYE'DE FİNANSAL KATILIMI BELİRLEYEN FAKTÖRLERİN ANALİZİ

Mustafa ŞEN

Danışman
Prof. Dr. Sibel SELİM

MANİSA – 2021

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
EKONOMETRİ ANABİLİM DALI
EKONOMETRİ PROGRAMI

TÜRKİYE'DE FİNANSAL KATILIMI BELİRLEYEN FAKTÖRLERİN ANALİZİ

Mustafa ŞEN

Danışman
Prof. Dr. Sibel SELİM

MANİSA – 2021

EK:4 YÜKSEK LİSANS SINAV SAVUNMA TUTANAĞI

EK 5: TEZ VERİ GİRİŞ VE TEZ YAYINLAMA İZİN FORMU

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Türkiye'de Finansal Katılımı Belirleyen Faktörlerin Analizi" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

26.05.2021

Mustafa ŞEN

ÖZET

TÜRKİYE'DE FİNANSAL KATILIMI BELİRLEYEN FAKTÖRLERİN ANALİZİ

Yoksulluk ve gelir eşitsizliği, uzun zamandır araştırılan toplumsal sorunlar arasındadır. Kaynakların tahsisinde yaşanan problemler, mali açıdan dezavantajlı yani yoksul kesimin, resmi finansal sistem dışında kalarak yaşadıkları mali sorunları aşmalarını engellemektedir. Bu sorunlarla mücadele için finans sisteminin tüm nüfusu kapsayarak bir ekosistem oluşturması yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Finansal katılım adı verilen bu yaklaşım, yoksulluk ve gelir eşitsizliğini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada, Dünya Bankası tarafından gerçekleştirilen Global Findeks-2017 verileri kullanılarak Türkiye'de finansal katılımın belirleyicilerinin Kalitatif Tercih Modelleri ile araştırılması amaçlanmıştır. Bu çalışma kapsamında ele alınan modellerde, demografik değişkenlere ek olarak bireylerin fnansal tutum ve darvranışlarını gösteren değişkenler ilk defa kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları, Türkiye'de finansal katılım bakımından cinsiyet eşitsizliği olmadığını, işgücüne katılmanın, gelirin, eğitim seviyesinin ve yaşın finansal katılımı artırdığını göstermektedir. Finansal tutum ve davranış değişkenlerinin ise finansal katılımı farklı büyüklüklerde etkilediği, finansal katılıma en büyük katkıyı; para transferi, satın alma ve borçlanma değişkenlerinin sağladığı belirlenmiştir. Ayrıca mobil teknolojilerin, finansal katılımın artırılmasına daha yüksek derecede katkı sağladığı belirlenmiştir. Buna karşılık finansal tüketicilerin nakit kullanma eğilimlerinin de devam ettiği elde edilen bulgular arasındadır. Finansal katılımın geliştirilmesi için finansal tüketicinin alışkanlıklarının regülasyonlarla ve teşviklerle yönlendirilmesi, bu aşamada kamu otoritesinin de hukuki düzenlemeleri finansal teknolojilere paralel şekilde sürdürmesi gereklilikleri ön plana çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Katılım, Yoksulluk, Finansal Tutum, Finansal Davranış

ABSTRACT

ANALYSIS OF THE FACTORS DETERMINING FINANCIAL INCLUSION IN TURKEY

Poverty and income inequality are among the social problems that have been studied for a long time. Problems in the allocation of resources prevent the financially disadvantaged, namely, the poor, from overcoming the financial problems they experience by staying outside the official financial system. In order to tackle these problems, the approach of the financial system to create an ecosystem by encompassing the entire population has emerged. This approach, called financial inclusion, aims to eliminate poverty and income inequality. In this study, it is aimed to examine the determinants of financial inclusion in Turkey with Qualitative Choice Models by using Global Findex-2017 data conducted by the World Bank. In the models considered within the scope of this study, in addition to demographic variables, variables that show individuals' financial attitudes and behaviors were used for the first time. Findings show that there is no gender gap in terms of financial inclusion, and that labour force participation, income, education level and age increase financial inclusion. Financial attitude and behavior variables affect financial inclusion in different magnitudes, it has been determined that the biggest contribution to financial inclusion were provided by money transfer, purchasing and borrowing variables. It has also been ascertain that mobile technologies contribute more to increasing financial inclusion. On the other hand findings shows that financial consumers' tendencies to use cash is also continue. In order to improve of financial inclusion, the necessity of directing the habits of financial consumers with regulations and incentives, and at this stage, the government to maintain legal regulations in parallel with financial technologies came to the forefront.

Key Words: Financial Inclusion, Poverty, Financial Manner, Financial Behaviour

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren, bana gösterdiği güven ve teşvikleri ile akademik gelişimime katkı sağlayan, her alanda örnek aldığım danışman hocam Sayın Prof. Dr. Sibel SELİM'e; öğrenimim ve tezim boyunca, maddi manevi desteklerini esirgemeyen annem ve kayınvalidem başta olmak üzere aile büyüklerime, yoğun çalışmalarımda sabırla beni destekleyen ve motive eden sevgili eşim Seda'ya, birlikte geçireceğimiz kıymetli zamanı bana bağışlayan biricik kızım Defne'ye yürekten teşekkür ederim.

Mustafa ŞEN
Manisa, 2021

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ v
ÖZET vi
ABSTRACT vii
TEŞEKKÜR viii
İÇİNDEKİLER ix
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ xi
ŞEKİLLER DİZİNİ xiii
TABLOLAR DİZİNİ xiv
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
FİNANSAL KATILIM

1.1. FİNANSAL KATILIM KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ 4
1.1.1. Finansal Katılımın Kökeni 4
1.1.2. Finansal Katılım 6
1.1.3. Finansal Dışlanma 12
1.2. FİNANSAL KATILIMIN BELİRLEYİCİLERİ 15
1.2.1. Arz Tarafı Belirleyiciler 15
1.2.2. Talep Tarafı Belirleyiciler 19
1.2.3. Kamu Tarafı Belirleyiciler 20
1.2.4. Finansal Teknoloji 23
1.3. FİNANSAL KATILIMIN YARARLARI 26
1.3.1. Finansal Katılımın Ekonomik Büyüme ile İlişkisi 29
1.3.2. Finansal Katılımın Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği ile İlişkisi 31
1.4. TÜRKİYE'DE FİNANSAL KATILIM 33
1.4.1. Türkiye Finans Piyasalarına Genel Bakış 33
1.4.2. Finansal Katılımın Geliştirilmesine İlişkin Düzenlemeler 41
1.4.3. Finansal Katılımın Geliştirilmesine İlişkin Fiili Uygulamalar 45

İKİNCİ BÖLÜM
LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

2.1. MİKROKREDİ TEMELLİ ÇALIŞMALAR 57
2.2. FİNANSAL KATILIMA İLİŞKİN ENDEKS BAZLI ÇALIŞMALAR 59

2.3. FİNANSAL KATILIMA İLİŞKİN AMPİRİK ÇALIŞMALAR 63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KALİTATİF TERCİH MODELLERİ

3.1. DOĞRUSAL OLASILIK MODELİ (DOM) 74

3.2. LOGİT MODEL 76

3.2.1. Logit Modelin Tahmini 78

3.2.1.1 Maksimum Olabilirlik Metodu 79

3.2.1.2. Tartılı En Küçük Kareler Yöntemi (TEKKY) 80

3.3. PROBİT MODEL 81

3.3.1. Probit Modelin Tahmini 82

3.3.1.1. Maksimum Olabilirlik Metodu 82

3.3.1.2. Tartılı En Küçük Kareler Metodu (TEKKM) 83

3.4. LOGİT VE PROBİT MODEL KATSAYI ANLAMLILIK TESTİ 83

3.4.1. Wald Testi 83

3.4.2. Olabilirlik Oran Testi 83

3.5. LOGİT VE PROBİT MODELLERDE UYUM İYİLİĞİ ÖLÇÜTLERİ 84

3.6. LOGİT VE PROBİT MODELİN YORUMLANMASI 86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
AMPİRİK ANALİZ

4.1. ÇALIŞMANIN AMACI 88

4.2. VERİLER VE TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER 88

4.3. ARAŞTIRMA MODELLERİ 92

4.3.1. Finansal Araç Sahipliği Modeli (FASM) 95

4.3.2. Finansal Araçların Aktif Kullanımı Modeli (FAAKM) 102

4.3.3. Finansal Dışlanma Modeli (FDM) 110

4.3.4. Para Transferi Modeli (PTM) 117

4.3.5. Cep Telefonu ve İnternet Kullanımı Modeli (CTIM) 126

SONUÇ 134

KAYNAKÇA 140

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AIC : Akaike Bilgi Kriteri (Akaike Information Criterion)
BDDK : Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BIC : Bayes Bilgi Kriteri (Bayesian Information Criterion)
BKM : Bankalararası Kart Merkezi
BK/BKR : Banka Kartı
EGM : Emeklilik Gözetim Merkezi
EKK : En Küçük Kareler
EFT : Elektronik Fon Transferi
FinTek : Finansal Teknoloji
FASM : Finansal Araç Sahipliği Modeli
FAAKM : Finansal Araçların Aktif Kullanımı Modeli
FDM : Finansal Dışlanma Modeli
PTM : Para Transferi Modeli
CTIM : Cep Telefonu ve İnternet Kullanımı Modeli
FKE : Finansal Katılım Endeksi
GDI : Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (Gender Development Index)
GFI : Global Findeks Araştırması
GINI : Gini Katsayısı
GMM : Genelleştirilmiş Momentler Metodu
GSYİH : Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GSMH : Gayri Safi Milli Hâsıla
GMM : Genelleştirilmiş Momentler Metodu
GOA : Geçtiğimiz on iki ayda
HDI : İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index)
HPI : İnsani Yoksulluk Endeksi (Human Poverty Index)
IMF : Uluslararası Para Fonu
KK/KKR : Kredi Kartı
KOBİ : Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
no.lu : Numaralı
OECD : Organisation for Economic Co-operation and Development

PÖS : Perakende Ödeme Sistemi

TBB : Türkiye Bankalar Birliği

TCMB : Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TKBB : Türkiye Katılım Bankaları Birliği

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1: Finansal Araç Sahipliği: Global Findeks Verileri ve Reel Veriler Karşılaştırması 36
Şekil 1.2: Paranın Kullanım Biçimi ve Amacı 37
Şekil 1.3: Kartlı Harcamaların ve Dolaşımdaki Nakit Paranın GSYİH'e Oranı 38
Şekil 1.4: Tasarruf Türleri ve Miktarları 39
Şekil 1.5: Perakende Ödeme Sistemine (PÖS) İlişkin Veriler 40
Şekil 3.1: Sınırlanmamış DOM Tahmini 75
Şekil 3.2: Lojistik Regresyon Eğrisi 77
Şekil 4.1: İstihdamın Diğer Demografik Değişkenlerle İlişkisi 91
Şekil 4.2: Bağımlı Değişkenlerin Oranları 92
Şekil 4.3: Finansal Araç Sahibi Değişkenini Oluşturan Araçların Veriseti Ağırlıkları ve Reel Görünüm 96
Şekil 4.4: Finansal Araç Kullanımları 103
Şekil 4.5: Katılım Bankacılığı Bireysel ve Kurumsal Müşteri Sayısı 115
Şekil 4.6: Perakende Ödeme Sistemi İstatistikleri 120
Şekil 4.7: Seçilmiş Para Transferi İstatistikleri 120
Şekil 4.8: Mobil ve İnternet Bankacılığı Aktif Müşteri Sayıları 128
Şekil 4.9: Mobil Bankacılık İşlem Adetleri (Milyon) 128
Şekil 4.10: Mobil Bankacılık İşlem Hacimleri (Milyar TL) 129

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1: Finansal Katılım Tanım Çizelgesi 10
Tablo 3.1: Yi'nin Olasılık Dağılımı..... 75
Tablo 4.1. Demografik Değişkenler..... 90
Tablo 4.2: Finansal Katılımın Bileşenleri 94
Tablo 4.3: Finansal Araç Sahipliği Modeli Tanımlayıcı İstatistikleri..... 97
Tablo 4.4: Finansal Araç Sahipliği Modeli Bilgi Kriterleri 98
Tablo 4.5: Finansal Araç Sahipliği Modeli Tahmin Sonuçları 99
Tablo 4.6: Finansal Araçların Aktif Kullanımı Modeli Tanımlayıcı İstatistikleri ... 104
Tablo 4.7: Finansal Araçların Aktif Kullanımı Modeli Bilgi Kriterleri..... 105
Tablo 4.8: Finansal Araçların Aktif Kullanımı Modeli Tahmin Sonuçları..... 106
Tablo 4.9: Finansal Dışlanma Modeli Tanımlayıcı İstatistikleri 111
Tablo 4.10: Finansal Dışlanma Modeli Bilgi Kriterleri 112
Tablo 4.11: Finansal Dışlanma Modeli Tahmin Sonuçları 113
Tablo 4.12: Para Transferi Modeli Tanımlayıcı İstatistikleri..... 118
Tablo 4.13: Para Transferi Modeli Bilgi Kriterleri 121
Tablo 4.14: Para Transferi Modeli Tahmin Sonuçları 122
Tablo 4.15: Cep Telefonu ve Internet Modeli Tanımlayıcı İstatistikleri 130
Tablo 4.16: Cep Telefonu ve İnternet Modeli Bilgi Kriterleri..... 131
Tablo 4.17: Cep Telefonu ve İnternet Modeli Tahmin Sonuçları..... 132

GİRİŞ

Yoksulluk ve gelir eşitsizliği, çok uzun zamandır araştırılan toplumsal sorunlardır. Gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda, uygulama alanı bulmuş veya teorik bir bilgi olarak kalmış çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Bunlardan biri de sadece GSMH hedefine ulaşmayı amaçlayan, refah artışının bu büyümeyi izlediğini iddia eden ancak buna ilişkin çok fazla başarılı örneği olmayan büyümeci yaklaşımlardır (Alkin, 2020). Büyümeci yaklaşımlarda, kaynakların tahsisindeki problem ve adaletsizlikler, gelişme ve refah önündeki engellerdir (Chauvet ve Jacolin, 2017:1). Kaynakların tahsisinde, özel sektörün payı yüksek tutulurken bireysel alanlarda bu payın düşük tutulması, büyümeye katkı sağlarken mali açıdan dezavantajlı kesimlerin büyümeden pay almasını güçleştirmektedir. Bu da, büyümeden elde edilen getirinin, yoksulluk ve gelir eşitsizliğinin azaltılmasına sağladığı katkının verimliliğini düşürmektedir. Bu nedenle yoksulluk ve gelir eşitsizliği, ekonomi biliminin önemli araştırma alanlarından biri olmaya devam etmektedir.

Bu alandaki yeni nesil çalışmalardan biri, finansal katılımdır. Finansal katılımın fikri kökeni Schumpeter (1911)'e kadar uzanmakla birlikte fiili uygulamalar; kaynak tahsisinin bireysel ve herhangi bir getiri potansiyeli olmayan alanlara kaydırılması uygulaması olan mikrokredi ile başlamış, olumlu neticeler sonrasında bu kavramın kapsamı, bireylerin tüm finansal araçlara erişim sağlaması şeklinde genişletilmiş ve finansal katılım kavramı ortaya çıkmıştır.

Finansal katılım kısaca ideal bir finans sisteminin tüm nüfusu kapsaması gerekliliğine dayanmaktadır (Ambarkhane vd., 2016: 217) Tüm nüfusu kapsayan bir finansal sistem; hem finansal aktörlerin resmi finansal sistemin bir parçası olarak finansal sistemden edindikleri getiriler ile ekonomik refahlarını temin etmelerini hem de gayri resmi finansal sistemden kaynaklı problemleri ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Ancak özellikle mali yönden risk yaratacakları algısı, yoksul kesimin, uzun süre finansal sistem dışında tutulmasına neden olmuştur. Bu da finansal sistemin, arz tarafının yani finansal hizmet sağlayıcılarının güdümünde kalmasına neden olmuştur. Mikrofinans uygulamaları ile değişen risk algısı, finansal aktörlerin tamamının resmi finansal piyasada aktif olmasının sağlayacağı yararlar, teknolojik gelişmeler ve rekabet koşulları, talep tarafının önemini artırmıştır. Finansal alanda gerçekleşen bu değişiklik, finansal aktörlerin, finansal tutum ve davranışlarını, finansal katılımın en önemli belirleyicileri haline getirmiştir (Çam vd., 2018: 3).

Finansal tutum ve davranışların belirlenmesi amacıyla Dünya Bankası tarafından 2011 yılından bu yana Global Findeks araştırması gerçekleştirilmektedir. Araştırma, ülkeler bazında her üç yılda bir gerçekleştirilmektedir. Bu tez kapsamında, Global Findeks-2017 araştırmasının Türkiye verilerinden yararlanılarak demografik faktörlere ilave olarak bireylerin finansal tutum ve davranışlarının finansal katılım ile ilişkisi araştırılmıştır.

Finansal katılım konusu literatürde, finansal katılım endeksine dayalı ve ampirik çalışmalar vasıtasıyla incelenmiştir. Endeks hesaplanan araştırmalarda (Sarma, 2008; Yorulmaz, 2012; Yorulmaz, 2018, Özyıldırım, 2019; Wang ve Guan, 2016; Bozkurt vd., 2018; Kumar ve Mishra, 2011; Gupte vd., 2012; Park ve Mercado, 2015; Lenka ve Bairwa, 2016; Ambarkhane vd., 2016); finansal katılımın bileşeni olarak hesap sahipliği, erişim, kullanım, kullanılabilirlik işlem maliyeti, ATM/Şube sayısı, kredi miktarları vb. kullanılmıştır. Endeks ile doğrudan finansal katılıma ilişkin bir puan elde edilerek ülkenin mevcut seviyesi ölçülmektedir. Ampirik metotlara dayanan araştırmalarda (Demirgüç-Kunt ve Klapper, 2013; Chithra ve Selvam, 2013; Datta ve Singh, 2019; Zins ve Weill, 2016; Soumare vd., 2016; Neaime ve Gaysset, 2018; Kairiza vd., 2017) ise finansal katılım bileşenlerinin ve/veya doğrudan finansal katılım endeksinin bağımlı değişken, demografik faktörlerin de açıklayıcı değişken olduğu modeller kullanılarak finansal katılıma ilişkin değerlendirmeler yapılmış ve finansal katılımı etkileyen faktörler analiz edilmiştir. Ancak finansal katılımın sadece arz yönlü ve göstergelerin büyüklüğüne dayalı ölçümü, ekonomideki genel finansal aktivite hakkında fikir verebilir ancak bu aktivitede hangi kesimlerin pay sahibi olduğu hakkında bir bilgi vermez. Bu aktivite yalnızca büyük firmalara ve varlıklı bireylere sunulan finansal ürünler/hizmetler sonucunda ortaya çıkıyor olabilir (Demirgüç-Kunt ve Klapper: 2013: 290). Bu nedenle finansal katılımın, talep tarafına ilişkin finansal tutum ve davranış verileri ile ölçülmesinin daha gerçekçi, demografik değişkenlere göre daha kısa vadeli ve detaylı sonuçlar vereceği öngörülmüştür. Bu öngörü ve bu alanda çalışma bulunmaması nedeniyle finansal katılım; satın alma, tasarruf, borçlanma, kamu transfer ödemeleri, maaş ödemeleri, para transferi vb. finansal tutum ve davranış değişkenleri kullanılarak araştırılmıştır.

Araştırma için finansal katılımı temsil eden "finansal araç sahipliği, finansal araçların aktif kullanımı, finansal dışlanma, para transferi ve cep telefonu ve internet kullanımı" olmak üzere beş farklı model kurgulanmıştır. İlk üç modelde bağımlı değişkenler; finansal katılımın temel bileşenleri iken son iki model finansal katılım

üzerinde en önemli iki etkiye sahip faktörü temsil etmektedir. Analiz için logit ve probit modellerden yararlanılmıştır.

Dört bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde finansal katılım kavramının tarihsel kökeni, belirleyicileri ve yararlarına yer verilmiştir. Finansal katılım kavramı, literatürdeki tanımlar kullanılarak hedef kitle, potansiyel fayda/nitelik ve yöntem bakımından incelenmiş ve bunlara ilişkin önermeler yapılmıştır. Ayrıca finansal katılımın detaylarının daha iyi anlaşılabilmesi için karşıt kavram olan finansal dışlanma konusu da bu bölümde incelenmiştir. Belirleyici faktörler literatürde arz, talep ve kamu tarafı olarak sunulurken bu çalışmada finansal teknoloji de bir belirleyici olarak önerilmiştir. Yararları bölümünde ise genel yararlara ilave olarak finansal katılımın ekonomik büyüme ile yoksulluk ve gelir eşitsizliğine olan katkılarına yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca finansal katılım konusu Türkiye'ye özel olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda Türkiye'de finansal katılıma ilişkin regülasyonlar ve fiili uygulamalar sunulmuştur.

İkinci bölümde finansal katılıma ilişkin literatür sunulmuştur. Literatür; mikrokredi, finansal katılım endeksi içeren çalışmalar ve ampirik metotları içeren çalışmalardan oluşmaktadır.

Üçüncü bölümde çalışmanın yöntemi olan Kalitatif Terih Modelleri sunulmuştur. Bu kapsamda Doğrusal Olasılık Modeli, Logit ve Probit modeller ve bunların tahmin metotları, katsayı anlamlılık testleri, uyum iyiliği ölçütleri incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise çalışmada kullanılan veriler tanıtılmakta ve ampirik analizlerin sonuçları ve değerlendirmeleri sunulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
FİNANSAL KATILIM

1.1. FİNANSAL KATILIM KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Finansal katılım kavramı, finansal dünyadaki bakış açılarının ve teknolojik gelişmelerin kümülatif gelişimi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu yüzden, finansal katılımın tarihsel kökeni olabilecek görüşler ve süreçler incelenmiş, ardından erken dönem uygulaması olarak kabul edilen mikrokredi uygulamasına değinilmiştir.

1.1.1. Finansal Katılımın Kökeni

Schumpeter (1911), finansal sistemin işlemesini sağlayan finansal aracıların; tasarrufları hareket geçirmek, verimli alanlara kaynak sağlamak, yöneticileri izlemek ve finansal işlemleri kolaylaştırmak fonksiyonlarını yerine getirerek ekonomik kalkınmayı sağlayacak teknolojik gelişme için gerekli olduğunu savunmaktadır (King ve Levine, 1993: 717). Bu düşünce, yakın dönem ürünü olan finansal katılımın temel dinamiklerini açıkladığı için finansal katılım için bir temel olarak değerlendirilmektedir. Buna karşılık Neo-Klasik büyüme teorilerinde ise finansal sistemin, büyüme üzerindeki etkisinin geçici olduğu savunulmaktadır (Çeştepe ve Yıldırım, 2016: 13). Ancak literatürde incelenen çalışmalar, Schumpeter (1911)'in görüşünü destekleyen çok sayıda ampirik kanıt sunmaktadır. Bu yüzden bu görüş, finansal katılımın tarihsel kökeni olarak ele alınmıştır.

Schumpeter (1911)'in temelini ortaya koyduğu finansal sistem ve ekonomik büyüme ilişkisi, finansal sistemin güçlenerek etkinliğini artırdığı bir süreci ele almaktadır. Finansal sistem, tasarruf arz edenlerle talep edenlerin uygun faiz koşullarında ve hukuki zeminde bir araya geldiği bir yapıyı tanımlamaktadır (Bağcı, 2020: 221; Cull vd., 2014: 1). Finansal gelişme, ülkedeki finansal piyasalarda kullanılan araç/hizmet çeşitliliğinin artması ve daha yaygın kullanılmasıdır (Güney, 2017: 357). Finansal sistem gelişmesi ise yukarıda verilen iki tanımdan hareketle, daha fazla tasarruf sahibi ile daha fazla yatırımcının, daha gelişmiş bir düzlemde bir araya gelme olanağının ve sistemin etkinliğinin, finansal ürün/hizmet çeşitliliğinin artışından yararlanılarak artırılması; sistemde bulunan veya yeni dâhil olanların da, bu sistemden yararlanma oranlarının artırılması olarak tanımlanabilir. Sağlıklı işleyen bir finansal

sistem, ekonomideki dağınık ve farklı büyüklüklerdeki tasarrufları toplayarak en yüksek getiriyi sağlayacak yatırım alanlarına yönlendirir (Yetiz, 2016: 110). Yüksek tasarruf ve yatırım oranına sahip güçlü bir finansal sistem, sermayenin verimliliğini artırarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır (Aydın, 2019: 38). Finansal sistem gelişmesi ve ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişki (Chakravarty ve Pal, 2013: 815), yoksulların ekonomik büyümeden pay alacağını garanti etmemesine rağmen (Beck vd., 2007: 28), finansal katılımın en önemli iki getirisi olan yoksulluk ve gelir eşitsizliğinin azaltılmasına katkı sağlamakta, uzun vadede bu sorunların ortadan kaldırılmasına hizmet etmektedir. Bu ilişkinin; finansal katılımdan ayrılan yönü ve finansal katılım öncesi bir süreç olarak ele alınmasının nedeni ise finansal sistemin geliştirilmesi sürecinde sistemin; yalnızca tasarruf toplayarak, bu tasarrufların yüksek verimlilik potansiyeli barındıran projelere tahsis etmeyi hedeflemesidir. Oysa finansal katılım, toplumdaki tüm segmentlerin, ekonomik aktivitelerini resmi finansal sistemde gerçekleştirdiği bir finansal ekosistem yaratmayı ve buna yönelik finansal/ürün ve hizmetler geliştirilmesini hedeflemektedir.

Yoksul kesimin, finansal araçları kullanmasının mali açıdan uygun görülmemesi, geri ödemede problem yaşanacağı beklentisi, mikrofinansal işlemlerin operasyonel maliyetleri, süreci teşvik eden regülasyonların bulunmaması gibi etmenler, finansal kuruluşların mikro piyasadan kaçınmalarına neden olmuştur (Öner vd., 2008: 66). Yoksul kesime kaynak tahsis edilmesine ilişkin darboğazın aşılabilmesi için gönüllülerin girişimleri sonucu finansal sistem dışına itilmiş kesim için kredi birlikleri vb. uygulamalar gerçekleştirilmiştir. (Jones, 2008: 2141). Ancak yaşanan darboğazın aşılmasına ilişkin esas dönüşüm, mikrokredi sisteminin uygulanması ile gerçekleşmiştir. Mikrokredi, yoksul ve geliri olmayan bireylere yönelik bir başlangıç sermayesi, çalışan bireylerin ve işletmelerin finansal durumlarını iyileştirebilmeleri, geliştirebilmeleri, yatırım sermayesi elde edebilmeleri, ekonomik şoklara karşı direnç geliştirebilmeleri için sunulan finansal destek hizmetidir (Tanrıöven ve Gürbüzer, 2015: 100). Mikrokredi uygulaması ile hem yoksul kesimin resmi finans sistemine giriş yapmalarının önü açılmış hem de yoksul kesimi riskli bulan diğer finansal kuruluşlar için bir gözlem alanı oluşturmuştur. Mikrokredi uygulaması; yoksul kesimin, yaşam standartlarını artırmasına (Yorulmaz, 2012: 2) ve gelir yaratmalarına, kadınların ekonomiye katılımına (Shirazi ve Khan, 2009: 217), bireylerin yoksulluk

seviyelerinde iyileşmeye (Mazumder ve Wencong, 2013: 414) ve bireylerin tüketimlerini optimize[1] etmeye katkı sağlamaktadır (Chakravarty ve Pal, 2013: 814). Buna karşılık, mikrokredinin bireysel bazda getiri sağlarken, sistematik bir getiri yaratma gücünden yoksun olması nedeniyle topyekûn bir refah artışı yaratacak kapasiteye sahip olmadığı da ifade edilmektedir (Quibria, 2012: 2; Athena Capital Advisors, 2018: 8). Bu görüşler ışığında, yoksul kesimin ekonomik yönden gelişmesi için yalnızca borçlanma araçlarının yeterli olmayacağı, sigorta, tasarruf, ödeme araçları, mevduat uygulamaları gibi resmi finansal sisteme ilişkin uygulamalara da ihtiyaç olduğu görüşü yaygınlaşmıştır (Allan vd., 2013: 3; Hannig ve Jansen, 2010: 2). Diğer finans araçlarının da dâhil edilmesiyle mikrokredi kavramı mikrofinans kavramına dönüşmüş ve Dünya Bankası programlarında yer almaya başlamıştır (Mader, 2017: 463). Kapsamı genişletilen mikro uygulamalar sayesinde, gelir ve üretim artışı odağından çıkılarak yoksulların ekonomik şoklara karşı kendilerini korumaları, geleceğe dönük finansal aksiyonlar alabilmelerinin önü açılmıştır (Imboden, 2005: 69). Mikro düzeydeki finans uygulamalarının gösterdiği başarılar; finansal gelişmenin temelinde bulunan finansal tüketici segmentlerine ilişkin önyargıların kırılmasına katkı sağlayarak finansal katılım dönüşümü için önemli bir zemin oluşturmuştur.

1.1.2. Finansal Katılım

İyi çalışan finansal sistemler, bireylere ve işletmelere ihtiyaçları doğrultusunda tasarruf, kredi, ödeme ve risk yönetim ürünleri sunarak hayati ekonomik fonksiyonların devamlılığını sağlarlar. Finansal katılımı doğrudan etkileyen bu özellikleri nedeniyle finansal sistemlerin sağlıklı kalması ve gelişmeyi sürdürmesi önemlidir. Finansal gelişim, finans piyasalarındaki ürün/hizmet çeşitliliğinin toplum segmentlerine uygun olarak artması ve bu araçların aktif biçimde kullanılmasıdır (Türkmen ve Çağıl, 2017: 65). Gelişmekte olan ülkelerde, finansal gelişmeyi sağlamanın en hızlı yolu, gayri resmi finansal sistemde faaliyet gösteren bireyler ve işletmelerin resmi finansal sisteme katılmalarıdır (Ambarkhane vd., 2016: 217). Bu

[1] Atıf yapılan çalışmada, orijinal ifade "smoothing consumption" olarak yer almaktadır. Smoothing Consumption, tüketim ile tasarruflar arasındaki dengenin sağlanmasıdır (Bknz. Japelli, T. ve Pistaferri, L. (2011). Financial Integration and Consumption Smoothing. *The Economic Journal*, 121 (553): 678-706.). İfade, "tüketim optimizasyonu" olarak çevrilmiştir.

bakımdan finansal katılım ve finansal gelişme birbirlerini karşılıklı etkileyen iki olgudur.

Finansal katılımın, finansal gelişme ile ilişkisi, köken olarak finansal sistem gelişmesi ve ekonomik büyüme ilişkisine (Schumpeter, 1911) dayanmakla birlikte, finansal araçlara erişimi ve kullanımı içeren özellikleri ile finansal katılım; yoksulluğun arttığı dönemlerde ve bölgelerde, yoksul kesimin yüksek risk teşkil etmesi nedeniyle resmi finansal sistemden dışlanması sonucu ortaya çıkan uygun maliyetli finansmana erişim sorununun ve mali güçlüklerin azaltılması, uzun vadede yoksulluğun ve gelir eşitsizliğinin ortadan kaldırılması için tüm bireylerin, ekonomik varlığını resmi finansal sistem içinde sürdürmesi düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Riskli gruplara finansman sağlama, mikrokredi projeleri ve kredi birlikleri aracılığı ile tatbik edilmiş ve ortaya çıkan olumlu sonuçlar, borçlanma dışındaki finansal araçların mikro kullanımı olan mikrofinans, ardından da finansal katılım sürecini başlatmıştır.

"Finansal katılım" kavramının İngilizce orijinal karşılığı "financial inclusion"dur. Inclusion kelimesi; kapsama, içerme, dâhil etme/edilme olarak Türkçeleştirilmektedir[2]. Aşağıda derlenen literatür tanımlarında, erişim, tabana yayılma, içerme olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu karşılıkların kullanılmasında, finansal katılımın ortaya çıkışının finansal araçlara erişim ile başlamasının etkili olduğu düşünülmektedir. Ancak finansal katılımın, arz talep ve kamu taraflarını bir araya toplayan bütüncül yapısı, finansal sistemde kamu idaresinin düzenlemeleriyle birlikte talep tarafının sergilediği finansal tutum ve davranışları da önemli bir belirleyici haline getirmiştir. Bu nedenle bu çalışmada, arz tarafının etkisi yanında talep tarafını da kapsadığı için "katılım" kelimesi kullanılmıştır. Anlam tercihinin daha anlaşılır kılınması için literatürden derlenen tanımlar da incelenmiştir.

Wang ve Guan (2017) finansal katılımı; "yoksul hanehalkları, yeteri kadar hizmet alamayan gruplar ve küçük işletmelerin, kara para aklama ve terör finansmanının engellenmesinde yarar sağlayan uygun ve yasal finansal hizmetlere erişimi ve bunları kullanımıdır" şeklinde tanımlamaktadır (1752).

"Finansal katılım, engelleri kaldırarak nüfusun büyük bölümüne, finansal hizmetlere erişimin kolaylaştırılması için uygun bir ortam yaratmayı ve yenilikçi finansal çözümler üretmeyi ifade etmektedir" (Soumare vd., 2016: 232).

[2] https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce-t%C3%BCrk%C3%A7e/inclusion (20.05.2019)

"Finansal katılım, banka kullanmayan nüfusu; tasarruf, ödeme sistemleri, para transferi, kredi ve sigorta gibi geniş yelpazedeki finansal araç ve ürünlere erişme şansı veren resmi finansal sisteme dâhil etmeyi hedeflemektedir" (Hannig ve Jansen, 2010: 1).

Fungacova ve Weill (2015), finansal katılımı, "ekonomik kalkınma için kritik öneme sahip resmi finansal sistemlerin kullanımı" şeklinde tanımlamaktadır (196).

Sarma (2008), finansal katılımı "ekonomi içerisinde yer alan tüm bireylere, resmi finansal sistemlere yönelik erişim kolaylığı, bulunabilirlik ve kullanım olanaklarının sağlanması" olarak tanımlamaktadır (3).

"Finansal katılım, yoksulları ve dezavantajlı kesimleri de kapsayan sosyal grupların; sigorta, ödeme sistemleri, banka hesabı ve kredi gibi güvenli, adil ve düşük maliyetli resmi finansal sistemlere erişmelerinin ve bunları kullanmalarının önündeki engellerin ve imkânsızlıkların kaldırılmasıdır" (Chakravarty ve Pal, 2013: 813-814).

Finansal katılım, "yetersiz hizmet alan ve finansal olarak dışlanmışlara yönelik, yeterli çeşitte ve kaliteli finansal hizmetlerin bulunabilirliğini ifade eder" (Stein vd., 2011: 1).

Finansal katılım, "mevcut durumda finansal sistemden dışlanmış tüm çalışma yaşındaki yetişkinlerin, resmi finansal kuruluşlarca sunulan kredi, tasarruf araçları, ödeme araçları ve sigorta ürünleri gibi resmi finansal hizmetlere verimli bir biçimde erişimini ifade etmektedir" (Global Partnership for Financial Inclusion [GPFI], 2011b: 7).

Datta ve Singh (2019) Finansal katılımı, "dezavantajlı ve yoksul gruplara, finansal hizmetlere ve krediye; ihtiyaç duydukları anda, yeterli miktarda ve uygun maliyetle erişim sağlama süreci" olarak tanımlamaktadır (337).

"Finansal katılım, düşük gelir sınıfındaki bireylerin ve dezavantajlı grupların resmi finansal hizmetlere uygun maliyetle erişmelerinins sağlanmasıdır" (Evans, 2018: 570).

Finansal katılım, "hem resmi hem de gayri resmi finansal piyasalarda kaliteli finansal hizmetlere erişim ve kullanım" olarak tanımlanmaktadır (Lyons ve Contreras, 2017: 2).

"Finansal katılım, dezavantajlı ve yoksul gruplara, finansal hizmetlere ve krediye; ihtiyaç duydukları anda, yeterli miktarda ve uygun maliyetle erişim sağlama sürecidir" (Chithra ve Selvam, 2013: 2).

Finansal katılım, "toplumdaki tüm grupların resmi finansal sisteme erişimi olarak tanımlanmaktadır" (Pham vd., 2018: 1133).

"Finansal katılım, bir ekonomideki tüm bireylere, resmi finansal sistemin kullanımının, bulunabilirliğinin ve erişim kolaylığının sağlanmasıdır" (Sarma ve Pais, 2011: 613).

"Finansal katılım, toplumun büyük bölümüne finansal olarak dışlanmış ya da fakir olup olmadıklarına bakılmaksızın mali yönden karşılanabilir bankacılık hizmeti sunulması anlamına gelmektedir" (Lenka ve Bairwa, 2016: 2).

Finansal katılımcı bir sistem, "erişim ve kullanımı maksimize eden buna karşılık gayri iradi finansal dışlanmayı minimize eden bir yapı" olarak tanımlanmaktadır (Camara ve Tuesta, 2014: 6).

Finansal katılım geniş anlamda, "hanehalkı ve firmaların resmi finansal hizmetleri kullanması" olarak tanımlanmaktadır (Yah ve Chamberlain, 2018: 36).

"Finansal katılım, bankacılık hizmetlerinin yoksul ve dezavantajlı kesime uygun maliyetle sunulmasıdır" (Dev, 2006: 4310).

Özyıldırım (2019), finansal katılımı, "bir ekonominin tüm üyeleri için resmi finansal sistemin erişilebilirliği, kullanılabilirliği ve kullanım kolaylığını sağlayan bir süreç" şeklinde tanımlamaktadır (28).

Zins ve Weill (2016) finansal katılımı, "bireyin resmi finansal bir hesap sahibi olması" şeklinde tanımlamaktadır.

Korkmaz (2016) finansal katılımı; "bireylerin ve işletmelerin, hakkaniyetli ve adil bir alış veriş ortamında finansal kurumlar tarafından düzenli, kaliteli, etkin ve sorumlu bir şekilde sunulan iyi düzenlenmiş ve güvenilir finansal ürün ve hizmetlere, yeterli düzeyde ve uygun koşullarda ulaşarak kullanabilmeleri ve bunları kullanmak için gerekli olan bilgi ve beceriye sahip olmaları" şeklinde tanımlamıştır (8).

Finansal katılım, literatürden görüldüğü üzere farklı çalışmalarda farklı yaklaşımlarla ele alınmış bir kavramdır. Tez kapsamında, çok sayıda ögeyi bünyesinde barındıran finansal katılıma ilişkin, tüm donelerin bir araya sıkıştırıldığı bir tanım yazmak yerine, araştırmacılar tarafından ortaya atılmış tanımların irdelenerek ortak yanların ve eksik yanların ortaya koyulduğu bir değerlendirme yapılmıştır. Bu nedenle literatürden seçilmiş tanımlar, hedef kitle, potansiyel/nitelik ve çalışma sistemleri bakımından ele alınarak Tablo 1.1'de incelenmiştir.

Tablo 1.1: Finansal Katılım Tanım Çizelgesi

Hedef Kitle	Potansiyel Fayda/Nitelik	Yöntem	Kaynak
Finansal olarak dışlanmış, yetersiz hizmet alan gruplar (kırsal kesim, düşük gelirli sınıf, kaçak yaşayanlar) ve küçük işletmeler	Kara para aklanması ve terör finansmanın engellenmesi	Uygun finansal hizmetlere erişimin ve kullanımın sağlanması.	Wang ve Guan, 2017: 1752
Nüfusun büyük bölümü		Finansal hizmetlere erişimin kolaylaştırılması için uygun koşulların sağlanması ve yenilikçi finansal çözümler üretilmesi	Soumare vd., 2016: 232
Banka kullanmayan nüfus		Tasarruf, ödeme sistemleri, para transfer sistemleri, kredi ve sigorta gibi resmi finansal araç ve ürünlere erişim	Hannig ve Jansen, 2010: 1
	Ekonomik kalkınma	Resmi finansal sistemlerin kullanımı	Fungacova ve Weill, 2015: 196
Ekonomi içerisinde yer alan tüm bireyler		Resmi finansal sistemlere erişim, sistemlerin bulunabilirliği ve kullanımının sağlanması	Sarma, 2008: 3
Sosyal gruplar (yoksullar ve dezavantajlı kitle)	Güvenli, adil ve düşük maliyetli finansal sistem	Sigorta, ödeme sistemleri, banka hesapları, kredi gibi finansal hizmet ve ürünlere erişim ve kullanımın önündeki engellerin kaldırılması	Chakravarty ve Pal, 2013: 813-814
Finansal olarak dışlanmış ve yetersiz hizmet alan kesim	Çeşit sunan ve kaliteli finansal sistemler	Finansal hizmetlerin bulunabilirliği	Stein vd., 2011: 1
Finansal sistemden dışlanmış tüm çalışma yaşındaki yetişkinler	Verimli erişim	Kredi, tasarruf araçları, ödeme araçları ve sigorta gibi resmi finansal ürün ve araçlar	Consultative Group to Assist the Poor [CGAP], 2011:8
Dezavantajlı ve yoksul gruplar	İhtiyaç duyulan anda, yeterli miktarda uygun maliyetli finansal ürün/hizmet temini	Resmi finansal hizmet erişimi	Evans, 2018: 570
	Kaliteli finansal hizmet	Resmi finansal hizmetlere erişim ve kullanım	Lyons ve Contreras, 2017: 2
Dezavantajlı ve yoksul gruplar	İhtiyaç duyulan anda, yeterli miktarda uygun maliyetli finansal ürün/hizmet temini	Resmi finansal hizmet erişimi	Chithra ve Selvam, 2013: 2
Toplumdaki tüm gruplar		Resmi finansal sisteme erişim	Pham vd., 2018: 1133
Ekonomideki tüm bireyler		Resmi finansal sistemin kullanımının, bulunabilirliğinin ve erişim kolaylığının sağlanması	Sarma ve Pais, 2011: 613
Toplumun büyük kesimi (finansal olarak dışlanmış ve yoksullar dâhil)	Mali yönden karşılanabilir	Bankacılık hizmeti sunulması	Lenka ve Bairwa, 2016: 2
Hanehalkı ve firmalar		Resmi finansal sistemlerin kullanılması	Yah ve Chamberlain, 2018: 36
Yoksul ve dezavantajlı kesim	Uygun maliyet	Bankacılık hizmeti sunulması	Dev, 2006: 4310
Bireyler ve işletmeler	Düzenli, kaliteli, etkin ve sorumlu biçimde sunulan güvenilir, yeterli miktar, uygun koşullar altında	Finansal hizmetleri yeterli bilgi ve beceriye sahip bir biçimde kullanmak	Korkmaz, 2016: 8
Ekonominin tüm üyeleri		Resmi finansal sistemin erişilebilirliği, kullanılabilirliği ve kullanım kolaylığı	Özyıldırım, 2019: 28
Bireyler		Resmi finansal hesap sahipliği	Zins ve Weill, 2016: 46

Tanımlardan görüldüğü üzere finansal katılımın hedef kitlesi; öncelikle yoksullar, yeterli finansal hizmet alamayanlar, dezavantajlı gruplar olmakla birlikte tüm işletme ve tüm bireylerdir. Hedef kitle incelemesine göre ortaya çıkan temel

sonuç; bir topluluk/ülke içerisinde, ekonomik sisteme tabi olan ve ekonomik faaliyet gerçekleştirme potansiyeli taşıyan her birey ve işletmenin finansal katılım kapsamında olmasıdır. Finansal katılım, bu kitle içerisinde, öncelikle sisteme dâhil olmayanları sisteme dâhil etmeyi, hâlihazırda dâhil olanların ise aktivitelerini artırmayı hedeflemektedir. Örnekleri sunulan çalışmalar her ne kadar yoksullukla pençeleşen ülkeleri incelese de bu durum, gelişmiş ülkelerin finansal katılım bakımından yeterli olduklarının göstergesi olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü gelişmiş ülkeler de finansal katılım bakımından yetersiz olabilir (Sarma, 2008: 1). Bu yüzden finansal katılım; sadece yoksulluk sorunuyla boğuşan ülkelere mâl edilmemeli, gelişmiş ülkeler tarafından da finansal piyasaların daha fazla geliştirilmesi için kullanılmalıdır.

Finansal katılımın yöntemi incelendiğinde ise en temel gerekliliğin "resmi finansal araç/ürün/piyasa" olduğu göze çarpmaktadır. Resmi finansal araç/ürün/piyasa kapsamında ise banka hesap sahipliği, tasarruf, para transfer sistemi, ödeme sistemleri, kredi hizmeti, sigortacılık gibi temel finansal hizmetlerin bulunduğu görülmektedir. Banka hesap sahipliği, sayılan ürün ve hizmetlere erişmede aracı konumda olduğu için finansal katılım için temel gereklilik olarak kabul edilmektedir (Demirgüç-Kunt vd., 2018: 17). Seçilen tanımlarda diğer önemli gereklilik ise tüm bu ürün/hizmetlere erişimin ve kullanımın sağlanmasıdır.

Çizelgeden elde edilen çıkarımlara göre yöntem ve potansiyel fayda/nitelik koşulları, güncel finansal sistemde geçerliliklerini korumaktadır. Hedef kitlede ise önceliği, yoksullar, finansal olarak dışlanmış kimseler ve dezavantajlı grupların aldığı görülmektedir. Ancak finansal katılım, ekonomiye tabi tüm bireylerin ve işletmelerin finansal sisteme dâhil ve aktif birer kullanıcı olmalarını hedeflemektedir. Bu hedef, kaynağını, finansal katılımın ancak ekosistem ortamında tam kapasiteye ulaşabilecek bir süreç olmasından almaktadır. Bu tezin esas araştırma alanını sadece bireyler oluşturduğu için buradan sonrasında finansal katılımın hedef kitlesi olarak sadece bireylerden bahsedilecektir.

Finansal katılım, finansal sistemin sağlığı ve ekonominin kalkınması üzerindeki potansiyel etkilerinden dolayı, politika yapıcıların, finansal aracıların ve akademisyenlerin dikkatini çekmektedir (Kabakova ve Plasenkov, 2018: 198). Mikro ve makro ölçekte gerçekleştirilen ampirik çalışmalar, katılımcı finansal sistemlerin, ekonomik ve sosyal kalkınmanın önemli bir parçası olduğunu göstermektedir (Klapper ve Singer, 2014: 7). Katılımcı finansal sistemler, yoksul ve dezavantajlı grupların, ücret veya ücret dışı engellerle karşılaşmaksızın (Türkmen ve Çağıl, 2017: 65) finansal

sistemden yararlanmasını sağlar (Demirgüç-Kunt ve Klapper, 2012: 2). Katılımcı finansal piyasa, birden fazla paradigma değişimi içermektedir. Finansal katılım; sübvansiyon odaklı yaklaşımdan sürdürülebilirliğe, proje yaklaşımından sürdürülebilir mikrofinans kuruluşlarına, sistemden faydalanan yoksul insan algısından müşteri olarak değerlendirilen insana, sadece kredi sağlayıcı yapıdan geniş bir yelpazede finansal hizmet sunan bir yapıya dönüşümü gerektirir (Imboden, 2005: 67).

Finansal katılım, yoksul, genç, kadın, çiftçi, küçük işletmeler ve dışlanmış her türlü segmenti finansal sistemle buluşturmayı amaçlamaktadır (Yah ve Chamberlain, 2018: 36). Finansal katılım, kısa vadede bu segmentleri finansal sisteme dâhil ederek ekonomik büyümeden yararlandırmayı, orta vadede ekonomik kalkınma ve gelir eşitsizliğini azaltmayı, uzun vadede ise finansal bir ekosistem yaratmayı hedeflemektedir (Imboden, 2005: 65). Bu hedeflere ulaşmak için bireyler sadece finansal ürün/hizmet pazarlanacak bir kitle olarak görülmemelidir. Finansal katılım hedefleri için bireyler, ekonominin aktif bir parçası haline getirilerek ekonomiden optimum seviyede faydalandırılmalıdır.

Finansal katılımdan beklenen en iyi sonuçlar, finansal katılımın, tüm finansal sistem ve kalkınma stratejileriyle bütünleşmesiyle ortaya çıkmaktadır (CGAP, 2011: 2). Ortaya çıkan bütünleşme; piyasadaki sermaye açığının azaltılarak maliyetlerin azalmasına, para politikası araçlarının etkinliğinin artırılmasına, fiyat istikrarına (Lenka ve Bairwa, 2016: 3) ve ekonomik refaha katkıda bulunur (Beck vd., 2009: 119). Yine bu bütünleşmenin bir sonucu olarak atıl vaziyetten kurtarılarak ekonomiye kazandırılan fonlar, bireyler ve işletmeler tarafından uygun maliyetli kaynak olarak kullanılabilmektedir. Ortaya çıkan kaynak arzı, ulusal finansal kaynak açığını azaltarak cari işlemler açığına neden olan dış borçlanma ihtiyacını azaltarak sürdürülebilir büyüme ve kalkınmayı desteklemektedir (Akbulut Bekar ve Terzi, 2018: 61). Finansal piyasaları güçlendiren bu gelişmeler, yabancı yatırımcıyı da teşvik ederek kaynak ve yatırım toplamaya da yardımcı olur (Menon, 2019: 5).

1.1.3. Finansal Dışlanma

Finansal katılım kavramının daha detaylı ele alınabilmesi için katılıma ilişkin detaylar kadar finansal sistemden dışlanmaya ilişkin detaylara da ihtiyaç duyulmaktadır.

Finansal dışlanma, yoksul ve dezavantajlı grupların; resmi finansal piyasaya ve araçlara erişememesi (Wang ve Guan, 2017: 1751), yetersiz hizmet alması (Stein vd., 2011: 2) yeterli eğitimlerinin, bilgilerinin ve tecrübelerinin olmaması (Kabakova ve Plasenkov, 2018: 198) olarak ifade edilmektedir.

Bir diğer tanım finansal dışlanmayı, "bireylerin bütçelerine ve ihtiyaçlarına uygun banka hesabı, cari hesap, tasarruf ve sigorta gibi finansal ürün ve hizmetleri elde edememeleri" olarak ifade etmektedir (Temizel, 2015: 124). Bireylerin ve işletmelerin, bu temel finansal hizmetlerden dahi yararlanamaması, ülkelerin kendi finansal kaynaklarına bağlı sürdürülebilir bir ekonomik büyüme elde etmeleri önündeki engellerden biri olarak kabul edilmektedir (Menteş, 2019: 168). 2017 Global Findeks araştırmasının verilerine göre dünya nüfusunun %36'sı finansal sisteme erişememektedir.

Finansal dışlanma, iradi ve gayri iradi olmak üzere iki tipte ortaya çıkmaktadır (Demirgüç-Kunt vd., 2015: 61). Bu ayrım, finansal dışlanmanın azaltılması için geliştirilecek çözümleri de doğrudan etkilemektedir. Finansal katılımın ekosistem hedefi için hiçbir finansal dışlanma türü kabul edilebilir değildir ancak mevcut koşullar altında gayri iradi olarak meydana gelen dışlanma daha önemlidir. Çünkü gayri iradi dışlanma, hizmet almak istediği halde alamayan kesimi temsil etmektedir (Razak vd., 2017: 98).

Finansal dışlanma, paydaşlardan yani arz, talep ve kamu tarafı kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır. Krizler, şoklar, salgınlar gibi nedenlerle ekonomik işleyişin bozulduğu finansal piyasalarda ortaya çıkan yüksek risk durumunda, arz tarafı; riskten kaçınmak ve faaliyetlerini devam ettirmek için müşteri portföyünde tercih değişikliğine gitmektedir (Leyshon ve Thrift, 1995: 314). Finansal kuruluşlar, risklerini azaltmak ve kârlılıklarını sürdürebilmek için daha varlıklı ve kâr getirme potansiyeli yüksek müşterileri tercih ederek yoksul ve dezavantajlı grupların dışlanmasına neden olmaktadır (Jones, 2008: 2144). Ayrıca finansal ürün ve hizmetlerin maliyeti, coğrafi nedenler, kredibilite (kredi skorlaması) eksikliği (Razak vd., 2017: 98), risk algısı ve pazarlama politikası (Korkmaz, 2016: 15), arz tarafında finansal dışlanma yaratan diğer faktörlerdir.

Demirgüç-Kunt vd. (2018) finansal dışlanmanın bireysel nedenlerini; finansal kuruluşların uzak olması, finansal hizmetlerin maliyeti, kişisel belgelerin eksikliği, finansal kuruluşlara güvenmeme, dini nedenler, finansal hizmetleri kullanacak yeterli bütçenin olmaması, herhangi bir aile bireyinin finansal araç sahibi olması ve finansal

hizmetlere ihtiyaç duymama olarak sıralamaktadır (39). Özellikle yoksul kesim, düzenli bir gelir sahibi olamadığı ve finansal kuruluşların talep ettiği dokümanları (kimlik kartı, maaş bordrosu vb.) sağlayamadığı için finansal sistem dışında kalmaktadırlar (Stein vd., 2011: 11). Okuryazarlık sorunları (Evans, 2018: 568), mevcut eğitimin finansal sistem için yetersiz olması, yeterli teminatın bulunmaması (Datta ve Singh, 2019: 337), uygun finansal ürün ve hizmetin bulunmayışı, bireylerin tercihleri (Korkmaz, 2016: 15) bireysel bazdaki diğer dışlanma nedenleridir. Ayrıca hizmet sağlayıcı ile müşteri arasındaki bilgi asimetrisi, cinsiyet ve yaş dışlanmaları, uygun ürün ve hizmet bulunmayışı, coğrafi erişim problemleri, yüksek işlem maliyetleri, ulusal ve uluslararası politikalardan kaynaklanan engeller finansal katılım önündeki diğer engeller olarak sayılmaktadır (Allan vd., 2013: 5). Küçük çiftçiler, kadınlar, genç nüfus, örgütlenememiş işçiler, zanaatkârlar, serbest meslek sahipleri ve emekliler (Dev, 2006: 4310), eğitim seviyesi düşük bireyler, finansal dışlanmaya daha fazla maruz kalan gruplardır (Temizel, 2015: 127).

Kamu tarafı ise hem finansal alandaki yeniliklere ilişkin hukuk zeminin hazırlanması hem de finansal tercihlerin yönetilmesinde düzenleyici roller üstlenmektedir. Finansal katılımı destekleyen yeniliklere uyum sağlanmasına yönelik hukuki altyapıyı aynı hızda oluşturamamak veya güncelleyememek, finansal sistemin denetlenmesinde ve eksikliklerin giderilmesinde pasif kalınması, finansal katılımı engelleyen uygulamaların değiştirilmesine ilişkin düzenlemeleri gerçekleştirmemek kamu tarafı kaynaklı finansal dışlanma nedenleridir.

Finansal sistem dışında bulunan yaklaşık 1,7 milyar kişinin (Demirgüç-Kunt vd., 2018: 35) yıllık kişi başı 58$'lık potansiyel katkısı, ekonomide 145 milyar dolarlık bir büyüklüğe karşılık gelmektedir (Allan vd., 2013: 6). Bu da hem bireyler hem de ekonomiler için önemli bir kaynak ve gelir kaybı anlamına gelmektedir. Bu nedenle finansal dışlanma, kalıcı gelir eşitsizliğine (Ravallion, 2014), yoksulluğun azaltılmasına veya ortadan kaldırılmasına (Kabakova ve Plasenkov, 2018: 199), sosyal kalkınma hedeflerine ulaşmaya engel olmaktadır (Wang ve Guan, 2017: 1751). Finansal sistemden dışlanan kesim; öncelikle yoksulluk nedeniyle ortaya çıkan finansal açıklarını gidermede, güvenli ve uygun koşullu finansal araçlardan mahrum kalmakta ve bu kesimin mustarip oldukları yoksulluk sorunu daha da derinleşmektedir (European Bank for Reconstruction and Development [EBRD], 2016: 61). Bunun sonucunda dışlanan bireyler; finansal ihtiyaçlarını karşılamak için oldukça ağır koşullar öne sürebilen, rehin dükkânları, tefeciler, toprak ağaları gibi kayıt dışı

finansman aktörlerine başvurmak zorunda kalırlarken (Razak vd., 2017: 97), tasarruf gerçekleştirebilecekleri, riskleri yönetecek varlıkların ediniminden ve gelir yaratıcı yatırımları yapmaktan mahrum olurlar (Hannig ve Jansen, 2010: 2). Resmi finansal sistemi kullanan birey, kayıt dışı mekanizmalardaki keyfi ve hukuksuz uygulamalar yerine, hukuk kuralları çerçevesinde, güvenli, mali açıdan karşılanabilir, yönetilebilir ve sürdürülebilir finansal araçlara erişmektedir.

1.2. FİNANSAL KATILIMIN BELİRLEYİCİLERİ

Katılımcı finansal piyasa, bireylerin; her türlü resmi finansal ürün ve hizmete erişebildiği bir finansal ortamı tanımlamaktadır (Imboden, 2005: 66). Katılımcı bir finansal sistem inşa edebilmek için öncelikle, bu sistemin paydaşları ve sistemi etkileyebilecek faktörlerin belirlenmesi gerekmektedir. Literatür; sosyo-ekonomik faktörler, fiziksel altyapı (Chakravarty ve Pal, 2013: 816), coğrafi engeller, ekonomik koşullar ve hukuki eksiklikleri (Yah ve Chamberlain, 2018: 38) finansal katılımın belirleyicileri olarak görmektedir. Ancak sorunların kaynağının doğru saptanması ve doğru politikalar üretilmesi için bu belirleyiciler ekonomik sistemin ana paydaşları olan arz, talep ve kamu olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır.

Arz tarafı, resmi finansal sistem içinde faaliyet gösteren ve resmi finansal hizmeti sunma görevini üstlenen her türlü finansal kuruluşu tanımlamaktadır. Talep tarafı, finansal hizmetlerden yararlanan veya yararlanması muhtemel her bireyi veya işletmeyi tanımlamaktadır. Kamu tarafı ise finansal sistemi düzenleyici ve denetleyici tüm kurumları tanımlamaktadır. Finansal katılım hedeflerinin gerçekleştirilmesinde paydaşlar arasında, teşvikler ve hedefler bakımından koordinasyon sağlanması kilit öneme sahiptir (Stein vd., 2011: 3). Bu koordinasyonun sağlanması için paydaşlar arasında; karşılıklı güven, şeffaflık ve hesap verebilirliğe, ortak performans standartlarına, yenilik ve öğretilerin paylaşımına dayalı bir kültür bağı gerekmektedir (Imboden, 2005: 76-77).

1.2.1. Arz Tarafı Belirleyiciler

Katılımcı finansal sistem, finansal aracılara gereksinim duymaktadır. Ekonomik sistemin arz tarafını temsil eden finansal aracılar, finansal sistemin yürütücüsü konumunda olan tüm finansal kuruluşlardır. Finansal aracılar, yurtiçinde

toplanan veya ithal edilen tasarrufların, verimli ve ihtiyaç duyulan alanlara tahsis edilmesi fonksiyonunu üstlenmektedir. Bu fonksiyon, finansal piyasaların derinleşerek düşük gelirli kesimin sermayeye erişmesine yardımcı olmaktadır. (Imboden, 2005:66). Finansal derinliğin artması, bireylere; finansal sisteme daha fazla erişme olanağı, yatırım fırsatları, tüketimlerini optimize etme imkânı sağlar (Stein vd., 2011: 10).

Finansal kuruluşlar, üstlendikleri misyon nedeniyle sıradan hizmet sunan kuruluşlar statüsünde değildirler. Finansal kuruluşlar, sadece hizmet sunmakla kalmaz, ülke ve toplumun daha hızlı büyümesine yardımcı olur (EBRD, 2016: 61). Bu nedenle yalnızca kâr amacı güden birer kuruluş olarak değil, finansal kalkınmanın yürütücüsü vasfıyla hareket etmelilerdir. Finansal kuruluşlar; tasarrufların bir araya toplanması ve yatırımı engelleyen bilgi asimetrisinin ortadan kaldırılması, mal ve hizmet takasının kolaylaştırılması için ödeme sistemlerine entegrasyon sağlanması, kaynakların yatırımlara doğru bir şekilde ulaştırılması için rehberlik gibi hizmetler sunarak piyasadaki tüm katılımcılar için getiri fırsatları sağlayarak finansal katılıma, dolayısıyla ekonomik büyümeye, yoksulluğun azaltılmasına ve gelir dağılımının daha adil hale getirilmesine yardımcı olurlar (Stein vd., 2011: 14).

Hizmet sunma maliyeti, kaynak temin etme maliyetleri, fiziksel erişime ilişkin sorunlar ve giderler (şube ve ATM sayısının yetersizliği ve mevcutların maliyeti), donanım yatırımları, (Temizel, 2015: 125), müşteri tercihi, fintek entegrasyonuna ilişkin yatırım maliyetleri, fintek sistemlerinin devamlı çalıştırılmasından kaynaklı maliyetler, siber-güvenlik önlemlerine ilişkin giderler, hesap açma zorlukları, kredi için kefil/teminat gerekliliği (Lenka ve Bairwa, 2016: 3), arz tarafında finansal katılımın belirleyicileridir.

1990'lı yılların sonunda ortaya çıkan finansal krizler nedeniyle finansal sağlığı olumsuz etkilenen finansal kuruluşlar, müşteri seçiminde daha temkinli davranıp, gelir getirme potansiyeli fazla, riski düşük müşterilere yönelerek yoksul kesimin finansal sistemden dışlanmasına neden olmuşlardır (Wang ve Guan, 2017: 1759). Düşük risk grubundaki müşterilere yönelerek, gelir getirme potansiyeli düşük olan finansal tabandan uzaklaşarak operasyonel maliyetlerden ve müşteri sayısı ile orantılı yükselen risk priminden kaçınma olanağı kazanmışlardır. Yükselen risk primi ve operasyonel maliyetler, finansal sistemin de maliyetlerine yansımaktadır (Stein vd., 2011: 17). Ancak bu yaklaşım, finansal katılımla örtüşmemektedir. Bu durumla mücadele ve finansal kuruluşların risk algısının kırılması için kredi skorlama sistemi oluşturulmuştur. Kredi skorlama sistemi, bireylerin finansal geçmişine ilişkin her türlü

veriyi topladığı için daha gerçekçi bir risk hesabı yapılmasını, bunun da maliyetleri düşürmesini sağlar (Beck vd., 2009: 137). İngiltere'de 1980'li yıllarda toplumun önemli bir bölümünün kredi skorlama sistemi sayesinde borçlanma araçlarına erişimi bulunmaktadır (Özyıldırım, 2019: 27).

Yurtiçinde ihtiyaç duyulan kaynakların tahsisi görevini üstlenen finansal aracılar, bu fonlama için ihtiyaç duyulan kaynakları yurtiçi tasarruf sahiplerinden karşılayamadıklarında yurtdışından tasarruf ithaline yani dış borçlanmaya yönelmektedir. Dış borçlanmanın maliyetine, ülkedeki ekonomik göstergeler, hukuk, siyaset vb. gibi borcun geri ödenmeme olasılığına etkisi bulunan her türlü faktör etki etmektedir[3]. Yurtiçi tasarruflara göre daha yüksek maliyetli olan dış borçlanma, sürdürülebilir büyüme ve kalkınma açısından tehlike oluşturabilmektedir (Akbulut Bekar ve Terzi, 2018: 61). Finansal kuruluşlar finansal katılımı teşvik ederek sermaye birikimi sağlayabilir ve yatırımları daha düşük maliyetle finanse ederek (Alper, 2018: 156) maliyetlerini düşürebilirler. Bu da yine ekonomik büyüme ve kalkınma döngüsüne doğrudan katkı sağlamaktadır.

Arz tarafından kaynaklı olarak ortaya çıkan bir diğer belirleyici ise coğrafi faktörlerle ilişkilidir. Bankacılık hizmetlerinin coğrafi bakımdan bulunabilirliği ve uzaklık (EBRD, 2016: 61), finansal hizmete erişime engel teşkil ederek finansal katılımı olumsuz etkilemektedir. Global Findeks (2017) verileri dünyada %6,87 oranında bireyin, uzaklıktan kaynaklı olarak finansal dışlanmaya maruz kaldığını göstermektedir. Bu nedenle kırsal kesimdeki bireylerin hizmet alma oranı, kent merkezlerine göre düşük seyretmektedir (Lopez ve Winkler, 2018: 1555). Buna karşılık kırsal kesimde artırılacak şubeleşme (EBRD, 2016: 61) ve ATM sayısındaki artışın bankacılık hizmetlerine erişime katkı sağlamaktadır (Datta ve Singh, 2019: 337). Kırsaldaki yetersiz hizmet sorununun çözümü için Hindistan Merkez Bankası 1961 yılında, ulusal bankacılık hedefleri doğrultusunda, kent merkezine şube açmak isteyen bankaların kırsal kesimde dört şube açmasını zorunlu kılmıştır (Lenka ve Bairwa, 2016: 3). Ancak finansal kuruluşların varlıklarının devamı için kırsalda yaygınlaşmaya çalışmak da sürdürülebilir bir yaklaşım değildir. Bu yüzden coğrafi sorunların aşılmasında fiziki bankacılığa karşın, operasyonel maliyetleri daha düşük olan internet bankacılığı, mobil bankacılık ve ATM kullanımı gibi dijital sistemlerin kullanılması daha makul bir alternatiftir (Lenka ve Bairwa, 2016: 3). Dijitalleşme ile

[3] CDS Oranı: Kredi Temerrüt Takas Oranı (Credit Default Swap)

birlikte maliyetlerin düşmesi ve erişim problemlerinin azalması hem sürdürülebilir bir finansal sistemi temin etmekte, hem de kullanımını yaygınlaştırarak finansal katılımı artırma potansiyeli taşımaktadır. (EBRD, 2016:74)

Finansal kuruluşların, karmaşık ekonomik sistemde üstlendiği aracılık faaliyetleri çok sayıda hukuki düzenlemeye tabi olarak yürütülmektedir. Öte yandan bazı finansal kuruluşlar, pazarlama stratejileri doğrultusunda şeffaf olmaktan kaçınabilmekte ve adil olmayan uygulamalar gerçekleştirebilmektedir. Oluşan asimetrik bilgi ortamı, müşteri ve finansal kuruluş arasında önemli bir güven sorunu ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu da, bireylerin farklı finansal arayışlar içine girmesine ve resmi finansal sistemden uzaklaşmasına neden olabilir. Bu sorunların ortadan kaldırılarak finansal katılımın olumlu yönde etkilenmesi için finansal kuruluşlar; sistemi ve sektörü doğru tanıtmalı (Çam vd., 2018: 11), daha şeffaf, katılımcı ve adil olan sorumlu finans uygulamalarına yönelmeli, güveni ve verimliliği artırıp, bilgi asimetrisini azaltarak finansal katılımı desteklemelidir (Stein vd., 2011: 30).

Arz tarafı, finansal katılımı, sunduğu tüm finansal ürün ve hizmetler kanalı ile etkilemektedir. Toplumun kültürü, gelir yapısı, eğitim düzeyi, coğrafi yayılımı, sosyal yaşama ilişkin alışkanlıkları, finansal davranış ve tutumlarını da belirlemektedir. Finansal katılım açısından olumlu sonuçlar alınabilmesi için bu kuruluşlar; hizmet sundukları toplumun bu özelliklerini iyi analiz etmelidir.

Finansal kuruluşlar doğru gelir grubuna, doğru ürünler sunmalıdır. Maaşlı çalışan bireyler ile dönemsel gelir elde eden çiftçilerin, aynı finansal ürün ve hizmet kullanması oldukça zordur. Ya da üst ve orta gelir grubuna yönelik ürün ve hizmetlerden yoksul kesimin yararlanması neredeyse mümkün değildir (Allan vd., 2013: 5). Eğitim seviyesi veya finansal okuryazarlığı düşük bireyler için sunulacak daha basitleştirilmiş finansal ürün ve hizmetler finansal aktiviteyi olumlu etkileyebilir (Beck vd., 2009: 135). Hizmet verilen kitlenin kozmopolit yapısı, aynı ülke içinde bile finansal ürün ve hizmetlerin özelleştirilmesini gerektirmektedir. Bunun için de demografik özellikler ve bireylerin finansal tutum ve davranışlarının iyi araştırılması gerekir.

Katılımcı finansal sistem için özel sektörün ve finans sektörünün süreci, sürekli yenilik ve teknoloji ile desteklemesi gerekmektedir (Imboden, 2005: 71). İletişim teknolojilerinin gelişmesi sayesinde şubesiz bankacılık faaliyetleri yaygınlaşmaktadır. Ortaya çıkan potansiyelden, finansal katılımı artıracak şekilde yararlanmak için

sunulan arayüz ve mobil uygulamaların kullanım kolaylığına ve kullanımlarının yaygınlaştırılmasına önem verilmelidir (Lenka ve Bairwa, 2016: 3).

1.2.2. Talep Tarafı Belirleyiciler

Finansal katılım, finansal sistemin diğer paydaşı olan talep tarafı yani ekonomide faaliyet gösteren veya gösterme adayı bireylerin genel özelliklerinden doğrudan etkilenmektedir. Demografik faktörlerin gelişmiş olduğu toplumlarda finansal sistemi kullanma eğilimi fazlayken, demografik faktörlerin daha az gelişmiş olduğu toplumlarda ise nakit kullanma eğilimi daha fazladır (Kabakova ve Plasenkov, 2018: 200).

Demografik değişkenler, finansal katılımı etkileyen bireysel faktörlerin belirlenmesinde sıkça kullanılmıştır. Yorulmaz (2012), Kumar ve Mishra (2011), Chithra ve Selvam (2013), Zins ve Weill (2016), Fungacova ve Weill (2015), G. Corrado ve L. Corrado (2015), Shihadeh (2018), Özşuca (2018), Wang ve Guan (2017), yaptıkları çalışmalarda; istihdam, yaşam yeri (kır-kent), gelir, okur-yazarlık, nüfus, cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi ve dini inancı, finansal katılımı etkileyen bireysel faktörlerin tespitinde kullanmıştır. Sosyo-ekonomik koşullardaki iyileşmelerin finansal katılımı olumlu etkilemesi (Wang ve Guan, 2016: 1761, Ambarkhane vd., 2016: 224), demografik değişkenlerin bireysel belirleyici olarak tercih edilmesinde etkili olmaktadır.

İstihdam edilmek ve düzenli bir gelir elde etmek finansal katılımın talep tarafındaki en önemli belirleyicilerinden biridir. Finansal katılımın gerçekleşmesi için yalnızca finansal araç edinimi değil finansal aktivite de gereklidir. Düzenli gelir sahibi olmayan bir bireyin finansal aktivite gerçekleştirmesi (limiti kadar borçlanabilir ancak geri ödeyemeyeceği için devamlı kullanamaz) mümkün değildir. Yorulmaz (2012), Türkiye'de bölgeler (NUTS-1) ve iller arası yaptığı karşılaştırmada, finansal katılım seviyesinin gelir ile orantılı olduğunu, Demirgüç-Kunt ve Klapper (2013) gelirin finansal katılım üzerinde oldukça etkili bir faktör olduğunu, Zins ve Weill (2016) yüksek gelirin finansal katılımı artırdığını belirlemiştir.

Finansal piyasalara erişim ve kullanım özellikle dijital metotlar sayesinde oldukça kolaylaşmıştır. Ancak en temel finansal işlem dahi en azından okur-yazar olmayı gerektirmektedir. Bireylerin finansal sistemdeki aktivitelerini artırabilmeleri, daha ileri seviye kullanıcı olabilmeleri için ise daha üst düzeyde finansal okur-yazarlık

ve bilgi düzeyi gerekmektedir (Korkmaz, 2016: 9). Finansal bilgi eksikliği (Allan vd., 2013: 9) ve eğitim seviyesinin yeterli olmaması, finansal katılım önünde bir engeldir (Chikalipah, 2017: 9). Finansal okuryazarlığı artan bireylerin finansal sistemdeki risk ve maliyeti düşük iken (H. Çam ve A. Çam, 2016: 99), eğitim seviyesi, finansal bilgi ve becerisi yetersiz olan kullanıcılar, risk altında bulunmaktadır.

Ampirik çalışmalar, eğitim seviyesi yüksek kişilerin finansal sisteme dair ürün ve hizmetleri daha çok kullandıklarını (Shihadeh, 2018: 571), eğitim seviyesi düşük kişilerin ise finansal sisteme ihtiyaçları olmadıklarını söylediklerini göstermektedir (Chikalipah, 2017: 10). Finansal katılım farkındalığı daha yüksek olan bireyler, çeşitli tasarruf ve yatırım araçlarına erişerek daha iyi mali koşullar elde edebilir (Lenka ve Bairwa, 2016: 2). Bhanot vd. (2012), Özşuca (2019), Zins ve Weill (2016) eğitim seviyesi arttıkça finansal katılımın da arttığını belirtmektedir. Ancak bu etkinin toplum finansal katılım bakımından toplum tabanına yayılması oldukça uzun bir zaman almaktadır (Lenka ve Bairwa, 2016: 3).

Genel olarak demografik ögelere yapılacak yatırımlar toplum yapısını kalıcı olarak değiştirirken yatırımın getirisinden faydalanmak uzun süreler alabilmektedir. Bu da gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerin, demografik ögelere yatırım yaparak finansal katılımı, buna bağlı olarak da daha hızlı gelişme olanağını yakalamasını güçleştirmektedir. Bu yüzden, finansal katılım hedefi için daha detaylı bilgi veren finansal tutum ve davranışların (Çam vd., 2018: 3) araştırılarak kısa vadede getiri sağlayacak politikaların üretilmesi gerekmektedir.

1.2.3. Kamu Tarafı Belirleyiciler

Finansal katılımın ana paydaşlarından sonuncusu ise kamu idaresidir. Arz ve talep tarafları, eşit ve normal koşullar altında birbirlerinin çıkarlarını maksimize ettikleri noktada bir araya gelmelidir. Ancak finansal katılım konusunun tarihi ve "Arz Tarafı Belirleyiciler" bölümünde de değinildiği üzere, oldukça karmaşık bir yapı olan finansal sistemde, talep tarafı; bilgi asimetrisi, hukuk, eğitim, gelir, risk unsurları dolayısıyla finansal sistemden dışlanmış veya herhangi bir seçme ya da müdahale şansı bırakılmaksızın mevcut sistemde hayatta kalmaya çalışmıştır. Finansal katılım sürecinde kamu idaresinin eksikliğini gösteren bu durum; finansal sistemin, yalnızca arz tarafının çıkarlarına hizmet etmeye başlamasına (Stein vd., 2011: 16), rekabet ortamının ortadan kalkarak piyasanın oligopolleşmesine neden olabilir (Beck and De

La Torre, 2007: 84). Yalnızca arz tarafının çıkarlarına hizmet eden ve diğer paydaşların finansal aktivitelerini sınırlayan veya tamamen ortadan kaldıran finansal sistem, finansal katılım hedeflerine ulaşmaya engel olur. Bu gibi durumlarda kamu idaresi, kararlılık göstermeli, finansal katılıma engel olan finansal piyasa aksaklıklarını ortadan kaldırmalıdır. Sistemin sadece finansal kuruluşların çıkarlarına yönelik kullanılmaması için 1998 yılında Fransa'da bireylerin banka hesabı sahibi olma hakkı sahibi oldukları kanunlarla düzenlenmiş, 2005'te İngiltere'de Finansal Katılım Görev Gücü kurulmuş, Hindistan'da kent merkezine şube açabilmek için kırsal kesime şube açma koşulu getirilmiştir (Lenka ve Bairwa, 2016: 3).

Buradan görüldüğü üzere finansal katılım için iyi ve kaliteli bir yönetime ve finansal kurumlara ihtiyaç bulunmaktadır (Özhan, 2018: 14). En gelişmiş ekonomiler, en başarılı finansal sistemler bile finansal dışlanma içerebilmektedir. Ancak ideal bir finansal sistem, hangi ekonomide olursa olsun, finansal bakımdan faaliyet gösterme gücü olan tüm nüfusu kapsamalıdır. Kamu idaresi bu noktada devreye girerek, arz tarafını, talep tarafını ve ulusal çıkarları, finansal katılım bakımından optimum noktada bir araya getirmelidir. Bu seviyede, finansal kuruluşlar faaliyetlerini sağlıklı bir biçimde sürdürmekte, tüm bireyler finansal sistemden istedikleri an ve ölçüde yararlanabilmekte, ulusal çıkarlar ve hedefler korunabilmektedir.

Finansal politikalar ve stratejiler, daha fazla bireyin tasarruflarını ve yatırımlarını finansal sisteme taşıması için banka hesabı açtırmasını sağlamayı hedeflemektedir (Lenka ve Bairwa, 2016: 2). Ancak tüm finansal araçların kullanımını ve tüm bireyleri kapsamayan bu hedefler, sadece sınırlı sayıda dışlanmış bireyin sisteme girişini sağlayabilir. Dışlanmış kesimlerin tamamen finansal sisteme katıldığı, finansal sistemden yararlananların ise verimliliklerinin yüksek olduğu bir finansal katılıma ulaşmak için toplumun finansal davranışları detaylı bir biçimde ele alınarak özelleştirilmiş strateji ve politikaların üretilmesi gerekir. Kamu idaresinin finansal katılım sürecini desteklemek için finansal istikrarı sağlaması, piyasaları liberalleştirmesi, değişen teknolojiyi yakından takip ederek yeni ürün/hizmet arzını destekleyecek kanuni altyapıyı düzenlemesi, denetim gücünü artırması, hukukun üstünlüğünü temin etmesi gerekmektedir (Imboden, 2005: 80-81).

Finansal katılım hedeflerinin, ekonomiye ilişkin ve ekonomi dışı birçok faktörü bünyesinde barındırıyor olması, finansal kuruluşların özellikleri, toplumun sosyo-ekonomik özellikleri, tek bir faktöre yönelik tekdüze politikalar geliştirilmesi yerine tüm faktörlerin koordine edildiği bir uyum programını zorunlu kılmaktadır.

Finansal katılımın artırılması sürecinde günümüz koşullarında etkinliği oldukça yükselmiş olan faktör finansal sektörün önemli ölçüde dijitalleşmesidir. Dijitalleşme, ülkelerin belirlediği şubesiz bankacılık, nakitsiz ekonomi gibi yeni nesil finansal sektör hedeflerinin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle fintek uygulamaları, mevcut koşullarda finansal katılım için oldukça önemli bir bileşen haline gelmiştir. Kamu idaresi oldukça hızlı gelişen bu bileşenle, bürokratik eşgüdümü sağlamalıdır. Fintek uygulamalarından doğan yeni nesil finansal araç ve hizmetlerin kullanımına ilişkin düzenlemelerde bürokratik zafiyete düşülmemeli (CGAP, 2011: 3), gerekli hukuki düzenlemeler yapılmalı, paydaşlar açısından teşvik unsurları belirlenmeli, tüketiciyi korumaya yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmeli ve dijital ekosistem için destek sağlanmalıdır (Klapper ve Singer, 2014: 13-14).

Kamu idaresi, finansal katılımı kolaylaştıran politikalar üretmeli, paydaşları uygun zeminde bir araya getirmeli, ulusal sistemler ve altyapıları oluşturmalı, sistemin sağlığını korumak için veriye dayalı politika üretmelidir (CGAP, 2011: 2). Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda, bireyler hakkında güvenilir resmi bir bilgi akışı sağlanamaması, finansal katılım önündeki engellerden biridir. Ulusal bir kimlik bilgi sistemi veya biyometrik bilgi içeren kimlik sistemi doküman gereklerini ortadan kaldırarak finansal sisteme katılımı kolaylaştırabilir (EBRD, 2016: 74).

Kamu idaresi, finansal katılımı desteklemek için zorunlu uygulamalar gerçekleştirebilir. Faiz, finansal katılımı olumsuz etkileyen maliyet faktörünün önemli bir belirleyicisidir. Maliyetleri kontrol etmek için faizde yapılacak sınırlamalar, finansal kuruluşların, farklı ücretler uygulayarak sınırlamadan doğan kayıplarını gidermeye çalışarak sınırlama uygulamasının işlevsiz hale gelmesine neden olabilir. (Stein vd., 2011: 17, Beck vd., 2009: 137). Finansal kuruluşların bu tutumu; sınırlama uygulamasının mali avantajını kaybetmesine ve hukuk boşluğundan doğan ücretlerin, bireylerin finansal sisteme olan güveninin zedelenmesine neden olarak finansal katılıma zarar verir. Bu nedenle üretilecek kamu politikaları, yukarıda da vurgulandığı üzere arz ve talep tarafını ortak paydada da buluşturmalı ve tüm hukuki boşlukları kapsamalıdır. Kamu otoritesi, tarafları olumsuz etkileyecek sınırlamalar ve yasaklamalar yerine teşvik unsurlarını tercih etmelidir (Stein vd., 2011: 28). 1996 yılında Almanya'da temel bankacılık hizmetlerini kolaylaştıran bir banka hesabı sağlanması (Ambarkhane vd., 2016: 217; Sarma ve Pais, 2011: 614), Güney Afrika'da banka kullanmayanlara yönelik olarak aylık ücreti ve minimum parasal limiti olmayan

finansal araçlar geliştirilmesi (Stein vd., 2011, 13) finansal katılımın tabana yayılması bakımından dünyada uygulanan bazı teşvik araçlarıdır.

Finansal katılım yalnızca finansal faktörlerden etkilenmez. Ülkede hukukun üstünlüğüne verilen değer ve politik istikrar da finansal sistemin gelişmesini etkilemektedir (Yah ve Chamberlain, 2018: 40). Bu bakımdan bireylerin finans sistemindeki haklarını gözeten bir hukuk sistemi, finans piyasasının arz odaklı yaklaşımını ortadan kaldırarak bireylerin resmi finansal sistemi tercih etme, yatırım yapma gibi kararlarını doğrudan etkileyerek finansal katılımın gelişimine etki eder.

Finansal katılım bakımından kent merkezleri ve kırsal bölgeler arasında kent merkezi lehine farklılık bulunmaktadır (Kumar ve Mishra, 2016: 16). Tarım ve hayvancılığın barındırdığı, iklim, hastalık, rekolte düşüklüğü gibi geliri doğrudan etkileyen dışsallıklar ve gelirin dönemsel olması bu meslek grubundaki bireyleri, aylık periyodu benimsemiş olan standart finans sistemi içinde dezavantajlı hale getirmektedir. Bu durum finansal katılım ve kırsal yaşam arasında negatif ilişki ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Yorulmaz, 2012: 30). Hâlihazırda bu gruptaki bireyler için dönemselliğe uygun finansal ürünler sunulmakla birlikte bu ürünlerin maliyeti dönemselliğe bağlı olarak standart ürünlere göre yüksektir (Lopez ve Winkler, 2018: 1556). Kamu idaresi tarım ve hayvancılıkla uğraşanlara yönelik, düşük ücretli veya ücretsiz ürünler sunulması, evrak yükünün azaltılması, kamusal desteklerin finansal araçlar aracılığı ile yapılması (Allen vd., 2016: 10-26), tarımdaki dönemselliğe uygun ürünler, tasarruf ürünleri, tarımsal sigortacılık ürünleri gibi ürün ve hizmetler sunulmasını desteklemelidir. Kırsal kesimdeki sorunlar gelir ve meslek ile sınırlı değildir. Bu bölgelerde altyapının yetersiz olması, iletişim teknolojilerinin yetersiz olması bu alanlarda fiziksel finansal sistemlere alternatif, dijital sistemlerin de yaygınlaşmasını engellemektedir (Stein vd., 2011: 29).

Kamunun finansal sistemde mali yönden üstlendiği önemli bir görev ise sosyal yardım ödemeleridir. Bu yardımların; yararlanacak kimselere banka hesabı veya banka kartı kullanarak ödenmesi finansal katılım üzerinde olumlu etki yapabilir (EBRD, 2016: 74).

1.2.4. Finansal Teknoloji

İletişim teknolojilerinde meydana gelen hızlı gelişmeler, finansal alanda da köklü dönüşümler meydana getirmiştir. Finansal sektörün bu dijital ortama adapte

olmaya başlamasıyla FinTek (FinTech) adı verilen yeni nesil finans uygulamaları ortaya çıkmaya başlamıştır. FinTek, finansal hizmetlere erişimin ve kullanımın kolaylaşması için finans uygulamaları ve teknolojinin bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkan yeni bir kavramdır (Deloitte, 2017: 4, Murthy vd., 2019: 5). Fintek ürün ve hizmetleri, tamamen teknolojiye dayalı alt yapıları sayesinde geleneksel bankacılık için önemli bir alternatif ve dijital dönüşümü teşvik eden bir rekabet unsuru haline gelmiştir (Menteş, 2019: 169). Bu bakımdan değerlendirildiğinde, en eski FinTek ürünleri, kredi kartı, banka kartı ve ATM'ler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu teknolojiler, ortaya çıktıkları dönemde klasik finansal sistemin yüz yüze işlem zorunluluğuna bir alternatif olmayı başarabilmiştir. Bu yeni finansal araçları, internet ağının yaygınlaşmaya başlamasıyla POS cihazlarının kullanımı ve internet bankacılığı izlemiştir. İnternet bankacılığı, borçlanma ve nakde erişim için kullanılan önceki teknolojilere göre daha fazla işlem olanağı sunarak dijital ürün derinliğini artırmıştır. Devam eden süreçte, cep telefonları ve tabletler vasıtası ile sunulan ve sosyal medya uygulamalarından esinlenen kullanıcı dostu, ilgi çekici ve basit finansal uygulamalar; hem 90'ların sonunda sunulan internet bankacılığının modernleşmesini hem de finansal uygulamaların mobilize olmasını sağlayarak finansal sistem dışında kalan kullanıcıların sisteme dâhil edilmesinde bir araç vazifesi görmeye başlamıştır (Cuesta vd., 2015: 2-5). FinTek araç ve hizmetleri sayesinde yüz yüze gerçekleştirilen finansal işlemlerin önemli bir bölümü dijital ortama transfer edilmiştir. Mobil finansal uygulamalar, finansal piyasaların derinleşmesine yardımcı olmaktadır (Chikalipah, 2017: 9).

Bireyler; finansal katılımın ilk adımı olan resmi hesap açılışından (Demirgüç-Kunt vd., 2018, 55) sonra dijital uygulamalar ve regülasyonlar sayesinde, farklı hesaplar açma (döviz, altın, vadeli), ödeme araçlarına erişme, fatura-vergi ödeme, yatırım amaçlı işlem yapabilme (hisse senedi, VİOP, varant vb.) olanağına erişmektedir (Selim ve Şen, 2020: 270). Önemli ölçüde maliyet avantajı da sunan mobil bankacılık, elektronik ödeme sistemleri ve diğer FinTek ürünleri, gelişmekte olan ülkelerde finansal katılımın önemli belirleyicileri haline gelmiştir (Kabakova ve Plasenkov, 2018: 200).

Genel olarak dijitalleşme adı verilen bu süreç; maliyetleri düşürerek sistemin verimliliğini artırma, bireylerin risk yönetim kapasitesini artırma, şeffaflığın ve güvenliğin artırılması, gönderici ve alıcı arasındaki kayıpların/sızıntıların azaltılması,

finansal işlem hızlarının artırılması gibi faydalar sağlamaktadır (Klapper ve Singer, 2014: 3).

Dijital finans sistemlerinin özellikle mobil cihazlar üzerine bu denli hızlı gelişmesi, mobil cihaz üreticileri, internet ağı sağlayıcıları ve finans kuruluşları arasında ortaya çıkan doğal bir ortaklık sayesinde meydana gelmektedir. Özellikle mobil cihazların yaygınlaşmaya başlaması, mobil internet yatırımlarını da tetiklemiştir. Bu da diğer alanlarda olduğu gibi finansal teknolojilerin de doğrudan bireylere ulaştırılması olanağını ortaya çıkarmıştır. Bu sayede, finans kuruluşlarının fiziki yatırımlarının yerini yazılım teknolojilerine yapılan yatırımlar alarak maliyet, erişim olanaklarının artırılması gibi avantajlar sağlanmıştır. Fiziki yatırımların etkisi bölgesel olurken, yazılıma dayalı yatırımların etkisi mobil cihazların yaygınlığı ile orantılı olarak ulusal olmaktadır. Gerçekleştirilen bu teknolojik yenilikler daha fazla kişinin finansal sisteme katılmasını teşvik ederek (Hannig ve Jansen, 2010: 13) sundukları avantajlar ile klasik finansal yöntemlere göre daha fazla kişiye ulaşma gücü yaratarak (H. Çam ve A. Çam, 2016: 99) finansal katılımın artmasını sağlamaktadır (Menteş, 2019: 169).

Dijitalleşme ile azalan şube vb. fiziksel yatırım ihtiyacı, personel istihdamı gibi giderler, doğrudan maliyetlerin azalmasına katkı sağlarken, dijitalleşmenin kendisi de özellikle kırsalda bulunan bireylerin fiziksel işlem ihtiyacını büyük ölçüde ortadan kaldırarak coğrafi engellerin azaltılmasına doğrudan katkı sağlar (Klapper ve Singer, 2014: 4). ATM'ler nakit ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olurken, mevcut dijital finans teknolojileri ile konut kredisi dışındaki tüm işlemler, şubesiz gerçekleştirilebilmektedir. COVID-19 pandemisi sürecinde buna, finansal sisteme dâhil olmak da eklenmiş ve bireylere, mobil cihazlar aracılığı ile bir finans kuruluşunun ilk kez müşterisi olmaları olanağı sağlanmış, ödeme ve para çekme fonksiyonlarının kazandırılmasıyla da mobil cihazlar, kartlı finans araçlarına bir alternatif haline getirilmiştir. Ortaya çıkan bu şubesiz finans sistemi, finansal olarak dışlanmış bireyleri sisteme dâhil etmek için avantaj sağlarken (Demirgüç-Kunt ve Klapper, 2013: 311), hastalıkla mücadelenin desteklenmesi kapsamında bulaşma riski nedeniyle nakit kullanımının da azaltılmasına katkı sağlamıştır. Bu sayede paranın fiziksel olarak taşınmasından doğan riskler azalırken finansal ortamın güvenliğini artmıştır (Klapper ve Singer, 2014: 7).

Zaman ve mekân olan dijital sistemler, bağımsız oldukları için fiziksel finansal sistemi kullanmaya göre daha esnek koşullara sahip olduğu için finansal katılımı teşvik etmektedir (Klapper ve Singer, 2014: 6).

Dijital sistemlerle elde edilen bir diğer önemli avantaj ise müşteri gruplarına sağlanan yüksek erişim oranı sayesinde veri toplama gücüne erişilmesidir. İstenilen zamanda toplanabilen geri bildirimler sayesinde, finansal sistem tamamen müşteri odaklı olarak devamlı geliştirilmekte ve kullanıcı devamlılığı gözetilmektedir.

Sayılan bu avantajlara karşılık dijital sistemler de doğal bazı dezavantajlara sahiptir. Gelişen teknoloji, finansal açıdan birçok ürün ve hizmeti beraberinde getirirken, fiziksel olarak gerçekleştirilen finansal işlemlerde bulunmayan yeni nesil sorunlar meydana getirmektedir (CGAP, 2011: 3). Bu sistemler, siber tehditlere her zaman açık vaziyettedir (Klapper ve Singer, 2014: 10). Siber saldırılar, dolandırıcılık girişimleri hem bireyleri, hem de finansal sistemi hedef alarak tekil veya toplu bilgi ve para kayıplarına yol açabilir. Bu da kullanıcıların konvansiyonel finansa bağlılıklarını sürdürmede etkili olabilmektedir. Dijital sistemlerin doğasında bulunan bir diğer dezavantaj, çalışmasının elektrik ve internetin varlığına doğrudan bağlı olmasıdır. Bireysel ve altyapısal olarak ortaya çıkabilen bu eksiklikler, dijital finansın çalışmasında ve yaygınlaştırılmasında temel engellerdir (Klapper ve Singer, 2014: 10).

Finansal katılımda dijitalleşmenin etkinliğinin artırılması için dijital ürün ve hizmetler; müşteri ile güven ilişkisini korumalı, kullanımı kolay olmalı, yüksek güvenlik önlemlerine sahip olmalı (Klapper ve Singer, 2014: 11-12), hukuki düzenlemelere uygun olmalı, toplumsal olarak ortaya çıkan ihtiyaçlara anında cevap verebilmeli ve finansal katılımı olumsuz etkileyen nakit ekonomisini azaltmaya yönelik teşvikler sunmalıdır.

1.3. FİNANSAL KATILIMIN YARARLARI

Finansal katılım, paydaşları ve sunduğu finansal imkânlar bakımın oldukça büyük ve karmaşık bir sistemdir. Finansal katılımın hizmet ettiği iki temel amaç bulunmaktadır. İlki bireylerin resmi finansal sisteme katılmasını sağlayarak tüm kaynakların ve ekonomik faaliyetlerin resmi düzleme alınması, ikincisi ise Schumpeter (1911)'in yaklaşımı olan, olması gerektiği gibi çalışan piyasaların teknolojik gelişmeler vasıtasıyla yatırım alanlarına ihtiyaç duyulan kaynakların aktarılarak ekonomik büyüme sağlanmasıdır. Ancak ekonomik büyüme toplumdaki

tüm bireylere fayda sağlamayabilir (Beck vd., 2007). Finansal katılım bu süreçte aynı zamanda bir regülatör görevi görerek yoksul kesimin de ekonomik büyümeden pay almasını sağlar. Buna göre finansal katılımın ekonomik büyümeyi ve finansal kalkınmayı sağlayan bir yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür.

Finansal kalkınmanın en önemli aşaması finansal erişimin sağlanmasıdır. Finansal erişimin, bireylerin ulusal ekonomi ile bütünleşmesinde yarattığı fırsat eşitliği, bireylerin, sağlık, beslenme, eğitim gibi alanlarda daha kaliteli ürünlere ulaşmasını sağlayarak hanehalkı refahına katkıda bulunmaktadır (Arora, 2014: 798). Ancak daha önce de vurgulandığı gibi erişim, kullanım ile desteklenmediğinde ortaya çıkan etki kısıtlı olmaktadır. Finansal katılımın ekosistem hedef için verimli kullanım gereklidir.

Finansal katılım ile ortaya çıkan finansal kalkınma, sosyoekonomik faktörlerden bağımsız olarak bireylerin, ekonomiye katılımlarını artırır (Razak vd., 2017: 100). Piyasaya katılım arttıkça; maliyetler düşerken, tasarruf, yatırım, teknolojik yenilik ve büyüme bu artıştan olumlu etkilenir (Kabakova ve Plasenkov, 2018: 198).

Resmi finansal sistem ile birlikte bireylere geniş bir araç ve hizmet yelpazesi sunulmaktadır. Bu kapsamda, bireylere finansal katılımın öncüsü olan mikrokredi sunulmuştur. Özellikle yoksul kesimi hedef alan mikrokredi sistemi; imalat yapabilmek için gayriresmi borçlanma metotlarını kullanmak zorunda olan kesime; resmi finansal sisteme dâhil olarak, gayriresmi finansın kontrolsüz ve yüksek maliyetli ortamından kurtulup gelir koşullarını iyileştirme, tasarruf ve varlık edinimi konularında katkı sağlamaktadır (Mazumder ve Wencong, 2013). Buna göre, bireylerin resmi finansal sisteme dâhil olarak elde ettikleri en önemli getiri, sınırları hukuk kurallarına göre çizilen, tüm paydaşlar namına yazılı kuralların olduğu bir sistemin parçası olmalarıdır. Koşulların hukuk kuralları tarafından belirlendiği, denetlenen finansal sistemler, yasadışı finansal yöntemlere göre uygun maliyetli ve sürdürülebilir olup bireylerin finansal gelişimini desteklemektedir (Chakravarty ve Pal, 2013: 814).

Finansal katılımla ortaya çıkan bir diğer önemli getiri tasarruf mekanizmasının etkinliğinin artmasıdır. Tasarruflar, ekonomilerin sürdürülebilir bir biçimde büyümesi için gerekli olan yatırımların ana kaynağıdır (Alper, 2018: 156). Tasarruf oranlarının artırılması için öncelikle dışlanmış bireyler ekonomiye dâhil edilmeli, bu sayede sızıntılara neden olan gayri resmi yöntemlerin kullanımı azaltılarak veya tamamen ortadan kaldırılarak katılımcı bir finansal sistem inşa edilmelidir (Pham vd., 2018:

1133). Finansal sistem dışında hareket eden yoksul kesim büyük ölçüde tasarruf edebilme olanağından bile yoksun iken, tasarrufları olup bunu finansal sistem dışında tutan bireyler de bunların saklanması ve yönetilmesi, güvenlik, güvenilirlik, getiri potansiyelinin sınırlı kalması gibi problemlerle karşı karşıyadır. Resmi finansal sistemde ise temel düzey finansal tüketici, güvenli saklama koşullarına erişirken, daha ileri düzey kullanıcı parasal döngüleri, farklı tasarruf ve yatırım araçlarını kullanarak tasarruflarının getiri potansiyelini artırma, nakit akışının yönetilmesi, tüketim optimizasyonu, mali şokların azaltılması gibi faydalar yaratabilmektedir (Cull vd., 2014: 4; Yah ve Chamberlain, 2018: 36). Bireysel olarak başlayan tasarrufların meydana getirdiği büyüklük, yatırımların finansmanı ve bireysel fon taleplerinin karşılanmasında başvurulan ilk kaynaktır. Yeterli kaynak olmaması durumunda ise farklı ülkelerdeki tasarrufların transfer edilerek kaynak tahsisinde kullanılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu transfer, kısa vadeli yabancı yatırım (sıcak para), uzun vadeli yabancı yatırım (yerleşik fiziki yatırımlar) ve dış borçlanma vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir (Akbulut Bekar ve Terzi, 2018: 61-62). Yurtdışı kaynak transferine bağlılığın yüksek olması; istikrarı ve gelecek beklentileri etkileyebilecek herhangi bir olayın vukuunda, yabancı yatırımcının hızlı bir biçimde ülkeyi terk etmesine ve borçlanma yolu ile elde edilen kaynakların maliyetinin artmasına yol açarak ekonomik şoklara neden olmaktadır. Katılımcı finansal piyasa sayesinde yurtiçinde havuzlanan ve maliyeti düşük tasarruflar, verimli yatırım alanlarına aktarılarak finansal sistemin etkin olmasını sağlanmakta ve yabancı kaynak bağımlılığını azaltmaktadır (Özcan, 2007: 40, Datta ve Singh, 2019: 337).

Finansal katılımın tam kapasiteye ulaşarak bir ekosistem yaratabilmesi için yalnızca harcanmayan gelirin değil, harcanabilir gelirin de resmi finansal sistemde bulunması gerekmektedir. Harcanabilir gelirin, dijital araçlarla harcanarak resmi finansal sistem içinde bırakılması, tasarruflarla benzer doğrultuda kaynak yaratmaya yardımcı olmaktadır. Bu durum ayrıca, finansal işlemleri tamamen izlenebilir kılıp kayıt dışılığı ortadan kaldırarak vergi sisteminin etkinliğine katkıda bulunur (Menteş, 2019: 171). Gayri resmi finansal metotların ortadan kalktığı bir ekonomide, otoritenin tüm kaynakları yönetme gücüne erişmesi, para politikası etkinliğini artırır (Evans, 2018: 570). Para politikası, fiyat istikrarı, tatmin edici büyüklükte bir ekonomik büyüme, ödemeler bilançosu denkliği, faiz, finansal piyasa istikrarı ve kur istikrarını hedeflemektedir (Paya, 2013: 166). Bu hedefler de finansal istikrarı sağlayarak daha

güçlü bir finansal sistem oluşturur, yerel para biriminin gücünün korunmasına yardımcı olur (Lenka ve Bairwa, 2016: 2).

Yoksulluğun ve gelir eşitsizliğinin azaltılması ve ekonomik büyümenin artırılması finansal katılımın en önemli iki getirisi olarak kabul edilmektedir. Finansal katılımın, büyümeyi artırdığını, yoksulluk ve gelir eşitsizliğini azalttığına ilişkin artan kanıtlar; finansal katılımı, uzun vadede kendi başına bir politika aracı haline getirmiştir (Hannig ve Jansen, 2010: 1). Dünya Bankası, finansal katılımı, 2020 evrensel finansal erişim hedeflerinin gerçekleştirilmesinde, büyüme artışı ve yoksulluğun azaltılmasında bir araç olarak kabul etmektedir (Camara ve Tuesta, 2014: 2). Bu nedenle finansal katılımın ekonomik büyüme ile yoksulluk ve gelir eşitsizliği ile olan ilişkileri ayrıca incelenmiştir.

1.3.1. Finansal Katılımın Ekonomik Büyüme ile İlişkisi

Ekonomik büyüme, ele alınan dönemde üretilen mal ve hizmet hacminde meydana gelen artıştır (Alptekin, 2016: 24). "Ekonomik büyüme tanım olarak niceliksel bir gelir artışını ifade etse de, kişi başına gelir düzeyinin yükseldiği ülkelerde genel olarak niteliksel refah göstergeleri de yükselmektedir" (Çeştepe ve Yıldırım, 2016: 13).

Ekonomik büyüme, literatürde dışsal ve içsel olmak üzere iki yaklaşım altında incelenmektedir. Dışsal ekonomik büyüme yaklaşımları; Klasik, Harrod-Domar ve Neo-Klasik (Solow) büyüme modelleri olmak üzere kendi içinde üç farklı modelden oluşmaktadır. Klasik büyüme modeline göre büyümenin kaynağı, yatırımları veya sermaye birikimini doğrudan etkileyen tasarruflardır. Gelirle birlikte artan tasarruflar kârlı yatırım alanlarında değerlendirilir. Verimli alanlarda değerlendirilen tasarruflar, maliyetlerin azalmasını, kârlılığın artmasını sağlar. Kârlılık da sermaye birikimi ve yatırımı artırarak ekonomik büyümeyi meydana getirir (Özel, 2012: 64).

Harrod-Domar modeli, ekonomik büyüme için tasarruf ya da sermaye verimliliğini gerekli görmektedir (Atamtürk, 2014: 90). Finansal sisteme katılan birey, gelir artırışına paralel olarak tasarruf elde edebilir. Finansal katılım bu tasarrufların kayıt dışı yöntemler yerine resmi finansal sistemde kârlı bir yatırım aracı olarak kullanılmasını sağlar.

Neo-Klasik (Solow) büyüme modelinde ise sermaye ve emek girdisi ekonomik büyümenin belirleyicileridir (Özel, 2012: 65).

İçsel büyüme teorisinde ise sermaye birikimi arttıkça artan entelektüel sermayenin, teknolojiyi geliştirerek ekonomik büyümeyi artırması söz konusudur (Koç, 2018: 478-479). İçsel büyüme teorisinde; nüfus artışı, beşeri sermaye birikimi, teknolojik gelişmeleri piyasa güçlerinin yönlendirmesi ve kamu tarafı, büyüme üzerinde etkili olan dinamiklerdir (Özel, 2012: 68).

Sürdürülebilir bir ekonomik büyüme, teknolojik gelişmelere bağlıdır. Tasarruflar, fiziki sermaye stokunu artırır, buna bağlı olarak da GSYH artar. Buna karşılık tüketim optimizasyonunun iyi planlanması gerekir. Tasarruflar arttıkça tüketimler azalma eğilimi göstereceğinden, tasarruf oranı %100 olduğunda tüketim sıfır olacaktır. Bu da, yaşam standartlarının olduğundan kötü hale gelmesine neden olur (Acemoğlu vd., 2016: 139-149).

Ekonomik büyümeye ilişkin modellerde, tasarruf, sermaye verimliliği, emek girdisi, beşeri sermaye birikimi, teknolojik gelişmeler ve kamu idaresi, ekonomik büyümenin dinamikleri olarak kullanılmıştır. Finansal katılım, bu dinamikler üzerinden ekonomik büyümeyi ve ekonomik kalkınmayı etkilemektedir.

Ekonomik büyüme, toplumdaki tüm bireylerin bu büyümeden eşit pay alacağını garanti etmez (Acemoğlu vd., 2016: 155). Finansal katılımın amacı, bireylerin ekonomik büyümeden daha makul bir pay almasını sağlamaktır. Uzun vadeli sürdürülebilir ekonomik büyüme, sermaye birikim oranlarının artırılması, aktif varlıkların daha verimli şekilde kullanılması ve tüm nüfusun bu varlıklara erişim sağlayabilmesi ile ortaya çıkar (Özcan, 2007: 33). Erişim ve verimliliğin sağlanması süreci, finansal katılım aracılığı ile gerçekleşmektedir. Verimli bir finans sistemi; mümkün olan tüm mali kaynağın ve tüm ekonomik bireylerin, resmi finansal sistemde faaliyet göstermesini hedefler. Finansal sistemin verimliliği bakımından daha başarılı olan ülkeler, daha hızlı büyüme eğilimi göstermektedir (EBRD, 2016: 61). Finansal katılımla birlikte, finansal sistemin gelişmesi, arz ve talep tarafının finansal sistem etkinliğinin artmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte arz tarafı yani finansal kuruluşlar (aracılar), tasarruf sahipleri ve yatırımlar arasındaki kaynak akışı etkinliğini artırarak ekonomik büyümeye katkı sağlarlar (Cull vd., 2014: 6; Hannig ve Jansen, 2010: 11).

Finansal sistemlerin gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi nedensellik yönünden ele alan çalışmalar; finansal gelişmenin, büyüme üzerindeki etkisinin, büyümenin finansal sistemin gelişimi üzerindeki etkisinden daha fazla olduğunu (Imboden, 2005: 68), finansal sistemdeki kalkınmanın, ekonomik büyümeyi

(Özcan, 2007: 28); tasarrufları, verimliliği yüksek yatırımlara yönlendirerek etkilediğini göstermiştir (Yetiz, 2016: 110). Ayrıca finansal sistemin işleyişini ve talep tarafının finansal sisteme erişimini etkileyen, güvenlik, ulaşım ve iletişim ağı gibi faktörlerin varlığı da ekonomik büyümeyi etkilemektedir (Chikalipah, 2017: 10).

Finansal katılımla birlikte finansal kuruluşların müşteri portföyünde sadece kâr odaklılığın ortadan kalkarak tüm bireylere yönelik bir yaklaşım sergilenmesi beklenmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak kaynakların tahsisinde özel tüketimlerin payı artabilir, kaynak kullanım verimliliğinin düşmesine neden olarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilir (Özcan, 2007: 41). Finansal katılım, yalnızca borçlanma kanalını kullanmamakta, tüm finansal enstrümanları dikkate almaktadır. Bu nedenle, borçlanmanın artmasına paralel biçimde, resmi finansal sisteme dâhil olan tasarrufların artması ve nakit yerine dijital metotların tercih edilmesiyle kaydi sistem faaliyeti artan paranın kaynak verimliliğini dengeleyeceği düşünülmektedir. Ayrıca mikrokredi sistemi, borçlanmanın sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirilebileceğinin mikro bir kanıtıdır.

1.3.2. Finansal Katılımın Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği ile İlişkisi

Yoksulluk, insanlığın kronik sorunu olmakla birlikte sanayi kapitalizmi ile birlikte daha da ön plana çıkmıştır. Sanayi devrimi sonrası işletmelerin kârları artarken artmayan ücretler, kalkınmanın ve bu kalkınmadan tüm bireylerin adil pay almasını hedefleyen sosyal devlet anlayışının liberal devlet anlayışına dönüşmesi, yoksulluk sorununu daha da derinleştirmiştir (Çalışkan, 2010: 91). Finansal dışlanma; yoksul ve kırsalda yaşayanların, istikrarlı ve yüksek kazançlı işi olmayan dezavantajlı bireylerin, şoklara maruz kalmalarına, gelecek yatırımlarına (eğitim, emeklilik, sağlık vb.), girişimcilik yatırımlarına engel olarak, yoksulluk ve gelir eşitsizliğinin sürmesine ve artmasına neden olur (EBRD, 2016: 61).

Finansal katılım yoksulluk ve gelir eşitsizliğini azaltmada doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki kanal kullanmaktadır. Doğrudan etki kanalı, yoksul ve dezavantajlı kesimin finansal sisteme dâhil edilerek finansal araçlara erişim ve kullanım hakkı sağlanmasıdır. Bu yaklaşım, çalışmanın ilk bölümlerinde değinildiği üzere mikrokredi ile başlamış ve bireylere ilave bir gelir elde etme olanağı sunulmuştur. Sağlanan bu ilave gelir ile bireylerin ihtiyaçları karşılanmış ya da bireylere küçük çapta bir yatırım yapma olanağı tanınmıştır. Ancak bu sistemin, yalnızca borçlanma araçlarını baz

alması, gelecekte elde edilecek faydaların kalıcılığını ve bireysel olarak sürdürülebilirliğini tehlikeye atmaktadır. Buna karşılık finansal katılım, bireylerin tüm finansal enstrümanları kullanabildiği, sürdürülebilir bir yapı oluşturmayı hedeflemektedir. Araştırmaların sonuçları, finansal dışlanmaya daha fazla maruz kalan kesimlerin, finansal sistemden yararlanamadıklarında daha fazla mali güçlük içine düştüklerini (Lopez ve Winkler, 2018: 1556), finansal sistemi daha gelişmiş olan ülkelerin, gelir eşitsizliği ve yoksulluğu azaltmada daha hızlı sonuç aldıklarını göstermektedir (Stein vd., 2011: 10). Finansal katılım, gelir dağılımının düzeltilmesine; yoksul kesimin, finansal sistemi kullanarak gelir standartlarını artırmaları suretiyle katkıda bulunmakta olup bu etki, finansal katılımın, gelir dağılımındaki adaleti ölçen GINI katsayısı ile pozitif ilişkisini ortaya koyan ampirik çalışmalarda (Hannig ve Jansen, 2010: 12; Demirgüç-Kunt ve Klapper, 2013: 294) kanıtlanmıştır.

Finansal katılım; dışlanmış, yeterli seviyede hizmet alamayan ve finansal sistemi verimsiz kullanan bireylerin gelir dağılımlarını iyileştirerek (Beck vd., 2007: 28), finansal piyasalara derinlik kazandırarak (Beck vd., 2007: 119), refah paylaşımındaki sızıntıları azaltarak, tasarrufları ve borçlanma olanaklarını artırarak (Lenka ve Bairwa, 2016: 2), yatırım olanaklarını geliştirerek (EBRD, 2016: 61), ödeme araçlarına erişimi artırarak ve yoksul kesimin risklere karşı kendilerini koruyabilmelerine olanak sağlayarak yoksulluğu ve gelir eşitsizliğini azaltıcı bir etki gerçekleştirmektedir (Özşuca, 2019: 1378).

Finansal katılımın, yoksulluk ve gelir eşitsizliğini dolaylı yönden etkilediği kanal ise yoksullar için daha fazla iş olanağı yaratan, devlete sosyal harcamaları için daha fazla kaynak yaratan ve yoksulların yatırım yapabilmesi için daha fazla kaynağı erişilebilir hale getiren ekonomik büyümedir (Zhuang vd., 2009: 29). Büyüme yoksulluğun; azaltılmasında bir faktör iken aynı zamanda ölçülmesinde de kullanılan önemli bir göstergedir (Acemoğlu vd., 2016: 158). Adams (2003), harcamalar yolu ile ölçülen büyümenin, yoksulluğun azaltılması ile güçlü istatistiki ilişkiye sahip olduğunu ancak gelir dağılımı ile bir ilişkisinin bulunmadığını belirlemiştir (19-20). Ekonomik büyüme son dönemlerde yoksulluğun azaltılması için ana etken olmakla birlikte, büyüme oranları azaldığında yoksulluğa olan katkısı da azalacağı için sürdürülebilir katılımcı politikalar içeren büyüme modellerine geçilmelidir (De la Fuente, 2016: 13).

Finansal katılım sürecinin doğru işlemesi için yerel çözüm ortaklarından yararlanılmalıdır. Ülkelerin farklılıkları, finansal katılıma yönelik ortak bir politika uygulanmasını engellerken, ülke içinde de bölgesel faaliyetlere göre farklılıklar bulunduğu için ulusal düzeyde politikalar yanında yerel bankacılık faaliyetleri vasıtasıyla da özellikle sorunlu bölgelerde ekonomik aktivite artırılarak finansal katılım desteklenebilir (Cull vd., 2014: 5).

1.4. TÜRKİYE'DE FİNANSAL KATILIM

Gelişmekte olan ülkelerde, yatırımların desteklenmesi, ekonominin kırılgan yapısının kontrol altına alınması, gelir dağılımının daha adil hale gelmesi, yoksulluğun azaltılması gibi önemli görevler üstlenen finansal piyasalar, finansal katılımın desteklenmesinde büyük öneme sahiptir (Datta ve Singh, 2019: 338). Türkiye'nin iktisadi tarihi incelendiğinde, devletçi politikalardan liberal politikalara geçiş döneminin oldukça sancılı olduğu görülmektedir. Finansal sistemin güçlü olmayışı, finansal piyasalara ilişkin düzenlemelerin yetersizliği, reel ekonomi ile eşgüdüm sorunları, hem finansal piyasalarda hem de reel ekonomide bozulmalar yaşanmasına neden olmuş hem makro dengeleri hem de finansal tüketicinin davranış ve tutumlarını etkilemiştir.

Bunlar göz önünde bulundurularak bu bölümde, Türkiye finans piyasalarına ilişkin yakın dönem tarihine ve mevcut durumlara değinilmiş, finansal katılıma yönelik regülasyonlar ve fiili uygulamalara yer verilmiştir.

1.4.1. Türkiye Finans Piyasalarına Genel Bakış

Türkiye'de finansal sistemin en önemli parçası bankacılık sektörüdür. Cumhuriyet döneminden itibaren devletçi politikaları desteklemek için kamu bankaları kurulmuş; sürece, düzenleyici otoritenin oluşması için Merkez Bankası kuruluşu, 2999 sayılı Bankacılık Kanunun çıkarılması ve özel bankaların yaygınlaşmaya başlaması eşlik etmiştir. 1980 yılı sonrası liberal politikalar yaygınlaşmış, bankalar arası piyasa, döviz piyasaları, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB), Sermaye Piyasası Kurulu faaliyetlerine başlamıştır. Türk finans tarihi

açısından finans sektörünü derinden etkileyen 2000 ve 2001 krizleri finansal sektörün dönüşümü açısından önemli dönüm noktaları olmuştur (Çekin, 2019: 9-10).

Türkiye'de yaşanan 2000-2001 krizlerinin ortaya çıkmasında, bankacılık sektörünün 1990-99 dönemindeki sağlıksız mali sistemi ve kronik sorunları etkili olmuştur. Kamu bankalarının kaynak ihtiyacını kısa vadeli araçlarla piyasadan karşılamaları faiz oranlarının yükselmesine ve finans sektöründe istikrarsızlık sorununa yol açmıştır. Enflasyon nedeniyle, tasarruf sahiplerinin daha kısa vadeye yönelmeleri, bankaların varlıkları ile yükümlülükleri arasında vade sorunları ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özkaynakların yetersizliği ve uluslararası standart uyumsuzlukları, krizlerin önemli nedenleri olarak sayılmaktadır. Krizin aşılması ve neden olan sorunların kalıcı çözümü için Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu kurulmuş, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya koyulmuş, program kapsamında, bankacılık kesimi ile reel sektör arasında uyumun sağlanması, sürdürülebilir bir ekonomik gelişme ortamının sağlanması, kaynak kullanım verimliliğinin artırılması, uluslararası rekabet gücünün geliştirilerek yatırım ve istihdamın artırılması hedeflenmiştir[4]. Programın uygulanması, Türk finans sisteminin güçlenmesi bakımından oldukça yararlı olmuş, bu sayede dünyada oldukça önemli zararlara neden olan 2008 küresel ekonomik krizi nispeten daha hafif atlatılmıştır.

Finansal katılımın, yoksulluk ve gelir eşitsizliği alanlarında dikkat çekmeye başlaması, uluslararası organizasyonların da gündeminde yer almasını ve bir politika hedefi haline gelmesini sağlamıştır. G20 2009 zirvesinde, yoksul kesime mikrofinans sağlanması yaklaşımını temel alarak finansal hizmet sunmayı da içeren güçlü, sürdürülebilir ve dengeli bir büyüme çerçeve planı sunulmuştur. Bu süreci, Finansal Erişim Uzmanlar Grubu (Financial Inclusion Experts Group) kuruluşu, ardından finansal sistemden dışlanmış ya da yetersiz hizmet alan bireylere ve KOBİ'lere yönelik temel prensiplerin belirlenmesi izlemiştir. 2010 yılına gelindiğinde ise Finansal Katılım Eylem Planı (Financial Inclusion Action Plan) hazırlanmış ve planı yürütmek üzere Finansal Katılım Küresel Ortaklığı (Global Partnership for Financial Inclusion) kurulmuştur (GPFI, 2015: 2). Bu ortaklık kapsamında, üye ülkeler, finansal katılıma

[4]Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b/program.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b-m3fB7oF (21.05.2020).

katkıda bulunmak için ulusal bazda politikalar belirlemekte, diğer üyelerin politikalarını da devam ettirmektedirler.

Türkiye G20 dönem başkanlığı sürecinde (2015), büyüme için katılımcılık, kanuni düzenlemeler ve yatırım temalarına ağırlık vermiştir. Buna ilave olarak genç neslin finansal yönden eğitilmesi, finansal katılımın başarıya ulaşması için önemli bir anahtar kabul edilmiş ve genç nesle yönelik uygulama taahhütlerinde bulunulmuştur. Türkiye, istihdam ve rekabet ortamının yaratılması bakımından önemli bulduğu KOBİ'lerin küresel ekonomiyle bütünleşmesine odaklanmıştır (GPFI, 2015). Türkiye bu kapsamda, mikro, küçük ve orta ölçek işletmelerin, hem kendi gelişmelerine hem de ülkenin gelişmesine zarar veren, resmi finansal sisteme erişmeye de engel olan kayıt dışı faaliyetlerinin azaltılması için 2011 yılında Borsa İstanbul nezdinde Gelişen İşletmeler Piyasasını kurmuştur. Bu piyasanın kurulması ile hem resmi finansmana eğilim yaratılmaya çalışılmış hem de işletmelerin kayıtdışı piyasadan resmi piyasaya geçişleri teşvik edilmiştir (GPFI, 2011a: 70). Şuanda bu piyasada 14 firma işlem görmektedir[5].

Diğer önemli bir politika hedefi ise para transferi maliyetinin azaltılmasını hedeflemektedir. Para transferinin daha düşük maliyetli, daha şeffaf ve daha verimli olması, yoksul kesimin finansal sisteme erişmesini kolaylaştırır. Küresel döviz transferinin %80'i, G20 ülkeleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Para transfer ücreti %5 azaltılabilseydi, transfer ücreti olarak eriyen 16 milyar dolardan fazla para kurtarılabilirdi. Bu tutar, finansal piyasaların verimliliğine etki eden önemli bir miktara karşılık gelmektedir. Türkiye, G20 dönem başkanlığını yürüttüğü süreçte, finansal katılıma yönelik politikalarını, büyüme için yatırım, uygulama ve katılımcılık ekseninde yürütmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda özel sektörün finansal katılımdaki ve büyümedeki payının artırılması, global ekonomiye entegrasyon sağlanması için finansmana erişim sağlanması ve finansman açıklarının kapatılması, küresel katılımcı ekonomik büyüme için G20 üyesi olmayan düşük gelir sınıfındaki ülkelere yönelik uygulamalar gerçekleştirilmesi, diğer G20 çalışma grupları ile koordinasyon sağlanması, para transferi konusunda mevcut bulunan, şeffaflık, rekabet, alıcı-gönderici ülkeler arasındaki koordinasyon yetersizliği gibi sorunların çözülerek para transferi maliyetlerinin düşürülmesi hedefleri belirlenmiştir (GPFI, 2014: 1-7).

[5] https://www.kap.org.tr/tr/Pazarlar (15.06.2020)

Finans sektörünün gelişmişliği, ekonomik büyüme, yoksulluk ve gelir eşitsizliğinin azaltılması sürecinde birçok dolaylı mekanizmanın çalıştırılmasında önemli görevler üstlenmektedir. Özellikle finansal sistemde havuzlanan atıl fonların yatırım alanlarında değerlendirilmesi, bireylerin kişisel tasarrufları ile karşılayamayacakları ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılması hem ekonomik büyümeye hem de yoksulluk ve gelir eşitsizliğinin azaltılmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

Şekil 1.1: Finansal Araç Sahipliği: Global Findeks Verileri ve Reel Veriler Karşılaştırması

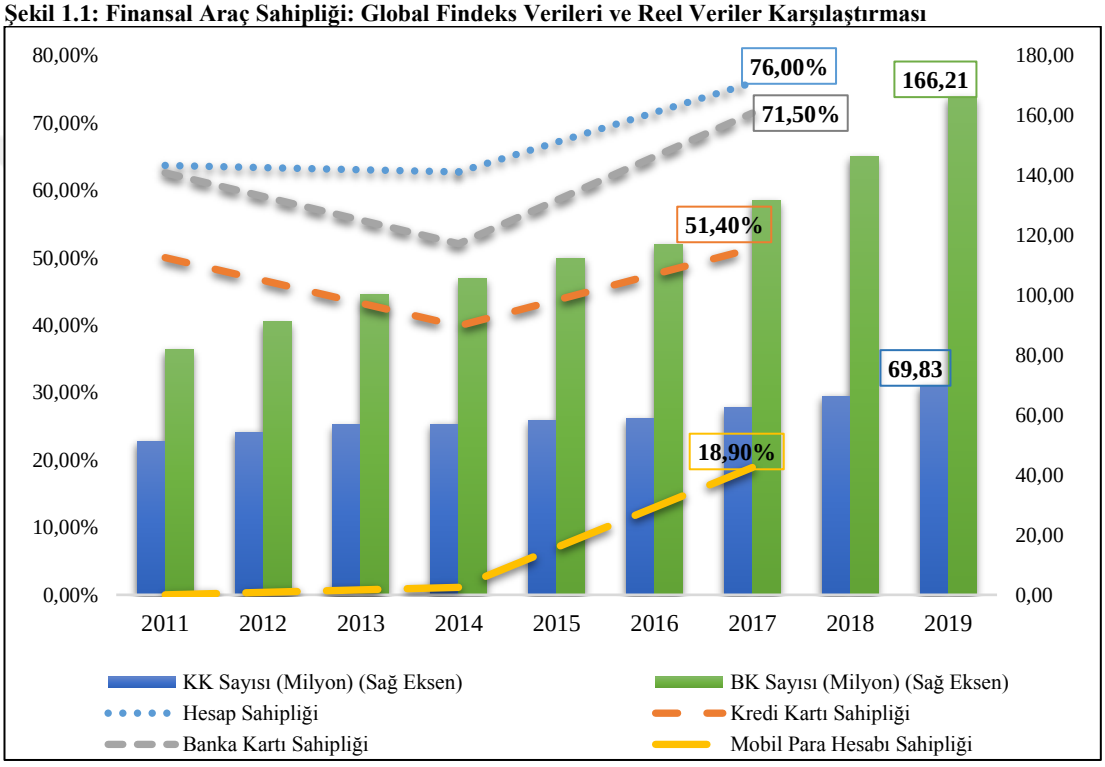

Kaynak: GFI 2011-2014-2017 ve BKM verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 1.1, Türkiye'ye ilişkin olarak finansal araç sahipliği verilerini göstermektedir. Şeklin hazırlanmasında Global Findeks araştırmalarından ve reel verilerden yararlanılmıştır. Kredi kartı (KK) sayısı ve banka kartı (BK) sayısı serileri reel verilerden, diğer değişkenler ise Global Findeks araştırmasından elde edilmiştir. Her iki seri grubu da, finansal araç sahipliğinde yukarı yönlü bir trendin varlığını ortaya koymaktadır. Anket verileri, hesap sahipliği oranının 2011 yılından 2017 yılına kadar %76'ya, banka kartı sahipliğinin %71,5'e, kredi kartı sahipliğinin %51,40'a ve mobil para hesabı sahipliğinin %18,90'a çıktığını göstermektedir. Reel verilere göre ise banka kartı sahipliği 2011 yılından 2019 yılına kadar iki katına çıkarak yaklaşık

166 milyona ulaşmıştır. Kredi kartı sahipliği ise yaklaşık 70 milyona ulaşmıştır. Türkiye'nin 2019 yılı nüfusuna[6] göre finansal araç sahipliğinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Banka kartları sayısının nüfusa göre iki kat olmasına ise hemen hemen açtırılan her hesap için banka kartı tanımlanması, özellikle iş değişikliği gibi nedenlerle kişinin farklı bankalarda hesap açtırmasının neden olduğu düşünülmektedir.

Paranın kullanım şekli finansal katılım açısından oldukça önemlidir. Finansal katılım nakit temelli ekonomiden, elektronik temelli ekonomiye geçmeyi, izlenebilir ve daha verimli yönetilebilir bir ekonomiyi hedeflemektedir. Bu nedenle dolaşımdaki paranın kullanım biçimi ve amacı finansal katılım hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Şekil 1.2: Paranın Kullanım Biçimi ve Amacı

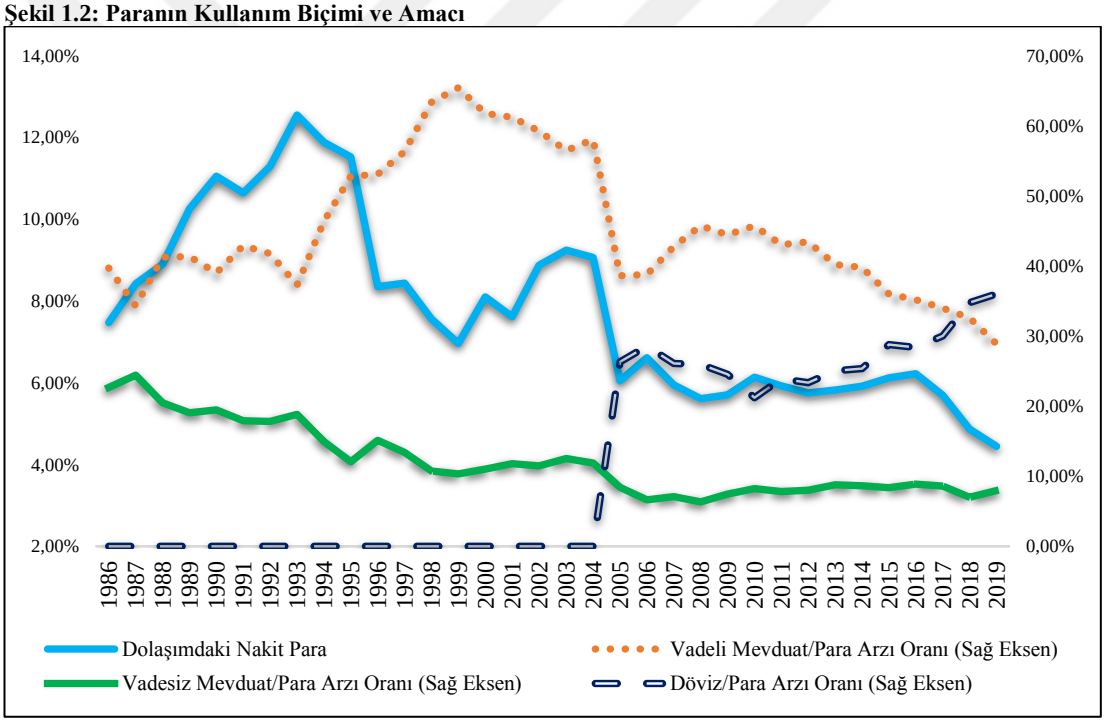

Kaynak: TCMB verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 1.2'de paranın kullanım biçimi ve amacına ilişkin göstergeler incelenmektedir. Bunun için dolaşımdaki nakit para[7], vadeli mevduatların para arzına oranı, vadesiz mevduatların para arzına oranı ve dövizin[8] para arzına oranından

[6] 83.154.997 (TÜİK)
[7] Bu veri, Banka Dışındaki Para miktarının M1 ve M2 para arzları toplamına oranlanması ile elde edilmiştir.
[8] TCMB tarafından doğrudan sunulan, vadeli ve vadesiz dövizlerin TL karşılığını göstermektedir.

yararlanılmıştır. 1986 yılından itibaren güçlü bir tırmanış gösteren nakit kullanımının 1993 yılından itibaren aşağı yönlü bir trend içine girdiği görülmektedir. Nakit kullanımında 1995 yılında yaşanan sert düşüş ile birlikte vadeli hesaplarda tutulan para oranında da sert bir yükseliş meydana geldiği görülmektedir. 2004 yılında ikinci bir kırılma gerçekleşmiş, nakit para oranı %6'ya, vadeli mevduat ise %9'a gerilemiştir. Bu yılın sonrasında ise döviz miktarının yukarı yönlü bir ivme yakaladığı ve vadeli mevduatın payını 2018 yılında geride bıraktığı görülmektedir. Finansal katılımın tam anlamıyla gerçekleşmesi için nakit kullanımının olabildiğince azaltılması, hatta tamamen dijital ekonomiye geçilmesi gereklidir. Finansal katılımın kaynak yaratmadaki en büyük destekçilerinden biri atıl vaziyette olan nakdin finansal sisteme katılmasıdır. Bu nedenle nakit kullanımındaki azalış, Türkiye finansal katılımı açısından olumludur.

Şekil 1.3: Kartlı Harcamaların ve Dolaşımdaki Nakit Paranın GSYİH'e Oranı

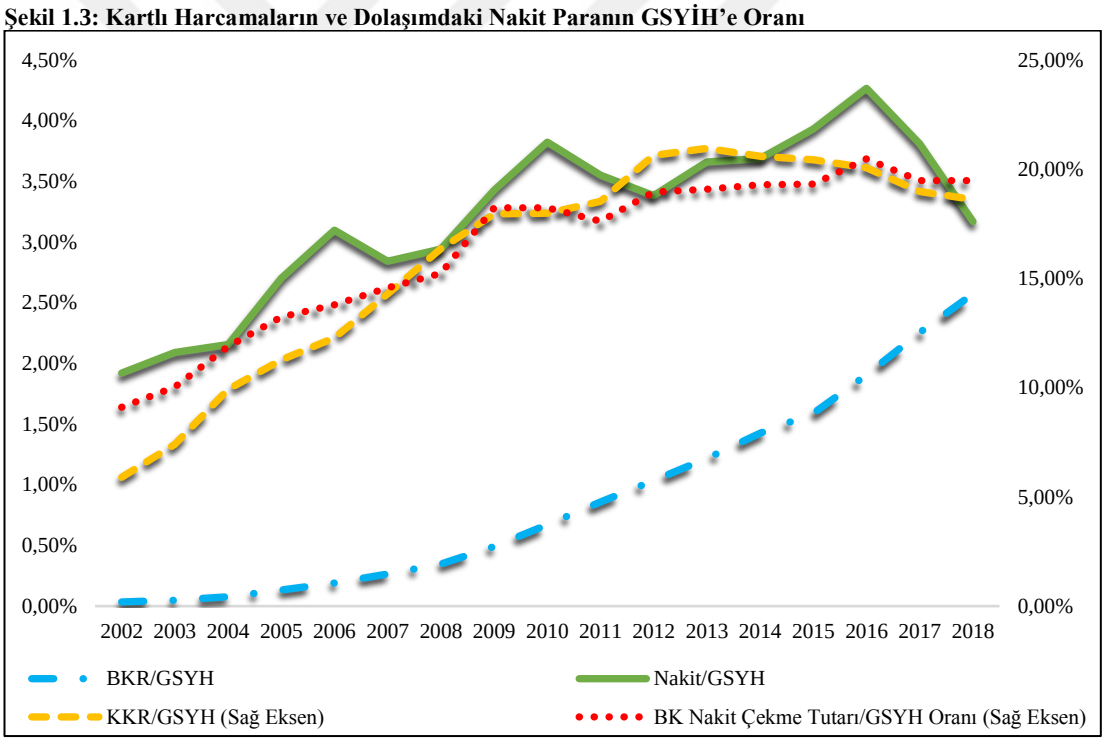

Kaynak: TÜİK, TCMB ve BKM verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 1.3'te ise kartlı araçların kullanım tutarlarının ve dolaşımdaki nakit paranın GSYH'e oranlarını göstermektedir. Grafik, GSYİH'i meydana getiren harcama kalemlerinin ne kadarının finansal araç kullanılarak gerçekleştirildiğinin görülebilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Özellikle uzun süre sadece para çekme aracı olarak algılanan banka kartlarının harcama amaçlı kullanımının arttığı görülürken,

para çekme amaçlı kullanımının yatay bir seyir izlemeye başladığı görülmektedir. Seyrin bu şekilde devam etmesi nakit kullanım eğiliminin azalması, dijital finansın yaygınlaşması bakımından olumludur.

Temelde bir borçlanma aracı olan kredi kartının, ücretsiz finansman sağlaması[9], para olmadan da harcama yapmaya olanak tanıması hızlı biçimde yaygınlaşmasını sağlamış ve 16 yıllık sürede kredi kartı ile yapılan harcamaların GSYH içindeki payı %1'den yaklaşık %20'ye ulaşmıştır.

Bununla birlikte dolaşımdaki nakit para son yıllarda önemli bir düşüş eğilimi içine girmiştir. Bu düşüşün, diğer araçlardaki etkin kullanımın artmasıyla daha da artacağı öngörülmektedir. Finansal araçların kullanımındaki bu eğilim, finansal katılımı desteklemektedir.

Şekil 1.4: Tasarruf Türleri ve Miktarları

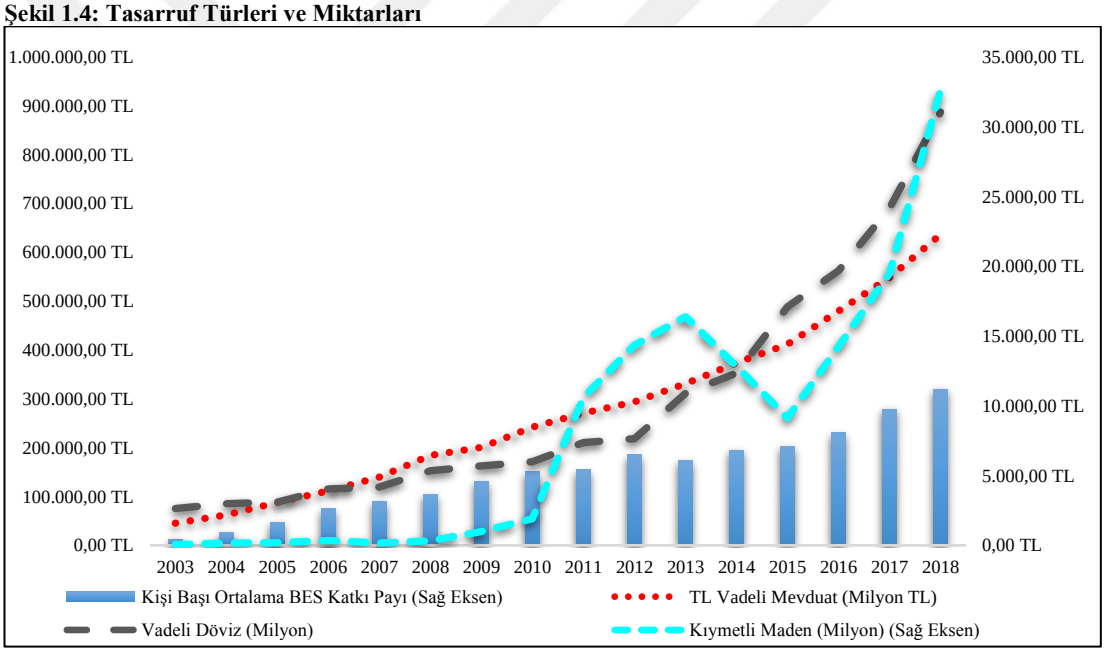

Kaynak: BDDK ve EGM verileri kullanılarak yazar tarafından çizilmiştir.

Kişilerin tasarruf alışkanlıkları da finansal katılım açısından önem teşkil etmektedir. Resmi kurumlar nezdinde tutulan tasarruflar, verimli yatırım alanlarına veya gerekli görülen alanlara tahsis edilen uygun maliyetli finansal kaynaklardır. Şekil 1.4, Türkiye'de 2003-2018 döneminde resmi finansal sistemde izlenen tasarruflara ilişkin verileri göstermektedir. Tasarruf eğiliminin incelenmesi için gerçek kişilere ait Türk Lirası vadeli mevduat toplamı, döviz vadeli mevduat toplamı, kıymetli maden

[9] Kredi kartları, borcun tamamının gününde ödenmesi, herhangi bir sebeple ötelenmemesi koşulu ile 40 günlük ücretsiz finansman sağlamaktadır.

miktarı ve son dönemde ön plana çıkan ve devlet tarafından teşvik edilen bireysel emeklilik sistemi (BES) kişi başı ortalama katkı payı verilerinden yararlanılmıştır. Kıymetli maden tasarrufu yapmak dönemsel olarak dalgalansa da diğer tasarruf ürünleri ile birlikte yukarı yönlü bir hareket içerisindedir. Tasarruf miktarlarının yükselen bir trend içinde olması finansal katılımın düşük maliyetli kaynak hedefi ile örtüşmektedir.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından geliştirilen Perakende Ödeme Sistemi (PÖS), EFT sistemindeki küçük tutarlı transferlerin gerçekleştirildiği ayrı bir para transfer platformudur. Kamu, kira, maaş ve kredi kartı ödemeleri PÖS üzerinde izlenmektedir (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası [TCMB], 2019: 10). Şekil 1.5'te gösterilen PÖS grafiği, bireylerin para transferi hizmetinden ne ölçüde yararlandıklarını göstermek için hazırlanmıştır. Grafikte, PÖS'e iletilen mesaj adedi, toplam ödeme tutarı ve bu iki verinin oranlanması ile elde edilen işlem başına tutar serileri incelenmiştir. Grafiğe göre mesaj adedi ve toplam tutar beklentiye uygun olarak yükselen bir eğilimi takip ederken işlem başı tutar azalan bir eğilimi takip etmektedir. İşlem başı tutarın azalması, daha küçük tutarlı işlemlerin dijital sisteme girerek nakit kullanımını azaltması bakımından finansal katılıma katkı sağlamaktadır.

Şekil 1.5: Perakende Ödeme Sistemine (PÖS) İlişkin Veriler

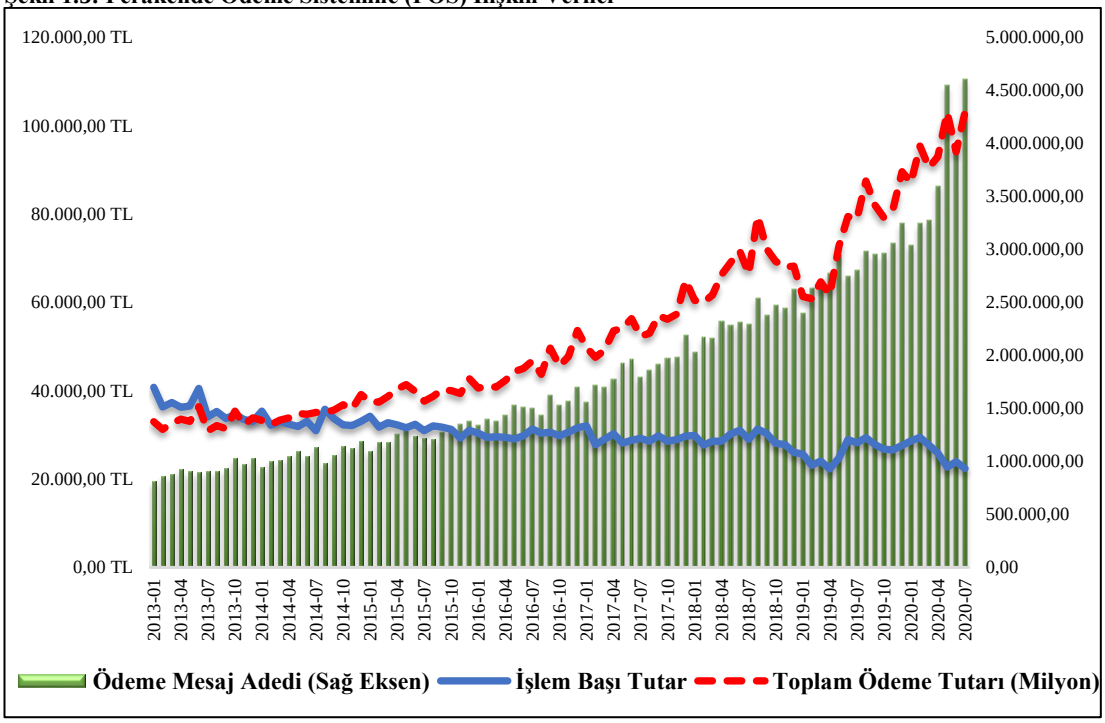

Kaynak: TCMB verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

1.4.2. Finansal Katılımın Geliştirilmesine İlişkin Düzenlemeler

Finansal katılımın; gelişim süreci incelendiğinde, finansal kuruluşların ve katılımcıların karşılıklı bakış açılarının değişmesi, altyapı ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve bunları izleyen kanuni düzenlemeler ile birlikte güçlendiği görülmektedir. Özellikle finansal kuruluşların, müşteri portföyünü büyütmek için finansal tüketici tabanını genişletmeye yönelmesi ve dijitalleşme, finansal katılım açısından dönüm noktası olmuştur. Dijitalleşme, kullanıcıların yüz yüze gerçekleştirdikleri finansal işlemlerin tamamına yakınının dijital ortamda gerçekleştirilmesine olanak tanıyarak hem hizmetlerin özelleştirilmesini hem de kuruluşların finansal tüketici tabanına ulaşmalarını sağlamıştır. Tüm bu gelişmeler finansal katılım açısından olumlu ve önemli gelişmelerdir.

Bu olumlu gelişmelerin sürdürülebilmesi için dijitalleşme ile sunulan olanakların kullanımının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Yaygınlaştırmanın tam anlamı ile gerçekleşmesi için ise kamu otoritesinin bu yenilikleri desteklemesi ve kullanımlarını yerine göre teşvik etmesi yerine göre zorunlu kılması gerekmektedir. Bu nedenle Türkiye'de finansal katılım sürecinde kamu otoritesinin etkisinin değerlendirilmesi için gerçekleştirilen uygulamalara değinilmiştir.

i) 2013 Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri Kanunu

6493 sayılı kanun[10] ödeme hizmeti sayılan işlemleri, 12. Maddede dokuz fıkrada tanımlamaktadır. Tüm fıkralar bir arada değerlendirildiğinde parayı konu eden bir işlemin ödeme hizmeti sayılması için; finansal bir aracı, kişiye ait en az bir adet hesap, ödeme kartı vb. bir finansal araç ve bu araçların, doğrudan para transferi ve ödeme (fatura, satın alma vd.) amacıyla kullanılması gerekmektedir. Buna karşılık; aracısız, doğrudan nakit kullanılarak gerçekleştirilen her türlü işlem, kıymetli evrak, yabancı banka çeki, seyahat çeki ve posta havaleleri aracılığı ile gerçekleştirilen işlemler, finansal kuruluşlar arasındaki her türlü para alışverişi ve kitlesel kullanıma sunulmayan araçlarla gerçekleştirilen parasal işlemler, ödeme işlemi kapsamı dışında tutulmuştur (Ödeme ve Menkul Kıymet, 2013: Md.12).

Bu kanunun 12. maddesinin finansal katılım için öncü bir regülasyon olarak değerlendirilmesinin temel nedeni, izlenebilir olan dijital araçlarla gerçekleştirilen

[10] Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun

parasal işlemleri nakit işlemlerden kesin bir çizgiyle ayırmasıdır. Parasal bir işlemin ödeme hizmeti kapsamında sayılabilmesi için dijital bir ortamda gerçekleşmesi ve sonrasında paranın yine dijital ortamda kalmaya devam etmesi gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Özellikle posta çeki, seyahat çeki, kıymetli evrak karşılığı gerçekleştirilen ödemelerin, paranın sistem dışına çıkmasına veya sistem dışında kalmasına etki etmesi, bu tip kâğıt bazlı işlemlerin ödeme hizmeti kapsamından çıkarılmasına neden olmuştur. Diğer bir önemli husus ise hâlihazırda gerçekleştirdikleri büyük montanlı işlemlerle, sistemin en aktif kullanıcı olan finansal kuruluşların, kendi arasında yaptığı işlemlerin ödeme hizmeti dışında tutulması ve finansal katılımın amacının finansal tüketici tabanına erişmek olduğunun vurgulanmasıdır. Finansal tüketici tabanının hedeflendiğini gösteren diğer bir done ise finansal bir işlemin ödeme hizmeti kapsamında sayılması için kitlesel kullanıma sunulması şartıdır.

Bu değerlendirmeler ışığında bu kanuni düzenlemenin, finansal katılım açısından önemli bir destekleyici ve ekosistem hedefinin önemli bir parçası olduğu görülmektedir.

ii) 2014-2017 Finansal Erişim, Finansal Eğitim ve Finansal Tüketicinin Korunması Stratejisi ve Eylem Planı

Finansal katılım, kanuni düzenlemelere temel oluşturması bakımından bu eylem planı içinde kendine yer bulmuştur. Planda finansal katılım; finansal ürün ve hizmetlere erişim, finansal eğitim, tüketici ve yatırımcıların bilinçlendirilmesi ve finansal tüketicinin korunması bileşenleri ile ele alınmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı vd., 2014: 1).

Hazırlanan plan ve strateji, genel olarak finansal ürün ve hizmetlerin tabana yayılarak hem sistemdeki bireylerin aktivitelerinin artırılması hem de sistem dışındaki bireylerin sisteme dâhil edilerek finansal sistemdeki aktivitenin artırılmasını hedeflemektedir (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı vd., 2014: 2).

Strateji ve plan, bileşenleri ve amacı birlikte değerlendirildiğinde finansal katılımın öneminin anlaşılması ve politikalar üreterek artırılmasının ortaya koyulması bakımından önemlidir. Çalışma ile eylem ve stratejiler ve bunları yürütecek kurumlar belirlenmiştir.

Strateji ve plan, bileşenleri ve amacı itibarıyla finansal katılımın sadece finansal kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen yeniliklerle sürdürülemeyeceğinin,

kamu idaresinin de bu alanda etkin olması gerekliliğinin anlaşılması bakımından oldukça önemlidir.

iii) 11. Kalkınma Planı

Türkiye'de finansal katılımın artırılmasına doğrudan ve dolaylı olarak katkı sağlayacak önemli hususlar, ulusal bir politika olarak 11. Kalkınma Planı'nda (2019-2023) işlenmiştir. Planın "Mali Piyasalar" bölümünde 247. ve 252. Maddeler arasında yer verilen politikalar genel olarak; yatırım kültürünün geliştirilmesi, işlem maliyetlerinin azaltılması, bilgi simetrisinin ve piyasa etkinliğinin artırılması, finansal işlemlerde dijital belgeye geçiş ve finansal okuryazarlığın artırılması konularını ele almaktadır. Planda ayrıca finansal katılıma doğrudan etki eden "248-7. Finansal kuruluşların müşterileriyle yaptıkları işlemlerde fiziki belge ve ıslak imza kullanımının azaltılmasına yönelik düzenlemeler yapılacaktır.", "250. Uluslararası iyi uygulamalardan yararlanılarak firmalara fırsat eşitliği sağlayan, güvenli bir finansal teknoloji (fintek) ekosisteminin oluşumu desteklenecektir" ve "251. Finansal hizmetlere erişimin kolaylaştırılması, finansal bilincin ve yatırımcı tabanının geliştirilmesi için faaliyetler yürütülecektir." maddelerine yer verilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019). Bu düzenlemeler içerisinde özellikle 248-7. madde finansal katılım açısından önemli bir darboğaz olan dijital müşteri edinimi sorunun çözümü için önemli bir adımdır.

iv) 11. Kalkınma Planı Özel İhtisas Raporu

11. Kalkınma Planında genel hatları ve yol haritası belirlenen finansal katılım için plan kapsamında T.C. Kalkınma Bakanlığı'nca hazırlanan "Finansal Hizmetlerin Geliştirilmesi Özel İhtisas Komisyon Raporu" finansal katılımın artırılmasına yönelik önerileri derinleştirmektedir.

Raporun değindiği önemli hususlardan biri, regülasyonların finans dünyasında yaşanan ilerlemelere paralel sürdürülmesi gerekliliğidir. Bunun için hâlihazırda altyapısı oluşturulmuş olan çipli kimlik kartlarının kredi kartı ve banka kartı olarak kullanılmasına ilişkin, e-imza zorunluluğunu ortadan kaldıran biyometrik imzanın ıslak imza olarak kabul edilmesine yönelik, "Finansal Hizmetlere İlişkin Mesafeli Sözleşmeler Yönetmeliği" ile sunulan mesafeli sözleşme yapma imkânının finans sektörü sözleşmelerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi veya ayrı bir düzenleme yapılması önerileri sunulmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı [T.C. Kalkınma Bakanlığı], 2018: 57-58). Rapor kapsamında, kalkınma planının 248-7 maddesine atıfla, iş ilişkisinin kurulmasından önce kimlik tespiti ve teyidi yapılmasına

ilişkin MASAK (Mali Suçları Araştırma Kurulu) düzenlemelerinin, dijital finans uygulamalarına uyumlu hale getirilerek finansal sistem dışında kalan bireylerin, sisteme entegre edilmesinde fiziksel işlem zorunluluğunun kaldırılmasının ve ilişkili diğer kazanımların önlerinin açılması gerekliliği vurgulanmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 58-59).

Türkiye ekonomisinin mücadele ettiği sorunların başında mevcut tasarrufların yetersiz olması gelmektedir. Bu sebeple ortaya çıkan tasarruf açığının kapatılması için başvurulan yabancı kaynaklar, hem borçlanma hem de fonlama maliyetlerinin yüksek olmasına neden olmaktadır. Bu temel sorunun çözümü finansal ekosistem oluşturulması gerekliliği raporda dikkat çekilen hususlardan biri olmuştur.

Finansal tabanın genişletilmesini öngören bu hedefe ulaşılması için fintek ekosisteminin oluşturulması, bilinirliğinin, erişiminin ve derinliğinin artırılması, finansal okuryazarlığın artırılması, finansal araçlar ve sermaye piyasası araçları kullanılarak yatırımcılık kimliğinin oluşturulması, inanç kaynaklı engellerin aşılması için uygun kurum ve araçların oluşturulması, sigorta ve bireysel emeklilik sistemlerinin geliştirilmesi ve bilinirliğinin artırılması önerilmektedir. Oluşturulacak finansal ekosistemin, paranın dijital ortamda daha fazla zaman geçirmesine zemin oluşturarak kaynak maliyetini azaltılması öngörülmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 62-107).

v) Pandemi Etkisi

2019 yılında Çin'de patlak veren ve tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi, gündelik hayata ilişkin zorunlu birçok fiziksel temaslı işlemin dijital ortamda sürdürülmesini zorunlu kılmıştır. Ortaya çıkan bu durum, her alanda olduğu gibi finansal sektörde de fiziksel temasın azaltılmasını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk, Türkiye'de yüz yüze gerçekleştirilen fiziksel işlemlerin azaltılmasına yönelik regülasyonların fiili olanaklara uyarlanması sürecini hızlandırmıştır. Yukarıda yer verilen planlarda ele alınan gündem ile uyumlu olarak fiziki belge ve ıslak imza kullanımının azaltılmasına yönelik olarak 7247 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun[11] ile uzaktan müşteri edinimi ve finansal sözleşmelerin imzalanmasında fiziki işlemleri zorunlu kılan 5411 sayılı Bankacılık Kanununun 76. maddesi[12], 5464 sayılı Banka Kartları ve

[11] https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/06/20200626-1.htm
[12] 7247 sayılı kanunun 6. maddesinde düzenlenmiştir.

Kredi Kartları Kanununun 24. maddesi[13] ve 6493 sayılı Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemler, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanunun 12. maddesi[14] düzenlenerek ilk önemli aşama kaydedilmiştir. Değişikliklerle yapılan düzenlemelerin ortak noktası, elektronik araçlarla kimlik teyidinin gerçekleştirilmesi ve sözleşme imzalanması, elektronik ortamda yapılacak bu işlemlerin yüz yüze ve ıslak imza ile gerçekleştirilmiş sayılmasıdır.

Gerçekleştirilen kanun değişiklileri ile hem yaşanan veya yaşanabilecek olağanüstü olaylara karşı finansal sektörün devamlılığı temin edilmiş, hem de finansal katılımın toplum tabanına yayılması için önemli bir darboğaz aşılmıştır.

1.4.3. Finansal Katılımın Geliştirilmesine İlişkin Fiili Uygulamalar

Finansal katılımın sağlık bir biçimde gerçekleşmesi ve amacına uygun hizmet edebilmesi için teknolojik gelişmeler ile regülasyonların uyumu ve etkin çalışmasının önemi vurgulanmıştır. Ancak bu iki faktör kadar belirleyici olan diğer bir faktör ise talep tarafının tutum ve davranışlarıdır. Finansal ekosistemin oluşabilmesi için talep tarafının da tamamen finansal sistem içinde aktif olarak yer alması gereklidir. Bu da sistemin, tarafların çıkarlarını maksimize edecek şekilde iyileştirilmesi ile mümkün görünmektedir.

Bu kapsamda finansal kuruluşların finansal katılıma adapte olmalarını sağlayacak, toplumsal tabanın müşteri portföylerine girişlerini kolaylaştıracak bilgi sistemlerine ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda Türkiye'de 1995 yılında dokuz bankanın ortaklığında Kredi Kayıt Bürosu (KKB) kurulmuştur. 2011 yılında gerçekleştirilen kanuni düzenleme ile müşteriler için risk skorlaması yapılmasına başlanmıştır[15]. Müşterilerin, finansal sistemdeki tüm hareketlerinin izlenerek finansal kuruluş için oluşturduğu riskin izlendiği bu bilgi sistemleri; şeffaflık ve kontrolü artırarak finansal katılıma oldukça önemli katkılar sağlamaktadır (Stein vd., 2011: 19).

Finansal tüketiciler ve finansal kuruluşlar arasında ortaya çıkan en önemli sorunlardan biri bilgi asimetrisi kaynaklı güven sorunudur. Finansal piyasalar geliştikçe, artan ürün ve araç çeşitliliği finansal piyasaların kullanımının kolaylaştırmakla birlikte hukuki yanlar ve sorumluluklar daha karmaşık bir hâl

[13] 7247 sayılı kanunun 7. maddesinde düzenlenmiştir.
[14] 7247 sayılı kanunun 16. maddesinde düzenlenmiştir.
[15] https://www.kkb.com.tr/hakkimizda (29.02.2020)

almaktadır. Bu da finansal tüketicinin detaylarına hâkim olmadığı sözleşmeler imzalayarak mali ve hukuki sorumluklar altına girmesine neden olmaktadır.

Yukarıda anlatılan sürecin en iyi örneklerinden biri, yürürlükten kaldırılan 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un uygulandığı dönemdir. Adı geçen kanunda, finansal tüketicilerden alınacak masraf ve ücretlere ilişkin bir bölüm bulunmaması, finans kuruluşları ve finansal tüketiciler arasında birçok ihtilaf yaşanmasına neden olmuştur. 2013 yılında bu kanunun yürürlükten kaldırılarak yerine 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun ve buna bağlı olarak BDDK'nın hazırladığı Finansal Tüketicilerden Alınacak Ücretlere İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik yürürlüğe alınarak bu alanda ortaya çıkan ihtilafların giderilmesi amaçlanmıştır (Uyumaz ve Akdağ, 2016: 424).

Para dijitalleştiği halde etkinliğini sürdüren nakit kullanımının, riskler ve gelir getiren varlıklarda değerlendirme olanağı göz ardı edildiğinde, somut ve periyodik bir maliyeti bulunmamaktadır. Bu faktör dikkate alındığında finansal sistemi kullanmaktan kaynaklanan periyodik giderler, işlem maliyetleri vb. giderler, resmi finansal sistemin kullanımına olumsuz bir bakış oluşturarak finansal katılımı da olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle finansal tüketicilere sunulacak düşük maliyetli ya da maliyetsiz finansal araçlar, finansal katılımın tabana yayılmasının kolaylaşması için önem teşkil etmektedir (Stein vd., 2011: 27).

Yukarıda da değinildiği üzere Finansal Tüketicilerden Alınacak Ücretlere İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik ile finansal araçlardaki ücretlendirmeye ve sözleşmelere yönelik düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenlemeler de yeniden revize edilmiş ve Finansal Tüketicilerden Alınacak Ücretlere İlişkin Usûl ve Esaslar Hakkında Tebliğ 07.03.2020 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Tebliğ ve Yönetmelik, bankalar, tüketicisi kredisi veren finansal kuruluşlar ve kart çıkaran kuruluşlar ile bu kuruluşlar tarafından finansal tüketiciye sunulan ürün ve hizmetleri kapsarken, finansal tüketicilerin menkul kıymet, sigortacılık işlemleri, çek senet ve teminat mektubu işleri yönetmelik dışında tutulmuştur. Yönetmeliğe göre finansal kuruluşlar, bireysel kredi, mevduat/katılım fonu, para transferleri, kredi kartları ve diğer kategorisinde sunulan çeşitli hizmetlerden ücret alabilmektedir. Tebliğ ile birlikte, yönetmelik kapsamında alınan hesap işletim ücreti, kart yenileme ücreti, kamu kurum ve kuruluşlarına yapılan ödemeler ve üçüncü kişilere yapılan ödemeler ücret kapsamından çıkarılmıştır. Özellikle hesap işletim ücretinin kaldırılması finansal katılım açısından önemli bir eşiktir. Önceki bölümlerde de sıkça değinildiği üzere

hesap sahipliği, finansal katılımın her anlamda temelini oluşturduğu için hesap sahipliğinin bir ücrete tabi olması, doğrudan negatif bir etki oluşturarak finansal tüketici adaylarının sisteme katılma potansiyelini yok eden bir faktördür. Bu nedenle düzenleme, finansal katılım açısından oldukça önemli bir açığı ortadan kaldırmaktadır. Tebliğ ile birlikte gelen önemli bir yenilik ise 12. Maddede belirtilen EFT ücretlerine yönelik düzenlemedir. EFT ücretleri, gerçekleştirildiği platform (mobil bankacılık, ATM ve fiziksel bankacılık) ve tutara göre doğrudan bu tebliğ altında düzenlenmiş ve finansal kuruluşların ücret belirleme yetkisi ortadan kaldırılmıştır. Düzenlemenin dikkat çeken yanı ise en düşük ücretlerin mobil bankacılık platformunda sunulmasıdır. Mobil bankacılığın öne çıkarılması; hem fiziksel işlemlerin azaltılmasını hem de bireysel bankacılığın kullanımını teşvik etmiş olup finansal katılımın artırılması için ücretsiz ya da düşük ücretli finansal araç üretilmesi politikasıyla da uyumludur. Yönetmelik, bunlar dışında, finansal tüketicinin beklenmedik ücretlerle karşılaşmasını engellemek için şeffaflığı temin etmekte, ücretlerin alınabileceği koşulları belirlemekte, ücretli ürünlerin yanında ücretsiz tiplerinin sunumunu zorunlu kılmaktadır (Finansal Tüketicilerden Alınacak Ücretlere İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, 2014; Finansal Tüketicilerden Alınacak Ücretlere İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ, 2020)[16].

Nakitsiz ekonomi, dolaylı olarak da finansal katılım için önemli bir diğer adım TR Karekod uygulaması ile atılmıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından, 21.08.2020 tarih ve 31220 sayılı Resmi Gazete'de "Ödeme Hizmetlerinde TR Karekodun Üretilmesi ve Kullanılması Hakkında Yönetmelik" yayınlanmıştır. Yönetmelik, 6493 sayılı kanun kapsamında ödeme hizmeti sayılan her türlü işlemde TR karekod üretilmesi ve kullanılmasına ilişkin esasları düzenlemektedir. Karekod uygulaması yeni bir uygulama olmayıp farklı amaçlarla uzun zamandır kullanılmaktadır. Karekod finansal işlemlere konu olmaya başladıktan sonra ödeme sağlayıcıları kendi içlerinde karekod uygulamalarını kullanmaya başlamıştır. TCMB getirdiği düzenleme ile ödeme sağlayıcıları arasında karekod konusunda ortak bir kural ve dil oluşturarak ekosistem yaklaşımını güçlendirmeyi, ortaya çıkan ortaklığı,

[16] "Finansal Tüketicilerden Alınacak Ücretlere İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" 10.02.2020 tarih ve 31035 sayılı resmi gazetede yayımlanan yönetmelik ile değiştirilmiştir. Değiştirilen yönetmelik, "Finansal Tüketicilerden Alınacak Ücretlere İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ" adı ile 07.03.2020 tarih ve 31061 sayılı resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Atıfların bulunduğu paragraf yazılırken değişiklik yapılan maddelerin tamamına tebliğde yer verildiği için yönetmelik değişikliğine ayrıca atıfta bulunulmamıştır.

nakitsiz ödemeyi her alanda geliştirmeyi hedefleyen ortak bir ödeme yöntemi haline getirmeyi amaçlamıştır. Uygulama için işyeri-müşteri, müşteri-işyeri ve kişi-kişi olmak üzere üç model tasarlanmıştır. İşyeri-müşteri modelinde karekod işyeri tarafından sunulur ve müşteri tarafından taranarak ödeme gerçekleştirilir. Müşteri-işyeri modelinde ise işyeri, müşteri tarafından üretilmiş kodu tarayarak tahsilatı gerçekleştirir. Kişi-kişi modeli ise alıcı tarafından oluşturulan karekodun, gönderici tarafından taranarak para transferinin gerçekleşmesine dayanmaktadır (Ödeme Hizmetlerinde TR Karekodun Üretilmesi Hakkında Yönetmelik, Eki: TR Karekod İlke ve Kuralları, 2020).

Dünyada, düzenli bir gelir elde ettiği halde finansal sistem ile bağı olmayan birçok insan bulunmaktadır (Datta ve Singh, 2019: 346). Global Findeks (2017) araştırması dünya genelinde banka hesabı bulunmayan 230 milyon kişinin maaşını nakit olarak aldığını belirtmektedir (Demirgüç-Kunt vd., 2018: 12). Türkiye'de bu durum, 01.01.2009 tarihinde yürürlüğe giren Ücret, Prim, İkramiye ve Bu Nitelikteki Her Türlü İstihkakın Bankalar Aracılığıyla Ödenmesine Dair Yönetmelik[17] ile işverenlerin, çalışanlarının maaşlarını banka aracılığı ile ödemeye yükümlü kılınması ile ortadan kaldırılmıştır. Yönetmelik, 2016 yılına kadar en az 10 çalışanı olan işletmelerin banka kullanmasını zorunlu kılarken, 2016 yapılan son düzenleme ile en az beş kişinin istihdam edildiği işletmeler, çalışanlarının ücretlerini banka ile ödemeye zorunlu kılınmıştır ("Ücret, Prim, İkramiye", 2016: Md.2-6). 2016 yılı KOBİ istatistiklerine göre Türkiye'de işletme başı istihdam 8,82[18] kişidir (Bayülken, 2017: 59). Ayrıca TÜİK verilerine göre 1-9 kişi istihdam eden işletmelerin finans ve sigorta faaliyetleri hariç toplam istihdam içindeki payı 2018 yılında 3.238.525 kişi ile %23,92[19]'dir. Bu çalışan sayısının ne kadarlık bir kısmının elden maaş ödemesi aldığı bilinmemekle birlikte önemli büyüklükteki bir potansiyel, kanun ile finansal sistemdeki yeri kanun ile koruma altına alınmıştır. Aylık gelirin resmi finansal sistem aracılığı ile alınması, bireylerin finansal aktivitelere başlaması için önemli bir adımdır. Bireyler maaşlarının tamamını nakit olarak taşımak isteseler bile ayda en az bir kez resmi finansal aktive göstermek zorundadır. Bu sayının ise resmi finansal sistemi dijital araçlarla kullanmanın avantajları ve tanıtımlar ile artması ve finansal katılımın

[17] https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/11/20081118-2.htm (29.11.2020)
[18] İşletme başı kişi sayısı, yazar tarafından sunulan çalışan sayısının işletme sayısına oranlanması ile hesaplanmıştır.
[19] TÜİK tarafından derlenen "Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri" verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

tabana yayılmasında önemli bir katkı sağlaması beklenmektedir. Bu bakımdan kanunun çıkarılması ve revizyonu, finansal katılımı teşvik edecek önemli fiili uygulamalardan biri olmuştur.

Finansal katılımın önemli bir belirleyicisi de sisteme duyulan güvendir. Güven kavramı, kendi içinde birbirine doğrudan bağlı hukuki güven ve finansal kuruluşa güven kavramını barındırmaktadır. Finansal sisteme katılan bireyler; haklarının korunduğundan, gelecekte finansal sistem tarafından kanun dışı uygulamalara maruz bırakılmayacaklarından, genel olarak kamu idaresinin kendilerinin hukuki garantörü olacağından emin olmak isterler. Bu da bireylerin resmi finansal sistemi tercih etme, yatırım yapma gibi kararlarını doğrudan etkileyerek finansal katılma etki eder. Türkiye finansal sisteme güven ve hukuki iyileştirmeler ile ilgili önemli bir eşiği 2001 krizi ile birlikte atlamıştır. 2001 krizi, finansal katılımın öneminin anlaşılması ve sonraki politikaların doğrudan veya dolaylı yönden finansal katılımı işaret etmesi bakımından önemli bir süreçtir.

1980 yılı sonrası başlayan, tasarrufların artırılarak yatırımların ve ekonomik büyümenin finansmanının gerçekleştirilmesini amaçlayan finansal liberalleşme politikalarının izlenmeye başlanmasıyla birlikte, finansal kuruluşların fonksiyonları da önemli değişikliklere uğramıştır. Finansal kuruluşlar; hâlihazırda yetersiz olan iç kaynak sorununun çözümüne ve yabancı kaynak sağlanmasına aracılık ederek ekonomideki ağırlıklarını artırmışlardır. Hem kaynak sağlama hem de kâr elde etme amaçlı artırılan açık pozisyonlar; finansal kuruluşların hem kendilerini hem de ekonomiyi kırılganlaştırması sonucu 2001 finansal krizinin ortaya çıkmasına etki eden unsurlardan biri olmuştur (Yiğitoğlu, 2005: 117-118).

2001 finansal krizi finansal tüketicilerin finansal sisteme olan güvenlerini ve kamu idaresinin etkinliğini derinden etkileyen bir süreç olmuştur. 1999 yılında faaliyet gösteren banka sayısı 81 iken 2002 yılına gelindiğinde 26 adet banka, birleşmeler ve faaliyetlerinin sona erdirilmesi vasıtasıyla tasfiye edilmiş ve faaliyet gösteren banka sayısı 55'e gerilemiştir (Gençler, 2005: 357). Tasfiye sürecinde, mudiler belirli bir parasal limite[20] kadar TMSF korumasında olsa da yaşanan belirsizlik ve sigortanın limitli olması, finansal kuruluşlarla ilgili beklentilerinin yeniden değerlendirilmesine ve güven duygusunun zedelenmesine neden olmuştur. Güven duygusunun

[20] Gerçek kişiler adına açılmış hesaplarda bulunan Türk Lirası, döviz ve kıymetli madenler 150.000-TL'ye kadar sigorta kapsamındadır. (https://www.tmsf.org.tr/tr/Tmsf/Mevduat/mevduat.sss) (02.12.2020)

zedelenmesi, finansal tüketicinin, tasarruflarını finansal piyasadan yastık altına çekmesine yönelik bir baskı oluşturarak finansal dışlanmaya neden olabilir (Özsağır, 2007: 53). 2001 krizi sonrasında özellikle güven bunalımının ortadan kaldırılması, ekonominin yeniden yapılandırılması ve kalıcı istikrarın sağlanması amacıyla Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulanmaya başlanmıştır. Bu programa bağlı olarak da Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı uygulamaya koyulmuştur[21]. Uygulamaya alınan programlar ile finansal sektörün yeniden yapılandırılarak kamu, özel ve TMSF bünyesinde bulunan bankalarının sermaye yapılarının güçlendirilerek güvenilirliklerin artırılması, kırılgan yapılarının ortadan kaldırılması amaçlanmıştır (Yalas, 2010: 107-112). Çünkü güçlü bir finansal sistem, ekonomiyi kalkındırma ve istikrarı sağlama konusunda önemli bir araçtır (Clamara vd., 2014: 3). Krizin ortaya çıkmasında, iç kaynakların yetersizliği nedeniyle dış kaynak temin etmede oldukça yüksek limitlere çıkan finansal kuruluşların fiskal yapılarının bozulması etkili olmuştur. Bu nedenle hukuki ve fiili uygulamalar ile güvenin ve şeffaflığın tesis edilerek finansal sistemin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Güven ve şeffaflık; finansal tabana yayılmayı artırarak, kaynakların adil dağıtımına ve kaynakların finansal sistem içerisinde etkin bir şekilde yer almasına (Allen vd., 2016: 2), finansal istikrarın artmasına (Jolevska ve Andowski, 2016: 60) aracılık ederek finansal sistemi güçlendirmektedir.

Finansal sisteme katılımdaki önemli belirleyicilerden birisi gelirdir. Resmi olarak çalışan ve düzenli bir gelir elde eden bireyler yukarıda değinilen kanuni düzenlemelerle finansal sisteme dâhil edilmektedir. Buna karşılık, kayıtdışı çalışan veya finansal sistemin tasarımında ve işleyişinde belirleyici olan aylık bazda periyodik gelire sahip olmayan bireyler, finansal sisteme ancak kendi istekleri doğrultusunda katılabilmekte aksi durumda finansal dışlanmaya maruz kalabilmektedir. Bu grupların önemli bir temsilcisi tarım ile geçimini sağlayan kesimdir. Tarımdan gelir elde etme periyotları uzun olduğu için bu kesim, finansal sistem içinde aylık periyotta gelir elde edenler kadar etkin olamamaktadır. Bu nedenle tarımdaki gelir periyoduna uygun özelleştirilmiş finansal ürünlerin tasarlanması gerekmektedir.

Bu alanda geliştirilen finansal araçların öncelikle sektörde faaliyet gösteren işletmecilerin finansman ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğu görülmektedir. Çiftçilere bu kapsamda 2003 yılından bu yana vadesine, amacına, konusuna ve

[21] https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_0009_01.pdf (02.12.2020)

teminatına göre farklı kapsamlarda farklı tarımsal krediler, bunun yanında finansal kiralama araçları ve faktöring alternatif finansman kaynakları olarak sunulmaktadır (Yılmaz, 2008: 87-102; Şahin, 2019: 41). Bu ürünler doğrudan finansal aktiviteyi teşvik etmese de resmi finansal sistemin kullanımını teşvik etmesi bakımından olumlu gelişmelerdir. Ancak çiftçilik ile uğraşan kesimin, işi gereği kırsal kesimde yaşaması gerekliliği, gelirin gömülemeye maruz kalmasına sebep olabilecek önemli bir faktördür. Bu nedenle uygun kırsal alanlarda nakde ulaşımın kolaylaştırılması veya nakitsiz ekonomik aktivitenin kâr amacı gütmeksizin teşvik edilmesi, bu kesimin de resmi finansal aktivitelerini olumlu yönde etkileyebilir.

Tarım kesimine yönelik olarak geliştirilen bir diğer araç yine resmi finansal sistemin kullanımı bakımından olumlu olan tarım sigortası sistemidir. 2005 yılında yürürlüğe giren 5363 sayılı Tarım Sigortaları Kanunu'na istinaden 2006 yılında devlet destekli tarım sigortacılığı kuruluşu TARSİM faaliyetlerine başlamıştır[22]. Sigortacılık faaliyetleri de uzun vadede finansal katılıma etki eden enstrümanlardan biridir. Sigortacılık faaliyetleri, dış faktörlerden etkilenmeye oldukça açık olan tarımsal faaliyetlerin olası bir afetten olumsuz etkilenmesi durumunda, çiftçinin zararını tazmin ederek bu kesimin ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmesini sağlamaktadır.

Tarım sektöründe finansal aktiviteyi artıracak önemli bir girişim ise 2018 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Çiftçilerin ürettikleri ürünleri teslim ettikleri lisanslı depo işletmecileri tarafından oluşturulan ve üreticiye ait elektronik ürün senetleri ve bunlara dayalı vadeli işlem sözleşmelerinin ticaretinin yürütülmesi için Tarım Ürün İhtisas Borsası (TÜRİB) kurulmuştur[23]. Üreticinin elinde bulundurduğu senetleri yatırımcı kimliği ile satabilmesi, bu kesime sunulmuş özelleştirilmiş bir ürün olup finansal katılımın, yetersiz hizmet alan kesimlere uygun finansal araçlar geliştirilmesi önerisi ile uyumlu bir uygulamadır.

Hayatlarını tarım ile idame ettiren bireyler için finansal katılımın amaçladığı yüksek finansal aktiviteye ulaşmada aracılık edebilecek önemli bir araç ise tarım kredi kartları olmuştur. Çeşitli bankalar vasıtası ile sunulan tarım kredi kartları, tarımla uğraşan bireylerin gelir periyotlarına göre tasarlanmıştır. Banka tarafından sunulan özel avantajlar dışında bu kartlar, kişinin belirleyeceği hasat tarihinde ödeme yapabilme avantajı sunmaktadır. Bu sayede bireyler, hem resmi finansal sistemde

[22] https://web.tarsim.gov.tr/havuz/subPage?_key_=0C006981E0842E8D6235913E60C5E9678606297AW1S47ONHBMHIRDKYD416062015 (03.12.2020)
[23] https://www.turib.com.tr/Kurumsal.aspx?id=home (03.12.2020)

aktivite ortaya koyabilmekte hem de finansal sistem tarafından sunulan avantajlardan yararlanabilmektedir.

Toplumda, tarımla uğraşan kesim dışında çeşitli sebeplerle transfer ödemesi alan bir kesim de mevcut bulunmaktadır. Bu kesimin ne kadarının finansal sisteme dâhil olup olmadıkları bilinmemekle birlikte dâhil olmayanların sisteme katılması için kamu otoritesi resmi finansal araç kullanımını zorunlu kılarak finansal katılımı destekleyebilir (Stein vd., 2011: 26). Türkiye'de mevcut durumda transfer ödemeleri resmi finansal sistem kullanılarak gerçekleştirilmekte ancak sistem yalnızca paranın ödemeyi alan kişiye ulaştırılması safhasında kullanılmakta olup bireyin aldığı ödemeyle resmi finansal sistemde aktif hale gelmesini teşvik etmemektedir. Bunun nedeni ise, ödemelerin, kişinin banka hesabı olsa dahi ismine yapılmasıdır. Kişi yalnızca şubeden kimlik ibraz ederek ödemeyi alabilmekte, hesabında bu ödemeyi izleyememektedir. Bu da nakit olarak ödenen paranın resmi finansal sistem dışına itilmesine neden olmaktadır. Bunun yerine kişilere hesap açılıp bankamatik kartı tanımlanıp, ödemenin bu kart aracılığı ile kullanılması yöntemine başvurulabilir ve finansal sistem aktivitesi için bir teşvik zemini oluşturulabilir.

Fiili uygulama olarak nitelendirilebilecek ve kamu otoritesinin finansal katılımı desteklemedeki rolünün önemini ortaya koyan uygulama COVID-19 ile mücadele kapsamında gerçekleştirilmiştir. Virüs nedeni ile ekonomik olarak etkilenmiş bireylerin mali güçlüklerini aşmaları için bankalar aracılığı ile fonlanması yoluna gidilmiştir. Bu süreçte bankalarca toplanan mevduatın fonlamada kullanılmasında isteksizlik ortaya çıkmaması için BDDK tarafından bankaların aktif rasyosu %100'e çıkarılmıştır[24]. Bu uygulamanın finansal katılım bakımından iki yönü bulunmaktadır. Birincisi kamu idaresinin finansal katılımı teşvik edebilecek araçlara ve bu araçları etkin bir şekilde kullandırma gücüne sahip olduğu görülmüştür. İkinci yönü ise bireylerin finansal sistem aktivitesi için teşvik edilmiş olmasıdır. Bu uygulamanın dijital araçlarla gerçekleştirilmesi için de dijital işlem limitleri artırılmış ve fiziki bankacılık kullanımı azaltılmaya çalışılmıştır.

Paranın, dijital ortamda transfer edilebiliyor olması finansal sisteme hayat veren önemli olgulardan biridir. Paranın dijital olarak kullanılması, nakit taşıma maliyetlerini azaltır, kayıt tutmayı sağlar, güvenli saklama ve transfer imkânı sağlar (Klapper ve Singer, 2014: 3). Para transferinde mevcutta havale ve EFT olmak üzere

[24]https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/mevzuat_0966.pdf (04.12.2020)

iki farkı uygulama bulunmaktadır. Havale, aynı bankada bulunan hesaplar arasında 7 gün 24 saat para transferi gerçekleştirmeye olanak tanıyan bir araçtır. EFT ise farklı bankalar arasında, yalnızca hafta içi mesai saatlerinde para transferi gerçekleştirilen bir araçtır. EFT sisteminin yol açtığı kısıtlamanın aşılması için TCMB tarafından yeni bir ödeme sistemi geliştirilmiştir. Fonların Anlık ve Sürekli Transferi (FAST) adı verilen bu sistem, farklı bankalar arasında da 7 gün 24 saat para transferi yapmayı mümkün hale getirmiştir. Kalkan zaman kısıtlamasının, dijital ekonomi ve finansal katılım hedeflerine ulaşmada önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir[25].

Son olarak finansal katılımın artırılması hususu, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından açıklanan Ekonomi Reformları Eylem Planı'nda yer almıştır. Program kapsamında dijital (şubesiz) bankacılık lisanslamaları, finansal teknolojilerin geliştirilmesine yönelik bir koordinasyon sisteminin kurulması ve fintek gelişmelerini destekleyecek bir yol haritası, fintek kuruluşlarının Merkez Bankası tarafından işletilen ödeme sistemlerine ve kamusal veritabanlarına erişimi, ödeme ve elektronik para kuruluşlarının Bankalararası Kart Merkezinde temsil edilmesi, İstanbul Finans Merkezi'nin fintek alanında küresel merkez olması ve fintek girişimlerinin desteklenmesi için İstanbul Finans Merkezi'nde teknoloji üssü kurulması hususları kayıt altına alınmıştır[26].

[25] TCMB, 12.11.2020, https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB%20TR/Main%20Menu/Duyurular/Basin/2020/DUY2020-67, (04.12.2020)
[26] https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/03/Ekonomi-Reform-Takvimi.pdf (23.03.2021)

İKİNCİ BÖLÜM
LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Finansal katılımdan elde edilmesi beklenen genel faydalar olan ekonomik büyümeyi artırması, yoksulluğu ve gelir eşitsizliğini azaltması, finansal katılımın özellikle Dünya'daki yoksul ülke ve bölgelerde sık araştırılan bir konu olmasına neden olmuştur.

Finansal katılım kavramı bileşenlerine ayrılarak incelendiğinde, kökeninin, finans ve teknoloji alanında gerçekleştirilmiş çalışmalara ulaştığı görülmektedir. Finansal katılımın en bilinen etkileri, finansal sistem sayesinde yoksulluğun ve gelir eşitsizliğinin azaltılması, sürdürülebilir büyüme ve refahın sağlanmasıdır. Buradan hareketle finansal katılımın gücünü, finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisinden aldığı ortaya çıkmaktadır. Joseph Schumpeter, "The Theory of Economic Development (1911)" adlı eserinde, finansal hizmet sağlayıcılarının sunduğu; tasarrufu teşvik eden, risk yönetimi ve işlem kolaylığı sağlayan hizmetlerin, teknolojik yenilik ve ekonomik kalkınma için önemli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bankacılık sistemi içinde yaratılacak kredinin girişimciler için hayati öneme sahip olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda sunulan finansal hizmetlerin; bireyleri finansal sisteme dâhil edecek teşvikler içermesi, mobilite sağlaması, kullanım kolaylığı sunması ve erişilebilirliği, finansal katılıma yönelimi etkileyen faktörlerdir.

Finansal katılımın ortaya çıkış sürecinde, finansal sistemin gelişmesinin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkisine yönelik farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Birçok ekonomist; finansman ve finansal gelişmenin ekonomik büyüme içindeki payının diğer faktörlere nazaran önemsiz olduğu veya etkisi olmadığı görüşünü savunurken; birçok araştırmacı da, finansmanın ve finansal sistemlerdeki gelişmelerin tasarrufları harekete geçirerek, sermaye tahsisi sağlayarak ve risk yönetimini kolaylaştırarak ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini savunmaktadır (King ve Levine, 1993: 717-720; Levine ve Zervos, 1996: 325-326).

Greenwood ve Jovanovic (1990)'e göre büyüme ile finansal yapı sıkı sıkıya birbirine bağlıdır. Büyüme, finansal yapıyı güçlendirirken, finansal yapı büyümeyi daha da artırmaktadır. Yavaş büyümeden hızlı büyümeye geçiş sürecinde, gelişmekte olan ekonomilerde finansal yapı daha kapsamlı hale gelmekte ancak yoksul ve zengin arasındaki gelir makas giderek açılmaktadır. Ekonomi, tam olgunluğa ulaştığında ise

tamamen gelişmiş bir finansal sisteme erişerek zengin ve fakir arasındaki gelir dağılımının daha dengeli bir hale gelmesini sağlamaktadır.

Bu doğrultuda Levine ve Zervos (1996), finans sistemlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkisi olup olmadığını, borsa ve ekonomik büyüme arasındaki ampirik ilişkiye dayanarak araştırmış ve finans sistemlerinin uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğunu belirlemiştir.

Gimet ve Lagoarde-Segot (2012), finans ve refah ilişkisini ele aldıkları çalışmalarında, bankalar ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Finans sistemi, sermayenin mobilize olmasını, yatırımların desteklenmesini sağlamakta, bireyleri ve işletmeleri finansal risk ve şoklardan korumaktadır. Çalışmada, finansal sistemlerin, ekonomik kalkınmayı ve aynı zamanda yoksullar için finansal katılımı artırmaya yönelik muhtemel etkileri de ele alınmaktadır. Sonuçlar, kalkınmanın sağlanması için sadece bankacılık sektörüne odaklanma yanında, sektörde rekabet unsuru yaratılması, güvencesağlanması ve sermaye piyasalarının geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Çeştepe ve Yıldırım (2016), finansal piyasalardaki gelişmelerin, ekonomik büyümeyi artırmada bir araç olarak görülmeye başlanmasıyla ortaya çıkan finansal piyasaların gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki yönünü araştırmıştır. Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik analizlerinin kullanıldığı çalışmanın sonucu; finansal gelişme ve GSYH arasında kısa ve uzun vadede çift yönlü nedensellik bulunduğunu göstermektedir.

Güney (2017), Türkiye ve Şangay Beşlisi'nin ekonomik büyümesi ile finansal gelişmesi arasındaki ilişkiyi 1998-2015 dönemi için panel veri analizi ile analiz etmiştir. Analizin sonuçları, finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini göstermektedir.

Bağcı (2020), Türkiye'de, tasarruf ve finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki dinamik nedensellik ilişkilerini araştırmaktadır. Araştırmada, 1980-2015 dönemi verileri kullanılmıştır. Nedensellik ilişkisinin araştırılmasında Granger, Toda-Yamamoto ve Asimetrik Nedensellik analizlerinden yararlanılmıştır. Granger analizine göre iki faktör arasında çift yönlü; Toda-Yamamoto analizine göre finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü; asimetrik nedensellik analizine göre ise finansal gelişmeden tasarruf ve ekonomik büyümeye tek yönlü, tasarruflardan ekonomik büyümeye doğru da tek yönlü nedensellik olduğu belirlenmiştir.

Finansal sistem gelişmesi ve ekonomik büyüme konusunda birbirine zıt görüşler olsa da, finansal sistem ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi ve finansal sistemin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisi, ampirik çalışmalarla kanıtlanmıştır. Finansal sistem, finansal katılım için ana düzlem olması nedeniyle oldukça önemli bir faktördür.

Oldukça büyük ve karmaşık bir yapı olan finansal sistemin çalışabilmesi için bireysel olarak yerine getirilemeyecek olan prosedürler, finansal aracıların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Finansal aracılar; tasarruflar ve finansal işlemlerin, kazan-kazan yaklaşımı ile gerçekleştirilmesini sağlayarak finansal kalkınmaya yani finansal sistemin fonksiyonlarında iyileşmeye, buna bağlı olarak da refaha ve iktisadi kalkınmaya öncülük etmektedirler (Özcan, 2007: 24-25).

Finansal sistemi çalıştıran finansal aracıların öncelikle birer işletme oldukları ve kazanç odaklı olduklarının gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Potansiyel kazanç, kuruluşların; piyasayı yönetmesi, politika, ürün ve hizmet geliştirmesi bakımından önemli bir motivasyondur. Öte yandan ekonomik büyüme ve finansal sistemin erken dönem ilişkileri incelendiğinde toplanan kaynakların daha çok yüksek verimliliğe sahip yatırım alanlarına tahsis edilmesi görüşünün daha yaygın olduğu görülmektedir. Bu motivasyonlar, hizmet arzı gerçekleştiren finansal aracıların (finansal kuruluşlar) politikalarını, ürün ve hizmet planlamalarını riskten kaçınan ve kazanç odaklı hale getirmiştir. Uzun yıllar devam eden bu süreç, varsa sadece kendi gelirine tabi, yatırım yapmak ya da ihtiyacına istinaden borçlanmak istediğinde resmi finansal sistemden yararlanamayan dışlanmış bir kesimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kesimin finansal sistemden dışlanması, onların finansman ihtiyacını ortadan kaldırmadığı için resmi finansal piyasalara paralel gayri resmi bir piyasa ortaya çıkmasına neden olmuştur. 2017 yılı verilerine göre global nüfusun %31'i banka hesabına sahip değildir (Demirgüç-Kunt vd., 2018, 17). Resmi finansal sisteme dâhil olamayan her birey, gayri resmi finansal piyasaları kullanmaya mahkûm olmakta ya da o sistemi kullanmaya aday biçimde, içinde bulunduğu dezavantajlı durumu sürdürmektedir. Detayları ile bu durumun fotoğrafını çeken ve çözüm üreten en iyi örneklerden biri, Bangladeş'te ortaya çıkan Grameen Bankası'nın kuruluşudur.

Prof. Muhammad Yunus, yoksul bir köyde gerçekleştirdiği araştırmada, bambu kullanarak ürün imal eden köylülerin, malzeme almak için borçlandıklarını, bu nedenle aracıya faiz ödediklerini; üreticinin, ürettiğini sattıktan sonra eline ancak 1 kuruşluk bir kârın kaldığını görmüştür. Yunus'a göre yoksul üretici, hammadde için

düşük faizle borçlanabilseydi, gelirini ve yaşam koşullarını iyileştirebilirdi. Buradan hareketle Yunus, 1983 yılında Grameen Bankası'nı kurmuş ve yoksul kesime düşük faizli ve uygun ödeme koşulları olan mikrokredi uygulamasını başlatmıştır. Grameen Bankası'nın başlattığı programın başarısı, kırsal kesimde finansal sistem kullanılarak eşit ve sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmaya ulaşma girişiminin önemli bir kanıtı haline gelmiştir (Rahman, 1999: 67).

2.1. MİKROKREDİ TEMELLİ ÇALIŞMALAR

Mikrokredi dönemi öncesinde dışlanma sorununa kredi birliği, kooperatif gibi yöntemlerle geçici de olsa çözüm aranmıştır. Fuller (1998), uygun maliyetli fon sağlama sistemlerinden biri olan kredi birliklerine yönelik, gelişmiş ülkelerdeki borç krizinin neden olduğu risk stratejisi nedeniyle yoksul insanların finansal sistemden dışlandığı dönemde, ortaya çıkmış ön yargıları ve eleştirileri ele alarak bunların ortadan kaldırılmasına yönelik öneriler ortaya koymuştur. Kredi birlikleri, banka gibi çalışan ancak kâr amacı gütmeyen, üyelerine hizmet sunmayı amaçlayan kuruluşlardır. Bu kuruluşlar genel özellikleriyle Türkiye'de faaliyet gösteren Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birliklerine ve Tarım Kredi Kooperatifi Birliklerine benzemektedir. Çalışma, kredi birliklerinin, sağladığı uygun fonlar sayesinde finansal katılımı destekleyebileceklerini öne sürmektedir.

Shirazi ve Khan (2009), Pakistan'da mikrokredi sağlamak için kurulan Yoksulluğu Azaltma Fonunun (Poverty Alleviation Fund) yoksulluk üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamıştır. Programın hedef kitlesi yoksul ve dezavantajlı, kırsalda ve kentte yaşayan topluluklardır. Çalışmanın sonuçları fonun, yoksulluğu %3,07 oranında azalttığını, ayrıca mikrokrediden yararlanan bireylerin daha üst gelir sınıflarına geçtiğini göstermektedir. Gelir sınıfı değişmeyen en yoksul grubun ise yoksulluk seviyesinin, %0,63 oranında azaldığı belirlenmiştir.

Quibria (2012), mikrokredi sisteminin yoksulluğu azaltmada verimli olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmanın sonuçları, mikrokredinin kadın işgücünün potansiyelinden yararlanmayı artırdığı, hanehalkı gelirini artırdığını göstermekle birlikte mikrokredi sisteminin, yoksulluğu azaltma ya da ortadan kaldırmaya yetecek bir potansiyel barındırmadığını, aksine durumu kötüleştirebileceğini göstermektedir. Bu duruma; mikrokredi sisteminden yararlanan girişimcilerin, büyük çaplı ticarete konu olmayan, düşük bedelli ve eşdeğeri ürünlerin standardından düşük ürünler

üretmeleri nedeniyle mikrokredinin, hanehalkı gelirine belirli bir miktar iyileşme sağlayacak kadar katkı sağlayabileceği ve benzer işi yapan girişimcilerin sisteme aynı anda dâhil olması sonucu arz fazlasına neden olarak kazanç miktarını da azaltacağı gerekçe gösterilmiştir.

Mazumder ve Wencong (2013), Bangladeş'in bir ilçesinde yoksul kesimin mikrokrediye erişimi ve mikrokredinin yoksulluk üzerindeki etkisini araştırmıştır. Mikrokredi araştırmasına katılan bireylerin %63'ü düşük gelir, %26,7'si orta sınıf ve %10'u yüksek gelir sınıfında bulunmaktadır. Bu bireyler, mikrokredi programına katıldıktan sonra düşük sınıfın oranı %40'a gerilerken orta sınıfın oranı %45,6'ya çıkmıştır. Yüksek gelir grubunun oranı ise %14,4'e çıkmıştır. Ayrıca kredi programına katıldıktan sonra tüm gruplarda, ev eşyasından küçükbaş hayvana kadar mal varlığı oranlarında artışlar olduğu belirlenmiştir. Yoksulluğun ise genel olarak azalma eğilimi sergilediği tespit edilmiştir. Mikrokredi programı sonrası yoksul oranının %86,7'den %40'a gerilediği belirlenmiştir. Çalışmada göze çarpan önemli bir nokta ise sağlanan fonların, bireyler tarafından yatırım aracı olarak kullanılması yanında, yaşam standartlarını yükseltecek satın almalar için kullanılmasıdır. Ancak bu kazanımların kalıcılığına ilişkin bir değerlendirme sunulmamıştır.

Lopez ve Winkler (2018), amacı yoksul kesime kredi sağlamak olan mikrofinans kurumlarının finansal katılım açısından sürdürülebilirliğini araştırmıştır. Çalışmada regresyon analizinden yararlanılmıştır. Mikrofinans literatüründe sıklıkla kullanılan ve finansal performansı ölçme aracı olarak tercih edilen "operasyonel kendi kendine yeterlilik", bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Bulgulara göre portföyünde kırsal kesimde yaşayan müşteri oranı yüksek olan mikrofinans kuruluşlarının sürdürülebilirliği, kentli müşteri portföyü daha büyük olan benzer kuruluşlardan az değildir. Bu sonuç, portföyde yoksul kesime yer vermenin, kâr yaratmamakla birlikte faaliyetlerin sürdürülebilirliğine de herhangi bir zarar vermediğinin göstergesidir. Buna karşılık bulgular mikrofinans aracılığı ile finansal katılımı kırsal alanlarda yaymanın kent merkezlerine göre daha zor olduğunu da göstermektedir.

Mikrokredi ve benzer uygulamalar hakkında yapılan kısa araştırma, mikrokredi sisteminin yoksulluk üzerindeki etkisini ispatlayan çalışmaları göstermekle birlikte, sistemin sürdürülebilir olmadığını veya genel bir yoksulluk azalışından ziyade sınırlı bir bireysel gelir artışı yarattığı yönünde tartışmalar olduğunu göstermektedir. Mikrokredi uygulaması, uygulandığı çevre ve kullanıcının amacından doğrudan

etkilenmesi nedeniyle, yoksulluğun azaltılması konusunda tartışmalı sonuçlar ortaya koysa da, dezavantajlı kesimin mali yönden desteklenmesinin verdiği olumlu sonuçlar; mikrokredinin, birçok uluslararası kalkınma ajansının mevcut projelerine entegre edilmesini ve sivil toplum kuruluşlarını ve gönüllü organizasyonları, kredi dağıtım fonksiyonu üstlenmeleri konusunda teşvik etmiştir (Rahman, 1999: 67-68).

2.2. FİNANSAL KATILIMA İLİŞKİN ENDEKS BAZLI ÇALIŞMALAR

Mikrokredi dönemi sonrasında ortaya çıkan finansal katılım dönemi literatürde belirleyici faktörlerin analizi ve finansal katılımın endeks yöntemi ile ölçülmesi ile araştırılmıştır. Endekse ilişkin bazı çalışmalar aşağıda sunulmuştur.

Sarma (2008), çalışmasında, finansal katılımı ölçmenin, finansal katılımın ekonomideki yerinin belirlenmesi ve politik hedeflerin değerlendirilmesi bakımından önemli olduğunu belirtmektedir. Sarma (2008), finansal katılımın ölçümünde kullanılan; hesap sayısı, şube ve ATM sayıları gibi indikatörlerin tekil kullanımının yanıltıcı olabileceğini belirtmektedir. Sarma (2008)'ya göre yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda geliştirilecek endeks, çok yönlü bilgiyi birleştirebilmeli, basit bir şekilde hesaplanabilmeli ve karşılaştırma yapmaya olanak tanımalıdır. Endeksin hesaplanışı HDI (İnsani Gelişmişlik Endeksi), HPI (İnsani Yoksulluk Endeksi) ve GDI (Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi) endekslerine benzemekle birlikte aritmetik ve geometrik ortalama metotlarıyla hesaplanan bu endekslerden, yöntemin mesafe ölçümüne dayanması, alt ve üst limitinin olması bakımından ayrışmaktadır. Sarma (2008), endeksin hesaplanmasında ters Öklid Uzaklığı metodunu kullanmaktadır. Endeks, 0 (finansal dışlanma) – 1 (tam finansal katılım) bandında değerlendirilmektedir. Tekil gösterge kullanan çalışmalara getirdiği eleştiriye karşılık bu endekste, bankacılık hizmetlerinin yaygınlığı, bankacılık hizmetlerine ulaşılabilirlik ve kullanım olmak üzere üç gösterge kullanılmıştır. Sarma(2008)'nın metodu, kolay uyarlanabilir olması, gösterge ve alt bileşen eklemede herhangi bir sınırlamaya tabi olmaması nedeniyle birçok araştırmacı tarafından tercih edilmiştir.

Endeks hesaplayan çalışmalardan bir diğeri, talep ve arz tarafları için ayrı iki endeks oluşturan Kumar ve Mishra (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bankacılık ve hanehalkı verileri kullanılarak 2002-03 yılları için Hindistan'da, bölgelere ilişkin endeksler hesaplanmıştır. Talep tarafı için ayrıca bir endeks oluşturulması, finansal katılımın geliştirilmesinin yalnızca hizmet sağlayıcılara bağlı olmadığının gösterilmesi

açısından önemlidir. Bulgular, kır ve kent arasında finansal katılım bakımından farklılıklar olduğu, kırsal kesimde gayri resmi finansal metotların yaygın kullanıldığını göstermektedir.

Finansal katılım, en önemli getirisinin yoksulluk ile mücadele olması nedeniyle yoksulluktan mustarip ülkelerde sıkça işlenmiştir. Hindistan için diğer bir çalışma Gupte vd. (2012) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırma, 2009-2010 yılları için Hindistan'ın finansal katılım endeksini hesaplamayı ve Sarma (2008) tarafından geliştirilen endeks ile bir karşılaştırma sunmayı amaçlamaktadır. Endeksin hesaplanması için erişim ve yayılım (outreach), kullanım, işlem kolaylığı ve işlem maliyetleri değişkenleri kullanılmıştır. Endekse dâhil edilen faktörlerin sayısının artırılmasının, endeksin ölçme gücünü artırdığı belirlenmiştir.

Yorulmaz (2012), Türkiye için istatistiki bölge birimleri (İBBS-1) ve iller için finansal katılım endeksi, Avrupa Birliği üye ve aday ülkeleri ile Türkiye karşılaştırması için de ülke bazlı finansal katılım endeksi hesaplamıştır. Ayrıca finansal katılımın belirleyicilerinin tespiti için ekonometrik modellemeden yararlanmıştır. 2004-2010 dönemini kapsayan analizde, Türkiye'de bölgeler (NUTS-1) ve iller için hesaplanan finansal katılım endeksinin, gelir ile orantılı olduğu belirlenmiştir. 2008 yılı için Avrupa Birliği ülkelerine yönelik finansal katılım endeksi hesaplanmış ve endeksin kalkınma ile ilişkisi ampirik olarak incelenmiştir. Buna göre daha gelişmiş finansal sistemin ekonomik büyümeyi artırdığı belirlenmiştir. GINI katsayısı kullanılarak incelenen gelir eşitsizliği ile finansal katılım arasında negatif ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca işsizlik ve kırsal yaşamın finansal katılımı negatif etkilediği belirlenmiştir.

Pineyro (2013), Mexico'un bölgeleri için Temel Bileşen Analizi kullanarak finansal katılım endeki hesaplamıştır. Endeks; erişim, kullanım, finansal eğitim, tüketici koruması ve sosyal kalkınma göstergeleri kullanılarak hesaplanmıştır. Sonuçlara göre eğitim ve gelir seviyesinin yüksek olduğu bölgelerde finansal katılımın yüksek olduğu belirlenmiştir.

Camara ve Tuesta (2014) tarafından gerçekleştirilen çalışma, 82 ülke için finansal katılım endeksi hesaplamaktadır. Finansal katılım, kullanım, engeller ve erişim göstergeleri kullanılarak ölçülmüştür. Endeksin hesaplanmasında Temel Bileşen Analizinden yararlanılmıştır. Finansal katılımda temel etkenin erişim olduğu belirlenmiştir.

Endeks hesaplaması bakımından Sarma (2008) ile benzerlik gösteren bir diğer çalışma Wang ve Guan (2016) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya ABD, Avrupa, Asya ve Afrika ülkeleri konu edilmiş olup veriler, Dünya Bankası Global Findeks 2011 yılı araştırmasından elde edilmiştir. Endeksin hesaplanmasında, bankacılık hizmetlerine erişim ve kullanım göstergelerinden yararlanılmıştır. Çalışmada, ülke bazlı endeks hesaplaması yanında, endeksi etkileyen faktörler (arz, talep, sosyal) araştırılmaktadır. Faktörlerin analizi için, finansal katılım endeksi bağımlı değişken olarak kullanılmış ve her ana faktör (arz, talep, sosyal) için regresyon analizi ve mekânsal hata modelleri kullanılmıştır. Talep modelinde, bağımsız değişken olarak gelir, telefon, internet, cinsiyet, okur-yazarlık; arz modelinde, vadeli mevduat hesap/GSYH oranı, banka sermaye/varlık oranı, batık kredi/toplam kredi oranı, bankacılık piyasası rekabet katsayısı ve bankanın aktif kârlılığı bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Sosyal faktör modelinde ise, GSYH, GINI katsayısı, işsizlik oranı, yoksulluk katsayısı ve ekonomik özgürlük endeksi bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Ülkelerarası değerlendirmeye göre, bir ülkede finansal katılımda yaşanan gelişme, komşusu olan ülkeyi de etkilemekte, bu da bölgesel bir gelişimi tetiklemektedir. Talep modeline göre gelir, eğitim ve iletişim araçlarının kullanımı finansal katılımı açıklamada önemli etkilere sahiptir. Arz tarafında ise finansal derinlik ve bankacılık sisteminin sağlığı, finansal katılım belirleyicileridir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi arttıkça yoksulluk düzeyi azalmakta sosyo-ekonomik çevre daha özgürleşmekte ve finansal katılım düzeyi artmaktadır.

Park ve Mercado (2015), 37 Asya ülkesi için finansal katılım endeksi hesaplamış, ayrıca bu endeksin, yoksulluk ve gelir eşitsizliğiyle alakalı faktörler ile ilişkisini araştırmıştır. Endeksin hesaplanmasında Sarma'nın (2008) metodundan yararlanılmış ve endeks hesabında erişim kolaylığı, bulunabilirlik ve kullanım göstergeleri kullanılmıştır. Finansal katılım endeksinin bağımlı değişken, kişi başı GSYH, hukuk kuralları, bağımsızlık oranı, nüfus ve okur-yazarlığın açıklayıcı değişken olarak kullanıldığı regresyon analiziyle, finansal katılım üzerinde etken faktörler araştırılmıştır. Sonuçlara göre yoksulluk ve finansal katılım arasında anlamlı negatif ilişki bulunurken, finansal katılımın hukuk, gelir ve nüfus değişkenlerinden etkilendiği ortaya atılmıştır.

Lenka ve Bairwa (2016), finansal katılımın, yastık altı fonları finansal sisteme dâhil edip para politikasının etkinliğini artırarak büyümeyi olumlu etkileyeceği görüşüyle, finansal katılım ve para politikası arasındaki ilişkiyi, endeks ve regresyon

analizi kullanarak araştırmaktadır. Araştırma, 2004-2013 yılları için Güney Asya Bölgesel İşbirliği Derneği (SAARC) ülkelerini kapsamaktadır. Finansal katılım endeksi; coğrafi, demografik ve bankacılık erişilebilirliği göstergeleri ile Temel Bileşen Analizi kullanılarak hesaplanmıştır. Regresyon analizinde, para politikası etkinliğinin ölçümü için enflasyon bağımlı değişken, finansal katılım endeksi, döviz endeksi ve faiz oranı, bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Sonuçlara göre finansal katılımın enflasyon ile negatif ilişkili olduğu gözlenmiştir. Yani finansal katılım para politikası etkinliğini pozitif yönde etkilemektedir.

Yorulmaz (2018), tarafından gerçekleştirilen çalışmada, arz ve talep tarafına ilişkin veriler kullanılarak çok boyutlu ve literatüre göre daha geniş kapsamlı bir finansal katılım endeksi hesaplaması yapılmıştır. Çalışma, 2004-2011 yıllarında 179 ülke için gerçekleştirilmiştir. Finansal katılım endeksinin hesaplanmasında Gupte vd. (2012) tarafından geliştirilen, erişim ve yayılım (outreach), kullanım, işlem kolaylığı ve işlem maliyeti göstergeleri kullanılmıştır. Ayrıca endekse trend eklenerek zamana bağlı değişim izlenmiştir. Endeks, Temel Bileşen Analizi (Principal Component Analysis) kullanılarak hesaplanmıştır. Çalışma, endekse eklenen yeni değişkenlerin daha gerçekçi ölçümler yapmaya olanak tanıdığını ve yüksek gelir sınıfındaki ülkelerin diğer ülkelere göre daha yüksek finansal katılım endeksine sahip olduğunu göstermektedir.

Bozkurt vd. (2018), 120 ülkenin 2011-2014 yıllarına ait finansal katılım endekslerini hesaplamışlardır. Endeks için erişim ve kullanım göstergeleri kullanılmıştır. Hesaplanan endeksi etkileyen faktörlerin araştırılması için EKK ve mekânsal hata modellerinden yararlanılırken belirleyici olarak demografik faktörler (eğitim, cinsiyet, gelir, yoksulluk, işsizlik, ekonomik özgürlük vd.) ve bankacılık faktörleri (varlıklar, krediler, telefon ve internet kullanımı vd.) kullanılmıştır. Sonuçlara göre, sosyal faktörler ve bankacılık faktörleri, finansal katılım düzeyindeki değişim üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkiye sahiptir. Ayrıca Batı Afrika ve Orta Asya'daki ülkeler, negatif yayılım etkisi kanalıyla finansal katılım seviyesindeki eşitsizliğin azaltılmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

Özyıldırım (2019), Türkiye'de iller bazında, 2011-2017 yılı için geleneksel bankacılık finansal katılım endeksi ve 2007-2017 yılları için katılım bankacılığı finansal katılım endeksi hesaplamıştır. Endeksin hesaplanmasında Sarma (2008)'nın metodundan yararlanılırken gösterge olarak bankacılık hizmetlerinin kullanılabilirliği, kullanımı ve erişilebilirliği kullanılmıştır. Çalışmada, finansal katılım endeksi

yanında, dini tercihlerin etkisinin incelenmesi için katılım bankacılığı finansal katılım endeksi de hesaplanmıştır. Elde edilen endekslerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi kantil regresyon kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, dini tercihlerin finansal katılım önünde hala önemli bir engel olmaya devam ettiğini ve finansal katılımın ekonomik büyümeyi artırdığını göstermektedir.

2.3. FİNANSAL KATILIMA İLİŞKİN AMPİRİK ÇALIŞMALAR

Finansal katılım konusu, endeks dışında belirleyici faktörlerin, ampirik metotlarla analiz edilmesi yolu ile de incelenmektedir. Analizler, endeks geliştirmede kullanılan göstergelerin, ayrı ayrı açıklanmaya çalışması ve finansal katılıma ilişkin genel değerlendirmeler yapılması yolu ile gerçekleştirilmektedir.

Bhanot vd. (2012), Hindistan'da bazı bölgeler için finansal katılım ile demografik faktörlerin ilişkisini araştırmışlardır. Veriler, anket yoluyla toplanmış olup analizde lojistik regresyondan yararlanılmıştır. Finansal katılım, banka veya posta ofisinde hesap sahibi olmak değişkeni ile temsil edilmiştir. Demografik faktörler için eğitim, yıllık gelir, sahip olunan finansal bilginin kaynağı, bankaya mesafe, posta ofisine mesafe, yardım gruplarının farkında olmak, devlet destek ödemesi alma, araç sahipliği değişkenleri kullanılmıştır. Bulgular; gelir, finansal bilgi kaynağı, yardım gruplarının farkında olmak ve eğitimin, finansal katılımı artıran faktörler olduğunu, finansal kuruluşlara mesafenin, finansal katılım üzerinde herhangi etkisi olmadığını göstermektedir.

Donovan (2012), gelişmekte olan ülkeler için mobil para sisteminin yararlarını ve etkilerini araştırmaktadır. Bulgulara göre mobil para sistemi, finansal katılımı destekleyecek ve güçlendirecek potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin değerlendirilebilmesi için gerekli regülasyonların yapılması gerektiğini belirtilmektedir.

Demirgüç-Kunt ve Klapper (2012), Afrika genelinde bireylerin ve KOBİ'lerin finansal katılımını araştırmaktadır. Afrika'nın durumunun tespit edilebilmesi için diğer gelişmekte olan ülkeler ile karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Bireylerin finansal katılımı; hesap sahipliği, hesap sahipliği önündeki engeller, hesapların kullanım biçimi ve amacı, mobil para, tasarruf davranışı, kredi ve sigorta; KOBİ'lerin finansal katılımı ise banka hesap sahipliği ve kredi göstergeleri kullanılarak ölçülmüştür. Afrika'nın

diğer gelişmekte olan ülkelerden genel olarak geride kaldığı gözlenmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında ise maliyet, belge eksiklikleri, mesafe etken faktörler olmuştur.

Akugudu (2013), Gana'da finansal katılımın belirleyicilerini logit model kullanarak araştırmıştır. Finansal katılımı etkileyen faktörlerin bütçe yetersizliği, belge eksiklikleri ve finansal kuruluşlara uzaklık olduğu belirlenmiştir.

Kumar (2013), Hindistan'ın eyaletlerinde 1995-2008 dönemi için finansal katılımın belirleyicilerini araştırmaktadır. Panel sabit etkiler modeli ve dinamik genelleştirilmiş momentler metodunun kullanıldığı araştırmada, şube ağının en etkili faktör olduğu tespit edilmiştir.

Demirgüç-Kunt ve Klapper (2013), 148 ülkede bireylerin finansal durumlarını yönetmek için resmi ve gayri resmi finansal araçları kullanım şekillerini incelemişlerdir. 2011 Global Findeks araştırmasının verilerinin kullanıldığı çalışmada, bireysel faktörlerin incelenmesi için probit model, ülkeler düzeyindeki inceleme için EKK kullanılmıştır. Yüksekten düşüğe doğru gruplanan ülkelerde, bireysel ve ülke bazlı hesap, tasarruf ve borçlanma alışkanlıkları kullanım ve erişim bakımından değerlendirilmiştir. Çalışma, gelirin finansal katılım üzerinde oldukça etkili bir değişken olduğunu göstermektedir. GSYH'si ve kişi başı GSYH'si yüksek ülkeler ile düşük ülkeler arasında düşük gelir grubunun aleyhine fark olduğu ampirik olarak ortaya koyulmuştur.

Chithra ve Selvam (2013), Hindistan'daki eyaletler için finansal katılım endeksi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Endeksin matematiksel altyapısı için Sarma (2008)'dan yararlanılmıştır. Finansal katılım endeksi; kapsam, erişim ve bulunabilirlik, bankacılık girdileri ve kullanım/çıktı göstergeleri kullanılarak hesaplanmıştır. Finansal katılımı etkileyen faktörler, sosyo-ekonomik, altyapı ve bankacılık faktörleri açısından regresyon analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlara göre gelir, okur-yazarlık, nüfus, mevduat ve kredi yayılımı ve fiziksel altyapının finansal katılım üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Clamara vd. (2014) tarafından gerçekleştirilen çalışma, Peru'da finansal katılım ile bireysel karakteristikler arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlamaktadır. Analiz için Probit modelden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre resmi finansal sisteme erişmede en fazla zorluğu kadınların, kırsalda yaşanayların ve genç nüfusun çektiği belirlenmiştir. Ayrıca borçlanma ürünlerinin, tasarrufa nazaran finansal katılımı daha fazla etkilediği tespit edilmiştir.

Fungacova ve Weill (2015), Çin'in finansal katılım seviyesinin BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkelerinden farklılaşıp farklılaşmadığını ve Çin'de finansal katılımın belirleyicilerini Dünya Bankası Global Findeks 2011 yılı verilerini kullanarak araştırmışlardır. Çalışmada finansal katılım, resmi banka hesap sahipliği, resmi yollarla tasarruf ve resmi yollarla kredi kullanımı göstergeleri ile temsil edilmiştir. Bağımsız değişken olarak ise bireysel karakteristikler (cinsiyet, yaş, eğitim ve gelir seviyesi) kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre Çin'in finansal katılım özelinde BRICS ülkelerinden daha ileride olduğu belirlenmiştir. Buna karşılık resmi kredi araçlarının kullanımı ise diğer üye ülkelerden geridedir. Borçlanmada, gayri resmi yöntemler (aileden, arkadaştan borçlanma) daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayrıca yüksek gelir ve yüksek eğitim, yaşlı ve erkek olmak finansal katılımı daha fazla artırmaktadır.

Birçok çalışmada finansal katılımın gelirden doğrudan etkilendiği görülmektedir. Buradan hareketle G. Corrado ve L. Corrado (2015), 2008 küresel ekonomik krizinde, 18 Doğu Avrupa ve beş Batı Avrupa ülkesi arasında bir karşılaştırma yaparak finansal katılımı etkileyen nedenleri araştırmıştır. Kriz döneminin ele alınmasında; tüketicilerin korunması ve tüketim şoklarına karşın resmi borçlanma araçlarının daha güvenilir yöntemler olarak ön plana çıkması, bu yöntemlere erişimin de temel bankacılık hizmetleri aracılığıyla mümkün olması etkili olmuştur. Çalışmada finansal katılımın kaynağı olarak temel bankacılık hizmetlerinin kullanımı ve kredi hizmetlerinden yararlanma görülmektedir. Ekonomik faktörler (iş kaybı, gelir azalışı), sosyo-ekonomik faktörler (eğitim seviyesi, gelir kaynağı, hane halkı tüketimi, herhangi bir topluluğa üye olma, arkadaşlarla buluşma, evde internet bağlantısı olup olmadığı), demografik faktörler (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim seviyesi, bireyin İslam inancına tabi olup olmadığı, anadili, yaşam yeri) ve coğrafi etkiler (GINI katsayısı, şehir kukla değişkeni, Avrupa bölgesi kukla değişkeni) finansal katılımın belirleyicisi olarak kullanılmıştır. Analizde probit modelden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; eğitim seviyesi yüksek ve sosyal bağları güçlü kişilerin finansal servisleri kullanmaya daha eğilimli; gelir sahibi olmanın finansal katılım üzerinde doğrudan etkili; yaşı büyük bireylerin finansal servis kullanma eğiliminin düşük olduğu belirlenmiştir.

Allen vd. (2016), 123 ülkede, finansal katılım ile ilişkili bireysel ve ülke bazlı karakteristikleri ve dışlanma ihtimali daha yüksek olan yoksul ve kırsalda yaşayan kesim üzerinde hangi politikaların daha etkili olacağını araştırmıştır. Finansal katılım;

hesap sahipliği, tasarruf için hesap kullanımı, kullanım sıklığı göstergeleri kullanılarak araştırılmıştır. Finansal katılım göstergelerinin bağımlı değişken; cinsiyet, yaşam yeri (kır-kent), gelir grubu, eğitim seviyesi, medeni durum, çalışma durumu ve finansal kuruluşlara güven değişkenlerinin de bağımsız değişken olarak kullanıldığı model, probit model kullanılarak analiz edilmiştir. Finansal katılım ile finansal hizmetlere erişimin önemli ölçüde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Kırsal kesim için ise düşük kullanım ücretli hesaplar, evrak yükünün azaltılması ve kamusal ödemelerin hesap aracılığı ile yapılmasının etkili olabileceği belirtilmiştir.

Zins ve Weill (2016), 37 Afrika ülkesi için gerçekleştirdikleri araştırmada Global Findeks 2014 yılı verilerini kullanarak probit model tahmini gerçekleştirmişlerdir. Finansal katılımı temsil eden, finansal katılım önündeki engeller, tasarruf motivasyonu, gayri resmi tasarruf davranışı, kredi kullanma motivasyonu ve borçlanma kaynakları bağımlı değişken olarak kullanılırken cinsiyet, yaş, bulunulan gelir sınıfı ve eğitim seviyesi olmak üzere demografik değişkenler açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Çalışma sonucunda erkek, yaşlı, yüksek gelir sınıfında ve yüksek eğitim sınıfında olmanın finansal katılımı artırdığı, gayri resmi tasarruflarda kadınların daha ön planda olduğu belirlenmiştir.

Kim (2016), finansal katılımın gelir eşitsizliğini azaltıp azaltmadığını araştırmaktadır. Araştırma 40 adet OECD ve Avrupa Birliği ülkesini kapsamakta olup 2004-2011 dönemini ele almaktadır. Gelir eşitsizliği ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ekonometrik modelleme ile incelendiği bu çalışmada, EKK ve GMM yöntemleri tercih edilmiştir. Bağımlı değişken olarak kişi başı GSYH, bağımsız değişken olarak ise GINI katsayısı, işsizlik oranı, kırılganlık katsayısı, enflasyon, nüfus artışı, gelir vergisi/toplam vergi oranı, sosyal harcamalar/GSYH oranı kullanılmıştır. Bu modelin sonucuna göre, gelir eşitsizliği özellikle düşük gelir sınıfındaki ülkelerde, ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Buna göre düşük gelir söz konusu olduğunda artan gelir eşitsizliğinin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür. Bu çalışma kapsamında ayrıca, gelir eşitsizliğini azaltmada önemli bir mali araç olarak kabul edilen artan oranlı vergi uygulaması ve finansal katılımın, gelir eşitsizliğini azaltmadaki etkisi incelenmiştir. Finansal katılım endeksi; bankacılık hizmetlerinin yaygınlığı, bulunabilirliği ve bankacılık sisteminin kullanımı göstergeleri ile hesaplanmıştır. Finansal katılım ve artan vergi oranlarının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin ölçülmesi için ise GINI katsayısının bağımlı değişken, finansal katılım endeksi ve vergi artan oranlılığının bağımsız değişken

olarak kullanıldığı iki model tahmin edilmiştir. Tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde, artan oranlı vergi uygulamasının da gelir eşitsizliğini azaltmada önemli bir araç olduğu ancak ekonomik büyümeyi destekleyecek derecede bir etkisinin olmadığı; buna karşılık finansal katılım sayesinde azalan gelir eşitsizliğinin, ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler yarattığı belirlenmiştir.

Soumare vd. (2016) tarafından Dünya üzerinde en yoksul bölgeler olarak bilinen Orta ve Batı Afrika için finansal katılımın belirleyicileri araştırılmıştır. Araştırmada, Dünya Bankası Global Findeks 2011 yılı verileri kullanılmış olup 18 ülke araştırmaya dâhil edilmiştir. Analizde, kümeye özgü sabit etkiler modeli (cluster specific fixed effect model) kullanılmıştır. Finansal katılım, hesap sahipliği, tasarruf, borçlanma ve hesabın kullanım sıklığı ile tanımlanmış ve bu değişkenler bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak ise demografik değişkenler (cinsiyet, eğitim, yaş, gelir grubu, yaşam yeri, çalışma durumu, medeni durum ve finansal sisteme güven) kullanılmıştır. Araştırmaya konu her iki bölgede de demografik değişkenlerin farklı büyüklükte etki yarattığı belirlenmiştir. Bulgular, kadınların ve gençlerin sisteme daha fazla dâhil edilmesi, dezavantajlı grupların hesap açabilmelerinin kolaylaştırılması ve mobil uygulamalara uygun finansal ürünler/hizmetler geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca eğitim koşullarının iyileştirilmesi ve eğitime erişimin kolaylaştırılması gerekliliği kamu idaresine bir öneri olarak sunulmuştur.

Korkmaz (2016), Türkiye'nin finansal erişim seviyesini, Dünya Bankası Global Findeks verilerini kullanarak küresel ve bölgesel karşılaştırmalar yaparak ele almış, arz verilerini kullanarak finansal erişim seviyesini ölçmüştür. Korkmaz (2016)'a göre finansal erişim finansal katılımı da kapsamaktadır. Bulgulara göre; şube sayısı, istihdam oranı finansal erişimi pozitif yönde etkilerken, gelir düzeyindeki artışın finansal erişimi azalttığı belirlenmiştir.

Chikalipah (2017), Sahraaltı Afrika'da 2014 yılı için EKK kullanarak finansal katılımın belirleyicilerini araştırılmıştır. Ana belirleyicinin okur-yazarlık olduğu tespit edilmiştir.

Finansal katılım yalnızca bireyleri değil her türlü işletmeyi de ilgilendiren bir olgudur. Finansal katılımda hedeflenen seviyeler için bireyler yanında firmaların da resmi finansal sisteme dâhil olması oldukça önemlidir. Kairiza vd. (2017) araştırmalarında kadın girişimcilerin finansal katılım açısından dezavantajlı olup olmadıklarını ve finansal katılımın Zimbabve'de faaliyet gösteren mikro, küçük ve

orta ölçekli işletmelerin performansları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Analiz, 2012 yılında toplanan verilerle Tobit model ve EKK metodu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Finansal katılımla birlikte gayri resmi finansal ürünlerin kullanımını ölçmek için işletmecilerin evet yanıtı verdikleri finansal araç bilgisi ve kullanımlarına ilişkin soruların toplamı ile basit birer endeks oluşturulmuştur. İşletme performansı için ise ciro, kâr ve çalışan sayısı değişkenleri kullanılmıştır. Finansal katılım endeksi ve gayri resmi finansal ürünlerin kullanımı endekslerinin bağımlı değişken; cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim, işletme türü, evde çalışan sayısı, firma yaşı, sermaye, faaliyet bölgesinin açıklayıcı değişken olarak kullanıldığı modeller ile finansal katılım analiz edilmiştir. Firma performans değişkenlerinin bağımlı değişken olduğu modellerde ise endeksler ile cinsiyet bağımsız değişken olarak kullanılarak firma performans belirleyicileri analiz edilmiştir. Sonuçlara göre finansal katılım Zimbabwe genelinde düşük olmakla birlikte finansal katılımın firma performansları üzerinde pozitif etkili olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında kadınların finansal piyasalardan dışlanma düzeyinin ve gayri resmi finansal piyasalara giriş ihtimallerinin düşük olduğu belirlenmiştir.

Ampudia ve Ehrmann (2017), Avrupa'da ve Amerika'da resmi finansal sistem kullanmamanın belirleyicilerini ve servet birikimi üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Çalışma, gelişmiş ülkelerde finansal katılımın önemini, banka kullanmayan kesim üzerinden açıklamaya çalışarak finansal katılımın yalnızca az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri ilgilendiren bir konu olmadığını göstermektedir. Finansal sistem kullanmamanın belirleyicileri için ikili kukla değişken tanımlanmış ve Probit model kullanılarak belirleyicileri tahminlenmiştir. Açıklayıcı değişken olarak yaş, gelir grubu, istihdam durumu, eğitim seviyesi, medeni durum, cinsiyet ve hanehalkı sayısı kullanılmıştır. Ayrıca ülkelere özgü açıklayıcı değişken olarak kamu idaresinin, bankaları, düşük gelirli müşterilere düşük ücretli hesap teklif etmeye zorunlu tutup kılmadığı, devletin transfer ödemesi alan bireylere banka hesabını zorunlu tutup tutmadığı ve ATM yayılımı kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, transfer ödemelerinde banka hesabının zorunlu tutulmasının banka kullanmayı olumlu etkilediği, literatürün aksine düşük ücretli finansal ürünler sunulmasının banka kullanımına bir katkı sunmadığı belirlenmiştir. Ayrıca banka kullanan bireylerin banka kullanmayanlara göre daha fazla servet biriktirebildikleri belirlenmiştir.

Lyons ve Contreras (2017), genç girişimcilik ile finansal katılım arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Finansal hizmetlere erişimin kolaylaştırılması, mikro ve küçük

ölçekli işletmelerin kendi kendilerini idame ettirme ve uzun vadede başarıyı yakalayabilmeleri açısından önemli görülmektedir. Girişimcilik, işin kişinin kendine aitlik durumu, finansal katılım ise genç girişimcilerin finansal hizmet kullanma durumları incelenerek araştırılmıştır. Hipotez, girişimcilik ve finansal katılımın bağımlı değişken, iş tatmini, yaş, cinsiyet, medeni durum, sahip olunan çocuk sayısı, yaşam yeri (kır/kent) eğitim, ülkenin ticaret birliği üyesi olup olmaması ve finansal durum değişkenlerinin bağımsız değişken olarak kullanıldığı probit ve eşanlı probit modeller kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucuna göre, finansal katılımdan girişimciliğe doğru bir nedensellik olduğu belirlenmiştir. En genç ve kırsalda yaşayan kesimin en dezavantajlı kesim olduğu, finansal katılım anlamında gerçekleşecek olumlu gelişmelerden daha fazla yararlanmalarının muhtemel olduğu belirlenmiştir.

Finansal katılım hem bir aracı hem de bütüncül bir yaklaşımı ifade etmektedir. Tam anlamıyla bir finansal katılımdan söz edebilmek için ekonomideki her finansal aktörün (işletme/birey) resmi finansal sistem içinde yer alması gerekmektedir. Kabakova ve Plaksenkov (2018), finansal katılımı, ekosistem özelliği ile ele aldıkları çalışmalarında, gelişmekte olan ülkelerde finansal katılımı teşvik eden faktörleri araştırmaktadır. Analiz için düşük gelir sınıfındaki 43 gelişmekte olan ülkenin verilerinden yararlanılmış olup, metot olarak bulanık kalitatif karşılaştırmalı analiz kullanılmıştır. Finansal katılım; demografik, teknolojik, ekonomik ve politik göstergeler kullanılarak araştırılmıştır. Araştırmaya göre, finansal katılımın bütüncül bir ekosistem olması yolunda, barındırdığı tüm unsurlara toplu ve büyük yatırımlar yerine uygun kombinasyonların belirlenerek ilerlenmesi gerekmektedir. Finansal dışlanma sorunun çözümü için özelleştirilmiş çözümler uygulanmalıdır.

Evans (2018), internet ve cep telefonlarının finansal olarak dışlanmış kişilerin finansal sisteme dâhil olmalarını teşvik edip etmediği sorusuna yanıt aramaktadır. Bu nedenle 44 Afrika ülkesinde 2000-2016 yıllarına ilişkin olarak internet ve mobil telefonlar ile finansal katılımın arasındaki ilişki ve nedensellik araştırılmıştır. Bu araştırmanın ortaya çıkmasında, internet özellikli telefon sayısındaki artışın Afrika'nın birçok bölgesinde bireylere internete erişme olanağı sağlaması, buna bağlı olarak diğer finansal yöntemler yanında mobil para uygulamalarının çok hızlı bir biçimde popüler hale gelmesi etkili olmuştur. Analiz için Tam Düzeltilmiş EKK (Fully Modified OLS) kullanılmıştır. Bağımlı değişken olarak kullanılan finansal katılım, bankalardaki hesap sayısı ile temsil edilirken bağımsız değişken olarak; internet kullanıcı sayısı, mobil

internet kullanıcı sayısı, kredi/GSYH oranı, sermaye oluşumu/GSYH oranı, enflasyon, faiz oranı, para arzı/GSYH oranı, eğitim, tarım katma değeri/GSYH oranı, para transferi/GSYH oranı, nüfus artış oranı, kanun koyucunun kalitesi ve yönetsel yozlaşma kullanılmıştır. Sonuçlara göre internet ve mobil telefon kullanımının finansal katılım ile pozitif anlamlı ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca internet ve mobil telefon kullanımından finansal katılıma doğru tek yönlü nedensellik bulunmaktadır.

Özhan (2018), finansal katılım ile ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Dünya Bankası Global Findeks ve İşletme Anketi ve IMF (International Monetary Fund) Finansal Erişim Anketinden yararlanılarak hanehalkı ve işletmeler için finansal kullanım endeksi ve genel bir finansal erişim endeksi oluşturularak, bu endekslerin büyüme ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi regresyon analizi ve kalitatif analiz kullanılarak araştırılmıştır. 189 ülke için 2004-2015 yılları için panel veri analizi kullanılarak finansal erişimin gelir eşitsizliği ve büyüme üzerindeki etkisi iki ayrı model ile araştırılmıştır. Yine ülkeler için hanehalkı finansal katılımı ile firma finansal katılımlarının büyüme ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri, 2011-2015 yılları için ayrı ayrı EKK kullanılarak modellenmiştir. Bulgular, finansal katılımın, tüketim ve yatırım için finansal kaynaklara erişimi kolaylaştırarak büyümeyi artırdığı, gelir eşitsizliğini ise azalttığını göstermektedir.

Neaime ve Gaysset (2018) tarafından yapılan çalışma, MENA (Orta Doğu-Batı Afrika) bölgesi yani dünya üzerinde en yüksek işsizlik oranının kaydedildiği bölgede, finansal katılımın, finansal istikrar, yoksulluk ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Bölgedeki finansal kuruluşların, gelişmişlik düzeylerinin yüksek olmasına karşın toplumdaki tüm segmentlere ulaşamamaları araştırmanın motivasyonlarından biridir. Analiz için genelleştirilmiş momentler ve genelleştirilmiş en küçük kareler metotları kullanılmıştır. 2002-2015 yıllarını kapsayan araştırmada bağımlı değişken olarak GINI katsayısı, yoksulluk artış oranı ve vadeli mevduat artış oranı standart sapması kullanılmış ve üç ayrı model tahmin edilmiştir. Açıklayıcı değişken olarak ise ATM sayısı, banka sayısı, kadın iş gücü oranı, enflasyon, yaş bağımlılık oranı, kişi başı GSYH, GSYH, eğitim değişkenleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre finansal katılım, gelir eşitsizliğini azaltmakta ancak finansal katılımın, yoksulluk ile istatistiki olarak anlamlı bir ilişkisi bulunmamaktadır. Ayrıca, finansal katılımın ve nüfus artışının, finansal istikrarı olumlu etkilediği belirlenmiştir.

Shihadeh (2018), bireysel özelliklerin, finansal tercihleri doğrudan etkilediği yaklaşımı ile 16 MENAP ülkesi (Orta Doğru, Kuzey Afrika, Afganistan ve Pakistan)

için finansal katılımı probit model kullanarak analiz etmiştir. Analizde, Dünya Bankası Global Findeks 2014 yılı verileri kullanılmıştır. Demografik değişken olarak cinsiyet, yaş, gelir ve eğitim kullanılırken, finansal katılım resmi hesap sahipliği, resmi tasarruf ve resmi borçlanma değişkenleri ile temsil edilmiştir. Bulgular, kadın ve yoksul kesimin finansal sistemdeki payının düşük olduğunu; kredinin, yoksul kesim tarafından en çok sağlık harcamaları için tercih edildiğini; düşük eğitim seviyesindeki bireylerin gayri resmi yöntemleri, yüksek eğitim seviyesine sahip bireylerin resmi yöntemleri tercih ettiğini göstermektedir. Genel değerlendirme ise araştırma alanının finansal katılım seviyesinin düşük olduğunu, bu duruma ise düşük gelir, eğitim ve finansal eğitim seviyesinin neden olduğu tespit edilmiştir.

Özşuca (2019), tarafından gerçekleştirilen çalışma, Türkiye'de finansal katılım ve bireysel karakteristikler arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışmada, finansal katılım; hesap sahipliği, mobil para hesabı, resmi tasarruf ve resmi borçlanma değişkenleri ile temsil edilmiştir. Finansal katılım sahiplik açısından ele alınmıştır. Dünya Bankası Global Findeks 2017 verilerinin kullanıldığı çalışmanın analizinde çok değişkenli Probit modelden yararlanılmıştır. Finansal katılımı temsil eden değişkenlerin her biri ayrı bir bağımlı değişken olarak kullanılırken; cinsiyet, yaş, gelir ve eğitim seviyesi ise bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Sonuçlara göre yaş, eğitim düzeyi ve gelirdeki artış, finansal katılımı desteklemektedir.

Datta ve Singh (2019), finansal katılım endeksi geliştirmeyi ve insani gelişme endeksi (Human Development Index) ile ilişkisini ampirik olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma 2011-2014 yılları için gelişen ve gelişmekte olan ülkeleri kapsamaktadır. Endeks, bankacılık hizmetlerinin bulunabilirliği, erişilebilirliği ve kullanımı göstergelerinden yararlanılarak Temel Bileşen Analizi kullanılarak hesaplanmıştır. Ayrıca havuzlanmış EKK kullanılarak finansal katılım endeksini etkileyen faktörler analiz edilmiştir. İnsani Gelişme Endeksi (HDI), gelir eğitim ve sağlık göstergeleri kullanılarak hesaplanmaktadır. Bu üç gösterge doğrudan finansal katılıma etki etmektedir. Bu nedenle HDI ve finansal katılım endeksi arasında karşılıklı ilişki bulunduğu varsayılmaktadır. Finansal katılımı etkileyen faktörler belirlenirken bankacılık sektörünü doğrudan etkileyebilecek olmalarına dikkat edilmiştir. Kişi başı gayri safi milli hâsıla, nüfus, eğitim, yaşam süresi beklentisi, kentli nüfus oranı, yüksek ve orta gelir düzeyindeki ülkeler için birer adet kukla değişken açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Bulgular, finansal katılım endeksi ve HDI arasında pozitif yönlü bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Bu durum gelir, eğitim

ve sağlık koşullarındaki iyileşmenin finansal imkânlardan yararlanma potansiyelini artırdığının göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Menon (2019), Hindistan'ın finansal katılım seviyesini ölçmek için diğer BRICS ülkeleri ile karşılaştırmıştır. Finansal katılım seviyesini ölçmek için BRICS ülkeleri, hesap sahipliği, tasarruf davranışı, kredi kullanımı göstergelerine göre karşılaştırılmıştır. Araştırma için Dünya Bankası Global Findeks araştırmasının 2011-2014-2017 yılı verileri kullanılmıştır. Bu araştırmanın kapsamı her yıl genişletilmekte olduğu için veri setinin tamamının karşılaştırma için kullanılması mümkün değildir. Bu nedenle yalnızca ortak sorulardan yararlanılmıştır. Araştırmanın sonucu, finansal katılım sayesinde artan iş fırsatlarının, ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermektedir.

Literatürde, finansal katılımın, finansal hizmet sektörünün müşteri tercihlerinden etkilendiğini belirten bazı çalışmalar bulunmaktadır. Finansal kuruluşların doğal olarak daha fazla gelir getiren müşterilere odaklanması ve rekabet birliği yapması, dezavantajlı ve yüksek getiri potansiyeli olmayan müşteri gruplarının sürekli dışlanmasına neden olmaktadır. Dışlanmış kesimlerin sisteme dâhil edilmesini sağlayacak bir bankacılık rekabetinin, kısa vadede bankaların mali yapısını bozma riski yaratsa da uzun vadede bu riskin ortadan kalkarak finansal katılımı artıracağına yönelik beklentiler de bulunmaktadır.

Pham vd. (2019), bankacılık rekabetinin finansal katılım üzerinde yaratacağı etkiyi bu kapsamda ele almaktadır. Sarma (2008) ile Sarma ve Pais (2011) endeks hesaplama metotlarından yararlanarak 93 ülke için 2000-2014 yılları Dünya Bankası Kalkınma Veritabanı'ndan elde edilen erişilebilirlik, bulunabilirlik ve kullanım göstergeleri kullanılarak finansal katılım endeksi hesaplanmış; rekabetin bu endeks üzerindeki etkisi de regresyon analizi kullanılarak araştırılmıştır. Regresyon analizinde ise rekabet, yoğunluk (en büyük iç bankanın toplam varlığının tüm bankalar varlıklarına oranı), verimsizlik, kârlılık, takipteki kredi, ekonomik kalkınmanın seviyesi (kişi başı GSYH) açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre bankacılık sektöründeki rekabetin finansal katılım üzerinde olumlu etki yaratacağı belirlenmiştir.

Literatür genel olarak değerlendirildiğinde finansal katılımın, endeks metodu ve ampirik yöntemler kullanılarak farklı açılardan incelendiği görülmektedir. Bu çalışmaların önemli bölümünün ortak noktası ise finansal katılımın bireysel özellikler kullanılarak açıklanmaya çalışılmış olmasıdır. Bu tez, bu açıdan bir farklılık ortaya

koyarak finansal katılımın araştırılmasında, bireysel özelliklere ilave olarak finansal tutum ve davranışların etkilerini de araştırmaktadır. Bu bakış açısının ortaya çıkmasında; bireysel karakteristiklere göre inşa edilecek politikaların etkilerinin uzun vadede, finansal davranışlara göre inşa edilecek politika ve finansal ürünlerin etkilerinin ise daha kısa sürede ortaya çıkabileceği düşüncesi etkili olmuştur. Bulguların ise bu bireysel özelliklere bağlı olarak doğrudan finansal katılıma ilişkin değerlendirme sunmaması tezin ortaya çıkış amacını desteklemektedir. Direkt olarak finansal davranışlara yönelik bir politika uygulandığında çok kısa sürede geri bildirim alınabilir veya finansal kuruluş yeni bir finansal ürün/hizmet sunduğunda bununla alakalı talebi, çok kısa sürede değerlendirerek ürün/hizmet üzerinde revizyona giderek talebi azami seviyeye çıkarabilir. Beraber değerlendirildiğinde; kamu idaresi finansal katılımı iyileştirecek direkt ve dolaylı politikalar üretirken, finansal kuruluşlar da bu politikalara aracılık edecek ürün ve hizmetleri sunarak finansal katılım seviyesinin artması sağlanır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KALİTATİF TERCİH MODELLERİ

Nicel veriler ampirik çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak sosyal bilimler; nicel veri yanında nitel verileri de içermekte ve araştırmadan, sağlıklı ve gerçekçi bir sonuç elde etmek için gerektiğinde bunların da analizine ihtiyaç duymaktadır. Nitel veriler genellikle, cinsiyet, sahip olma-olmama, medeni durum, çalışma-çalışmama vb. iki yanıtlı faktörlerle ortaya çıkmaktadır. Gölge değişken olarak da adlandırılan ikili nitel veri değişkenleri, değişkenin içerdiği iki durumun sıfır ve bir olarak kodlanmasıyla oluşturulmaktadır (Wooldridge, 2013: 225)

Bu tez kapsamında bağımlı değişkeni ikili nitel değişken olan doğrusal olasılık modeli, logit ve probit modeli incelenmiştir.

3.1. DOĞRUSAL OLASILIK MODELİ (DOM)

Doğrusal olasılık modeli, bağımlı değişkenin ikili nitel değişken olduğu regresyon modelidir.

$$Y_i=\alpha+\beta_i X_i+\varepsilon_i \quad (2.1)$$

(2.1) no.lu denklemde X_i, gözlem değerlerini; β_i parametreleri, ε_i sıfır ortalamalı hata terimini temsil etmektedir. Bu modelde Y_i, ikili nitel değişken olup gerçekleşen olay için 1, gerçekleşmeyen olay için 0 değerini almaktadır (Long, 1997: 34). Doğrusal regresyonun olasılıklı hale gelmesi, Y'nin X'e göre koşullu beklenen değeri olan $E(Y_i|X_i)$'nin, X'e göre meydana gelen olayın koşullu olasılığı yani $P(Y_i=1|X_i)$ olmasından kaynaklanmaktadır (Gujarati ve Porter, 2012: 543). Bu durum izleyen denklemlerle gösterilmiştir.

$$E(Y_i)=[1*P(Y_i=1)]+[0*P(Y_i=0)]=P(Y_i=1) \quad (2.2)$$

$$E(Y_i|X_i)=[1*P(Y_i=1|X_i)]+[0*P(Y_i=0|X_i)]=P(Y_i=1|X_i) \quad (2.3)$$

Hata teriminin koşullu beklenen değerinin sıfır olması sonucu;

$$E(Y_i|X_i)= \alpha+\beta_i X_i \quad (2.4)$$

eşitliği elde edilir.

Y_i=1 olduğunda olayın olma olasılığı P_i, Y_i=0 olduğunda olayın olma olasılığı 1-P_i ile gösterilir. Buna göre Y_i'nin olasılık dağılımı Tablo 3.1'de gösterilen şekildedir.

Tablo 3.1: Yi'nin Olasılık Dağılımı

Y_i	Olasılık
1	P_i
0	$1 - P_i$
Toplam	1

(2.2) no.lu denklemden yararlanarak;

$E(Y_i)=[1*P_i]+[0*1-P_i]=P_i$ elde edilir.

(2.3) ve (2.4) no.lu denklemler uygun şekilde yazıldığında;

$E(Y_i|X_i)= \alpha+\beta_i X_i=P_i$ eşitliği elde edilir ve Y_i'nin koşullu beklenen değerinin, bağımlı değişkenin koşullu olasılığı olduğu yani doğrusal modelin olasılıklı model haline geldiği açıklanmış olur (Gujarati ve Porter, 2012: 543; Long, 1997: 35-36)

Şekil 3.1: Sınırlanmamış DOM Tahmini

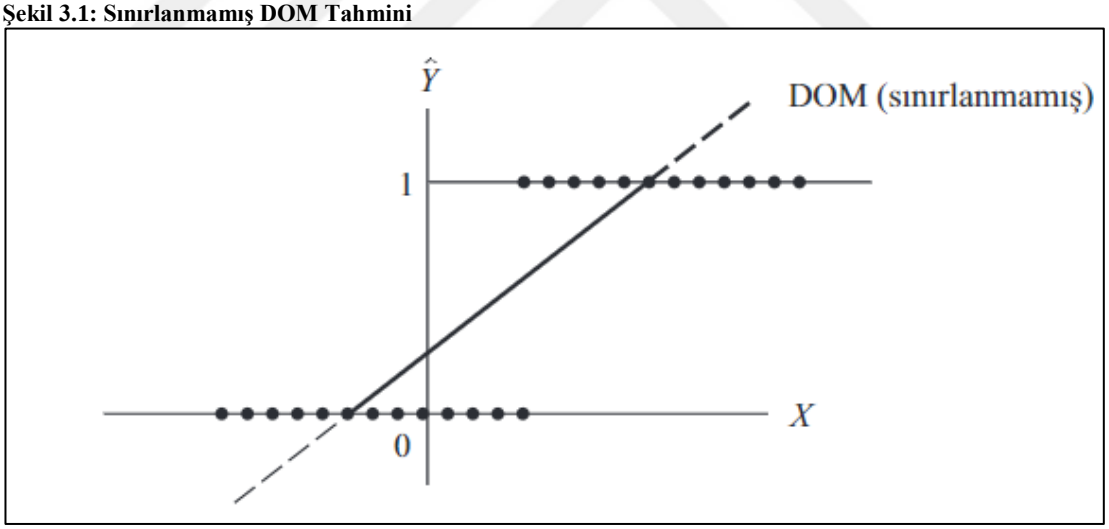

Kaynak: Gujarati ve Porter, 2012: 546

Basit ve kullanışlı olmasına rağmen DOM, yapısından dolayı bazı tutarsızlıklara sahiptir. DOM; açıklayıcı gözlemler, ortalamalara yakın seyrettiğinde tutarlı sonuçlar vermektedir (Wooldridge, 2013: 249). Ancak Şekil 3.1'de gösterildiği üzere, açıklayıcı değişken çok küçük değerler aldığında olasılık; 0'ın altında, büyük değerler aldığında ise 1'ün üzerinde hesaplanarak $0 \leq E(Y_i|X_i) \leq 1$ koşulunun ihlâl

edilmesine neden olmaktadır. Bu durumda 0'ın altına düşen olasılıklar 0; 1'ün üstüne çıkan olasılıklar ise 1 varsayılarak analiz edilmektedir.

Doğrusal olasılık modelinde bulunan diğer bir sorun ise değişen varyanstır.

$$Var\ (\varepsilon_i) = P_i(1-P_i) = E(Y_i|X_i)\ [(1- E(Y_i|X_i)] \quad (2.5)$$

Eşitlik (2.5)'te uygun yerlere (2.4) no.lu denklem yazıldığında açıkça görülmektedir ki hata teriminin varyansı, açıklayıcı değişkene bağlıdır. Bu nedenle DOM tahmincileri etkinliğini kaybetmekte, sapmalı hale gelen standart hatalar nedeniyle t ve F istatistikleri de sapmalı hale gelmektedir (Long, 1997:38).

Doğrusal olasılık modelinde, açıklayıcı değişkene karşılık gelen Y değerleri ya 0 ya da 1'dir. Açıklayıcı gözlemlerin, ortalamalara yakın seyrettiği örneklemler istisna olarak alındığında DOM'un bu serpilmeye uyumlu olması mümkün değildir. Bu durumda uyum iyiliği ölçütü R^2 1'den çok küçük çıkabilmekte ve açıklayıcı gücünü kaybetmektedir (Gujarati ve Porter, 2012: 546).

Doğrusal olasılık modelinde yer alan bir diğer önemli sorun ise doğrusallık sonucu, olayın gerçekleşme olasılığının, diğer faktörler sabitken açıklayıcı değişken X_i'deki bir birimlik artışa karşılık β_i kadar değişmesidir (Long, 1997: 39).

DOM kullanımı ile ortaya çıkan değişen varyans sorunu ve R^2'nin güvenilirliğinin azalması bazı metotlar uygulanarak ortadan kaldırılabilirken, doğrusallığın kendisinden kaynaklanan olasılık alt ve üst limitlerinin ihlâl edilmesi ve olasılığın açıklayıcı değişkenin katsayısı kadar artması problemi ortadan kaldırılamamaktadır. Doğrusal olasılık modelinin basit yapısına rağmen barındırdığı yapısal sorunlar, ikili nitel değişkenin açıklayıcı değişken olarak kullanıldığı durumlarda, doğrusal olmayan yaklaşımların tercih edilmesini gerekli kılmaktadır (Stock ve Watson, 2020: 397).

3.2. LOGİT MODEL

Logit model, doğrusal olasılık modelinde karşılaşılan, olasılıkların sıfırdan küçük veya birden büyük tahmin edilmesi sorununu ortadan kaldıran bir yaklaşımdır. Doğrusal olmayan bu yöntem, uygun dönüşümle doğrusal regresyon modeli haline getirilerek tahmin değerleri yani olasılıklar (0-1) aralığında tutulmaktadır. Doğrusal modelde tahmin eğrisi düz bir çizgi halinde olup (0-1) aralığının altına inip üzerine

taşabilirken Şekil 3.2'de görülen logit model tahmin eğrisi bu aralık içinde kalmaktadır (Brooks, 2008: 514).

Şekil 3.2: Lojistik Regresyon Eğrisi

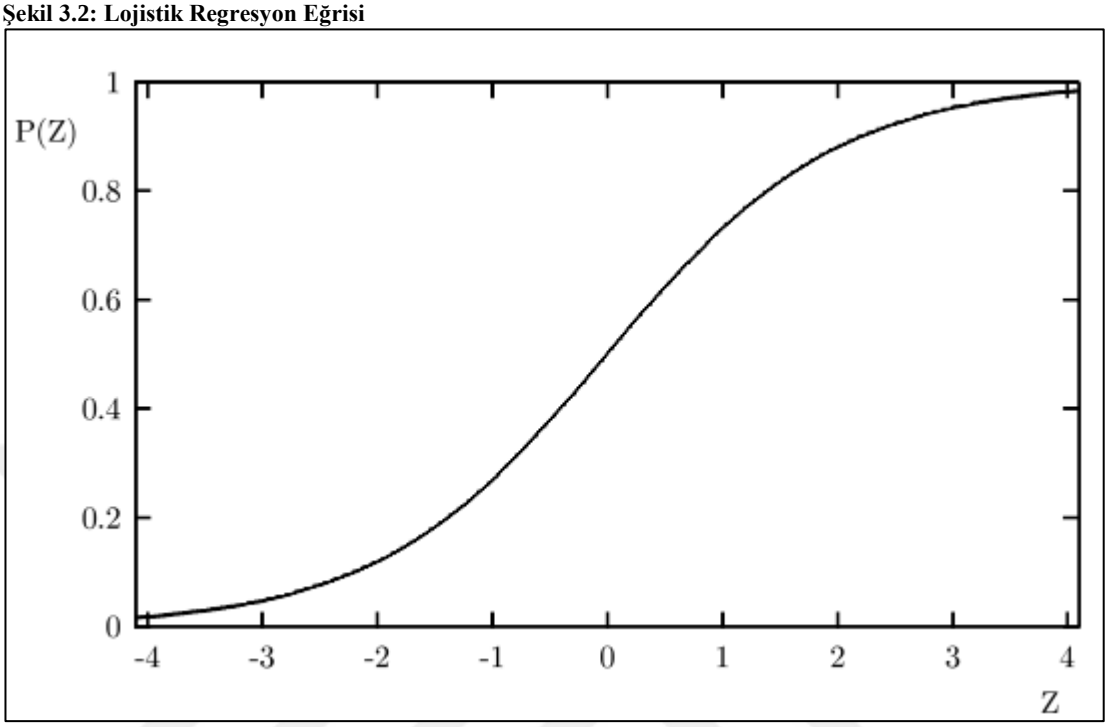

Kaynak: Cramer, 2002: 2

$$P_i=\frac{1}{1+e^{-(\alpha+\beta_i X_i)}} \quad (2.6)$$

$$Z_i=\alpha+\beta_i X_i \quad (2.7)$$

$$P_i=\frac{1}{1+e^{-(Z_i)}} \quad (2.8)$$

(2.6) ve (2.7) no.lu eşitlikler kullanılarak oluşturulan denklem (2.8), kümülatif lojistik dağılım fonksiyonunu göstermektedir. Şekil 3.2'de de görüldüğü gibi Z_i, $(-\infty,\infty)$ aralığında değerler alırken P_i, (0,1) aralığında değerler alarak doğrusal olasılık modelinde ortaya çıkan $0\leq E(Y_i|X_i)\leq 1$ şartının ihlâli ve olayın gerçekleşme olasılığının, açıklayıcı değişkende meydana gelen birimlik değişme karşısında açıklayıcı değişkenin parametresi kadar değişmesi sorununu ortadan kaldırmaktadır (Gujarati ve Porter, 2012: 554). Doğrusal olmayan bu yaklaşımla, doğrusallıktan kaynaklı sorunlar ortadan kaldırılırken, olasılık 1 ve 0 değerlerini aldığında, bağımlı değişkenin tanımlanamamasına bağlı olarak bir tahmin sorunu ortaya çıkmakta ve en

küçük kareler metodu kullanılamamaktadır (İlhan, 2019: 45). Bu sorun Eşitlik (2.6)'nın doğrusal hale getirilmesiyle ortadan kaldırılır.

$$\frac{P_i}{1-P_i}=\frac{\frac{1}{1+e^{-(Z_i)}}}{\frac{1}{1+e^{(Z_i)}}}=e^{Z_i} \tag{2.9}$$

Eşitlik (2.9) olayın gerçekleşme ve gerçekleşmeme olasılıklarının oranını yani bahis oranını (odds ratio) göstermektedir.

$$L= \ln(e^{Z_i})= Z_i=\alpha+\beta_i X_i \tag{2.10}$$

Bahis oranının doğal logaritması alınarak modele de ismini veren L (logit) elde edilir. Logit, açıklayıcı değişken ve parametreleri ile doğrusal bir ilişkiye sahiptir (Dhrymes ve Guerard, 2017: 531). Doğrusal olasılık modelinde, tahminlenen olasılık doğrudan açıklayıcı değişken ile doğrusal bir ilişkiye sahipken logit modelde doğrusal ilişki bahis oranı üzerinden kurulmaktadır. Buna göre açıklayıcı değişkenlerdeki birimlik değişime karşılık L'deki değişim ölçülmüş olur. Olasılıkların kolaylıkla yorumlanabilmesi, diğer kalitatif seçim modelleri ile karşılaştırma kolaylığı ve logit model parametrelerinin kolay elde edilmesi, logit modelin yaygın kullanılmasının nedenlerindendir (Train, 1993: 15)

Logit model, kümülatif standart normal dağılım fonksiyonunun yerine kümülatif standart lojistik dağılım fonksiyonu kullanılması dışında probit modele benzer bir yapıdadır (Stock ve Watson, 2020: 402).

3.2.1. Logit Modelin Tahmini

Bağımlı değişkenin, iki değerli olduğu lojistik regresyonda, hata terimi heteroskedastisite koşulunu sağlamadığı için en küçük kareler ile elde edilen tahminciler hala sapmasızken etkinlerini kaybetmektedir (İlhan, 2019: 46). Bu nedenle en küçük kareler yerine genellikle tartılı en küçük kareler ve maksimum olabilirlik metotları kullanılmaktadır.

3.2.1.1 Maksimum Olabilirlik Metodu

Maksimum olabilirlik yöntemi, parametreleri; bağımlı değişken verilerinin gözlemlenme olasılıklarını en yükseğe çıkaracak şekilde elde etmeyi amaçlar (Gujarati ve Porter, 2012: 590). Maksimum olabilirlik yönteminde hata terimleri sabit varyanslı ve normal dağılıma sahip olursa tahminciler, en küçük kareler tahmincileri ile benzer doğrultuda sonuçlar verir (Kılınç, 2019: 46).

$$P(Y_i)=P_i^{Y_i}(1-P_i)^{1-Y_i} \tag{2.11}$$

Eşitlik (2.11), logit ve probit model için olasılık yoğunluk fonksiyonunu göstermektedir. n tane gözlemden oluşan bir örneklem için $Y_i=1$ ya da 0 olma olasılığı $f_i(Y_i)$ ile gösterilirse, n tane Y için bileşik olasılık $f(Y_1, Y_2, \ldots, Y_n)$ ile gösterilir.

$$f(Y_1,Y_2,\ldots,Y_n)=\prod_1^n f_i(Y_i)=\prod_1^n P_i^{Y_i}(1-P_i)^{1-Y_i} \tag{2.12}$$

Eşitlik (2.12) olabilirlik fonksiyonudur. Fonksiyona göre olasılık, parametrelere bağlıdır. Olabilirlik fonksiyonunu maksimum yapacak parametrelerin belirlenmesi için Eşitlik (2.12)'nin doğal logaritması alınarak log olabilirlik fonksiyonu elde edilir (Astar, 2009: 53)

$$\begin{aligned}\ln f(Y_1,Y_2,\ldots,Y_n)&=\sum_1^n [Y_i \ln P_i+(1-Y_i)\ln(1-P_i)]\\ &=\sum_1^n [Y_i \ln P_i-Y_i \ln(1-P_i)+\ln(1-P_i)]\\ &=\sum_1^n \left[Y_i \ln\left(\frac{P_i}{1-P_i}\right)\right]+\sum_1^n \ln(1-P_i)\end{aligned} \tag{2.13}$$

(2.13) ifadesinde, olasılık göstergeleri açık biçimde yazılarak model, tahmin işlemleri için hazır hale getirilmiş olur.

$$\ln f(Y_1,Y_2,\ldots,Y_n)=\sum_1^n\left[Y_i(\alpha+\beta_i X_i)\right]-\sum_1^n \ln\left[1+e^{\alpha+\beta_i X_i}\right] \tag{2.14}$$

(2.14) eşitliğinin her bilinmeyene göre kısmi türevi alınıp sıfıra eşitlenir ve elde edilen eşitlikler eşanlı çözülerek katsayılar elde edilir (Gujarati ve Porter, 2012: 589-590).

Elde edilen katsayılar (2.6) no.lu denklemde yerine koyularak bağımlı değişkenin, açıklayıcı değişken veya değişkenlere dayalı olasılığı hesaplanmış olur.

3.2.1.2. Tartılı En Küçük Kareler Yöntemi (TEKKY)

Bağımlı değişkeni nitel olan modeller en küçük kareler metodu ile tahmin edildiğinde, bağımlı değişkenin iki durumlu olmasına istinaden binom dağılımına uymasından kaynaklı olarak değişen varyans sorunu ortaya çıkmaktadır (Kılınç, 2019: 47). Bu sorunu ortadan kaldırarak etkin tahminciler elde etmek için maksimum olabilirlik yöntemi dışında uygulanan diğer bir yöntem, ağırlıklandırma yapılarak değişen varyans sorununun ortadan kaldırıldığı tartılı en küçük kareler yöntemidir.

$$P_i = {}^{n_i}\!/_{N_i} \tag{2.15}$$

Eşitlik (2.15), bağımsız değişkenin aldığı her bir X_i değeri için olasılığını göstermektedir.

$$L_i = \ln\left({}^{P_i}\!/_{1-P_i}\right) = \alpha + \beta_i X_i + \varepsilon_i \tag{2.16}$$

Eşitlil (2.16)'da verilen model tahminlenir ve örneklemin yeterince büyük olması durumunda tahmin değerlerinin asıl değere yakınsaması varsayımıyla (2.16) tahmin değerleri kullanılarak Eşitlik (2.17) elde edilir.

$$\widehat{L}_i = \ln\left({}^{\hat{P}_i}\!/_{1-\hat{P}_i}\right) = Z_i \tag{2.17}$$

Bağımlı değişkenin binom dağılımına uyması nedeniyle hata terimlerinin varyansı değişkenlik göstermektedir. Bu sorunun çözümü için tartılandırma yapılması gerekir.

$$w_i = N_i \hat{P}_i\left(1-\hat{P}_i\right) \tag{2.18}$$

(2.18) no.lu eşitlikte gösterilen tartının karekökü alınarak Eşitlik (2.17) ile çarpılır ve tartılandırma işlemi gerçekleştirilerek değişen varyans sorunu ortadan kaldırılır.

$$\sqrt{w_i}\widehat{L}_i=\sqrt{w_i}\hat{\alpha}+\sqrt{w_i}\hat{\beta}_i X_i+\sqrt{w_i}\hat{\varepsilon}_i \quad (2.19)$$

Elde edilen (2.19) no.lu model tahmin edilerek ilgili olasılıklar elde edilir (Gujarati ve Porter, 2012: 557; Kılınç, 2019: 47; İlhan, 2019: 47).

3.3. PROBİT MODEL

Probit model, doğrusal olasılık modeline alternatif olarak ortaya çıkmış bir diğer doğrusal olmayan tahmin metodudur. Probit modelde de, logitte olduğu gibi kümülatif dağılım fonksiyonuna ihtiyaç duyulmaktadır. Logit modellerde lojistik dağılım fonksiyonu kullanılırken probit modellerde ise kümülatif normal dağılım fonksiyonu kullanılır ki bu, iki model arasındaki en büyük farklılıktır (Gujarati ve Porter, 2012: 566; Brooks, 2008: 517). Logit ve probit model, bağımlı değişkenin aldığı 1 ve 0 gözlemlerinin aşırı dengesiz olması gibi durumlar haricinde benzer sonuçlar verirler (Brooks, 2008: 518).

Probit model, logit modeldeki kümülatif lojistik dağılım fonksiyonu yerine kümülatif normal dağılım fonksiyonunun koyulmasıyla da çözülebilirken yaygın olarak McFadden fayda kuramına dayalı çözüm kullanılmaktadır. Bu çözümde olayın gerçekleşme olasılığı, fayda endeksi I'ya bağlıdır. Doğrudan gözlenemeyen I, açıklayıcı değişkenler tarafından belirlenmektedir. Fayda endeksi ne kadar büyükse olayın gerçekleşme olasılığı da o kadar fazladır.

$$I_i= \alpha+\beta_i X_i \quad (2.20)$$

Her endeks için bir I_i^* eşik değeri bulunmaktadır. I_i^* ve I_i aynı varyans ve ortalamaya sahip olup normal dağılmaktadırlar. Bu eşik değer aşılırsa olay gerçekleşir, aşılmazsa gerçekleşmez. Bu nedenle I_i^* eşik değerinin I_i'den küçük veya I_i'ye eşit olma olasılığı standart normal kümülatif dağılım fonksiyonu ile hesaplanır.

$$P_i=P(Y=1|X)=P\left(I_i^*\leq I_i\right)=P\left(Z_i\leq \alpha+\beta_i X_i\right)=F(\alpha+\beta_i X_i) \quad (2.21)$$

Eşiltil (2.21)'de F, standart normal kümülatif dağılım fonksiyonunu göstermektedir. Eşitlik (2.21), açıklayıcı parametrelerin doğrusal olmayan bir fonksiyonu olduğu için probit model de doğrusal değildir (Hill vd., 2018: 687).

$$P_i=F(I_i)=\frac{1}{\sqrt{2\pi}}\int_{-\infty}^{I_i} e^{-Z^2/2}\,dz=\frac{1}{\sqrt{2\pi}}\int_{-\infty}^{\alpha+\beta_i X_i} e^{-Z^2/2}\,dz \quad (2.22)$$

$$I_i=F^{-1}(I_i)=F^{-1}(P_i)=\alpha+\beta_i X_i \quad (2.23)$$

Kümülatif dağılım fonksiyonu normal olmadığı için Eşitlik (2.22)'nin tersi alınarak doğrusal hale getirilen Eşitlik (2.23) elde edilir ve (2.20) ifadesi kanıtlanmış olur (Aydın, 2018: 43; Gujarati ve Porter: 2012: 566-567).

3.3.1. Probit Modelin Tahmini

Logit modellerde olduğu gibi en küçük kareler metodu ile gerçekleştirilecek tahminin, tahmincilerin etkinliğini ortadan kaldırması nedeniyle maksimum olabilirlik ya da tartılı en küçük kareler metodu probit modellerin tahmininde kullanılmaktadır.

3.3.1.1. Maksimum Olabilirlik Metodu

Eşitlik (2.11), probit modelin $P_i=F(I_i)$ eşitliğine göre yeniden düzenlenerek Eşitlik (2.24)'te gösterilen probit model olabilirlik fonksiyonu elde edilir. "L" olabilirliği temsil etmektedir.

$$L(Y=1|X)=\prod_{i=1}^{n}[F(I_i)]^{Y_i}[1-F(I_i)]^{1-Y_i} \quad (2.24)$$

Eşitlik (2.24)'ün doğal logaritması alınarak, olabilirlik değerini en büyük yapacak parametre değerlerinin bulunması sağlanır.

$$\ln L(Y=1|X)=\sum_{i=1}^{n}[Y_i*\ln F(I_i)]+\sum_{i=1}^{n}\left[(1-Y_i)*\ln\left(1-F(I_i)\right)\right] \quad (2.25)$$

Eşitlik (2.25)'in her bir parametreye göre kısmi türevi alınıp sıfıra eşitlenerek katsayılar elde edilir (Alp, 2007: 29-30).

3.3.1.2. Tartılı En Küçük Kareler Metodu (TEKKM)

Logit modelde olduğu gibi probit modelde de değişen varyansı kaldırmak için tartılandırma işlemi uygulanır. Bu işlemde yalnızca tartı değişmektedir.

$$\sigma_{\varepsilon}^2=w_i=P_i(1-P_i)/N_iF_i^2 \qquad (2.26)$$

Eşitlik (2.26), hata teriminin varyansını yani tartıyı tanımlamaktadır. F_i standart normal olasılık dağılım fonksiyonudur. Değişen varyans sorununun ortadan kaldırılması için model; (2.26) no.lu ifadenin karekökünе bölünerek elde edilen dönüştürülmüş model vasıtasıyla tahmin edilir.

3.4. LOGİT VE PROBİT MODEL KATSAYI ANLAMLILIK TESTİ

3.4.1. Wald Testi

Wald testi, yeterli büyüklüğe sahip örneklemde, ikili nitel bağımlı değişkenli modellerde parametrelerin istatistiki anlamlılığının tekil olarak sınanması için kullanılır. Bu bakımdan klasik doğrusal regresyon modelindeki t-testine karşılık gelmektedir (İlhan, 2019: 51). Wald testi, maksimum olabilirlik tahmincilerinin asimptotik olarak normal dağılım gösterdiği varsayımına dayanmaktadır (Kılınç, 2019: 61).

$P(Y_i=1|X_i)=\alpha+\sum_{i=1}^{K}\beta_iX_i+\varepsilon_i$ modeli için yokluk hipotezi H_0: $\beta_i=0$ olarak ifade edilmiştir.

Buna göre Wald test istatistiği;

$W=\sum_{i=1}^{K}\left(\frac{\hat{\beta}_i}{\hat{\sigma}\beta_i}\right)^2$ olarak ifade edilir. Wald testi K+1 serbestlik dereceli χ^2 dağılımı göstermektedir (Long, 1997: 91-92).

3.4.2. Olabilirlik Oran Testi

Olabilirlik oran testi, klasik doğrusal regresyon modelindeki F testine karşılık gelmekte ve parametrelerin aynı anda sıfıra eşit olduğunu öne süren yokluk hipotezini sınamak için kullanılmaktadır (Gujarati ve Porter, 2012: 563).

H_0: $\beta_1=\beta_2=\beta_3=\ldots=\beta_i=0$

$OO=2\left[\ln L(\hat{\vartheta})-\ln L(c)\right]$ ifadesi olabilirlik oranı testinin matematiksel gösterimidir. $\ln L(\hat{\vartheta})$ ifadesi, kısıtlı yani sadece sabit terim içeren modelin, $\ln L(c)$ ise tüm değişkenlerin yer aldığı modelin olabilirlik oranının logaritmasını göstermektedir (Hill vd. 2018: 844).

3.5. LOGİT VE PROBİT MODELLERDE UYUM İYİLİĞİ ÖLÇÜTLERİ

Bağımlı değişkeni ikili nitel olan modellerde öncelikli konu, uyum iyiliğinden daha çok katsayıların işaretlerinin ve anlamlılıklarının beklentiyle uyumlu olmasıdır (Gujarati ve Porter, 2012: 563). Bununla birlikte literatürde uyum iyiliğini ölçmede kullanılan çeşitli kriterler bulunmaktadır.

Belirlilik katsayısı, klasik doğrusal regresyon modelinde, açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişkendeki varyasyonun ne kadarını açıklayabildiğini gösteren, modelleri karşılaştırarak daha başarılı modeli seçmeye yarayan bir ölçüttür. Ancak bağımlı değişkeni ikili nitel olan modellerde belirlilik katsayısı, sadece tahmin edilen olasılıkların tamamının 1 veya 0 olması durumunda doğru bir sonuç verebilmektedir. Bunun dışında değerlendirme yapmakta kullanılması mümkün değildir. Bu yüzden belirlilik katsayısına alternatif olarak değişim ölçümü, hipotez testi, bağımlı değişkenin doğru bir biçimde sınıflandırılması gibi amaçlara hizmet etmesi için yapay (pseudo) belirlilik katsayıları geliştirilmiştir (Alp, 2007: 38-39). McFadden (1973), McKelvey-Zavonia (1975), Maddala (1983), Aldrich-Nelson (1984) ve Zheng-Agresti (2000), literatürde yer alan farklı belirlilik katsayısı örneklerindendir (Hu vd., 2006: 847).

McFadden (1973) tarafından geliştirilen R^2, benzerlik oranlarını temel almakta, aynı zamanda benzerlik oranı endeksi olarak da bilinmektedir.

$$R^2_{McFadden}=1-\frac{\ln L_1}{\ln L_0} \qquad (2.27)$$

L_1, tüm modelin, L_0 ise sabit terim hariç tüm parametrelerin sıfır olduğu durumda elde edilen benzerlik değerini göstermektedir. Belirlilik ölçüsü, $L_1 \geq L_0$ koşulu ile tüm değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünü ölçmektedir (Araz, 2018: 8-9).

Ancak bu ölçünün değerlerinin 0-1 aralığı dışında da olabilmesi yorumlanmasını güçleştirmektedir (Long, 1997: 105).

McKelvey ve Zavonia (1975) tarafından geliştirilen ve 0-1 aralığında bulunan ölçü ise bağımlı değişkenin örtük değerinin varyansını kullanmaktadır. $Y^{*}=x\beta+\varepsilon$ modeli için varyans; $\widehat{Var}\left(\widehat{Y^{*}}\right)=\widehat{\beta}'\widehat{Var}(x)\widehat{\beta}$

$$R^2_{MZ}=\frac{Var\left(\widehat{Y^{*}}\right)}{Var\left(Y^{*}\right)}=\frac{Var\left(\widehat{Y^{*}}\right)}{Var\left(\widehat{Y^{*}}\right)+Var(\varepsilon)} \quad (2.28)$$

Maddala (1983)'nın R^2 ölçüsü ise olabilirlik metodu ile tahmin edilen herhangi bir modele uygulanabilen, olabilirlik oranına dayalı bir ölçüdür.

$$R^2_{M}=1-\left(\frac{L(M_\alpha)}{L(M_\beta)}\right)^{2/N} \quad (2.29)$$

M_α yalnızca sabit terimi içeren modelin, M_β ise tüm tahmincilerin yer aldığı olabilirlik oranını göstermektedir. Maddala'nın geliştirdiği bu ölçü $0–\left(1-L(M_\alpha)\right)^{2/N}$ aralığında yer almaktadır (Long, 1997: 105-106; Hu vd., 2006: 848).

Uyum iyiliğini ölçmede kullanılan basit bir yöntem ise Sayma R^2'sidir. Bu ölçüt gerçekleşen olayların, toplam olay sayısına oranlanması ile elde edilmektedir. Bu yöntemde, tahmin edilen olasılık 0,5'ten küçükse 0; 0,5'ten büyükse 1 kabul edilmektedir (Gujarati ve Porter, 2012: 563).

Uyum iyiliğinin en başarılı modelin seçilmesi amacıyla ölçüldüğü göz önüne alındığında belirlilik katsayısına önemli bir alternatif de Akaike (AIC) ve Bayes (BIC) bilgi kriterleridir.

$$AIC=-2\widehat{L}\left(M_\beta\right)+2(K+1)/N \quad (2.30)$$

Eşitlik (2.30), Akaike bilgi kriterini göstermektedir. $\widehat{L}\left(M_\beta\right)$ modelin olabilirliğini, K ise parametre sayısını, N gözlem sayısını göstermektedir.

$$BIC=-2\widehat{L}\left(M_\beta\right)+\ln N.K \quad (2.31)$$

Eşitlik (2.31), Bayes bilgi kriterini göstermektedir. $\widehat{L}(M_\beta)$ modelin olabilirliğini, K ise parametre sayısını, N gözlem sayısını göstermektedir. Her iki kriterde de küçük değere sahip olan model tercih edilir (Long, 1997: 109-112).

3.6. LOGİT VE PROBİT MODELİN YORUMLANMASI

Logit modelin tahmini sonucunda elde edilen parametreler açıklayıcı değişkendeki birimlik değişmeye karşılık L yani logitteki değişmeyi yani bahis oranı logaritmasındaki birimlik değişimi gösterir. Yorumlanabilecek diğer bir ölçü ise bahis oranıdır. Bahis oranı da eğim katsayısında meydana gelen birimlik değişmeye karşın bahis oranının yani olayın gerçekleşme olasılığının gerçeklememe olasılığına oranının yüzdelik cinsten ne kadar değişeceğini gösterir (Gujarati ve Porter, 2012: 559-560).

Probit modelde ise yorumlayabilmek için olasılığa ulaşmak birkaç aşamalı bir işlem gerektirmektedir. Eşitlik (2.21)[27]'in türevi alınır ve Eşitlik (2.32) elde edilir.

$$dP_i/dX_i = F(\alpha+\beta_i X_i)\beta_i \qquad (2.32)$$

Eşitlik (2.32)'in $F(\alpha+\beta_i X_i)$ bölümü standart normal olasılık yoğunluk fonksiyonudur. Olasılığı ölçülmek istenen açıklayıcı değişken X_i gözlemi, bu fonksiyonda yerine koyularak olasılık dağılım fonksiyonunun karşılığı olan değer hesaplanır. Sonrasında bu değer normal dağılım çizelgesinde aranarak karşılığı ile β_i çarpılarak bu gözlemin değerine göre olayın gerçekleşme olasılığı hesaplanmış olur (Gujarati ve Porter, 2012: 569).

Logit, probit değerleri ve bahis oranları, tahminin teorik beklentiyle uyumunu göstermede nispeten daha sığken probit modelde doğrudan olayın gerçekleşme olasılığını elde etmek oldukça karmaşıktır. Bu nedenle iki modelde de ortak olarak çalışabilen, araştırmanın amacına daha başarılı hizmet edecek olan marjinal etkiler, ikili nitel bağımlı değişkenli doğrusal olmayan modellerdeki katsayıların yorumlanması için yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Marjinal etkiler, açıklayıcı değişkenin parametresi ve açıklayıcı değişkendeki değişimin ölçüldüğü olasılığın düzeyine bağlı bir ölçüttür. Geçtiğimiz bölümde

[27] $P_i=P(Y=1|X)=P(I_i^*\leq I_i)=P(Z_i\leq \alpha+\beta_i X_i)=F(\alpha+\beta_i X_i)$

gösterilen Eşitlik (2.6)[28] doğrusal bir ifade olmadığı için doğrusal olasılık modelindeki basit yorumlama tekniğinin uygulanması mümkün değildir.

$$\frac{\partial P_i}{\partial X_i} = \frac{\hat{\beta}_i e^{-Z_i}}{\left(1+e^{-Z_i}\right)^2} = \frac{\hat{\beta}_i[(1-P_i)/P_i]}{1+[(1-P_i)/P_i]} = \hat{\beta}.P_i.(1-P_i) \qquad (2.33)$$

Doğrusal olasılık modelindeki basit yorumlama metodunun kullanılamaması nedeniyle, Eşitlik (2.32)'de gösterilen türev alma işlemi gerçekleştirilerek marjinal etkiler elde edilir. Buna göre açıklayıcı değişkende meydana gelen birimlik değişme, olayın olasılığını değişkene ait parametre ve olasılıkların çarpımının yarattığı sabit etki kadar etkilemektedir (Brooks, 2008: 519; Demirci ve Astar, 2011: 123-124).

[28] ($P_i = 1/1 + e^{-(\alpha+\beta_i X_i)}$)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AMPİRİK ANALİZ

4.1. ÇALIŞMANIN AMACI

Finansal katılımın analizine ilişkin literatür, bu kavramın çoğunlukla arz tarafına ilişkin makro değişkenlerle temsil edildiğini, açıklayıcı değişken olarak ise demografik değişkenlerin kullanıldığını göstermektedir. Finansal katılımın sadece makroekonomik verilere dayalı olarak ölçülmesi, mevcut durumun ortaya koyulması bakımından faydalı sonuçlar ortaya koyarken, bu duruma neyin sebep olduğuna ilişkin detaylı bilgiyi sunamamaktadır (G. Corrado ve L. Corrado, 2015: 1056). Finansal katılım, ülkelerin genel karakteristiklerinden de etkilenmektedir. Bir ülke için bankacılık hizmetlerine erişim, karşılanabilir finansal araçlar, yüz yüze bankacılık önemli iken, bir diğer ülkede tarım, KOBİ faaliyetleri, ekonomik olarak geride kalmış sektörlerin canlandırılmasına ihtiyaç duyuluyor olabilir (Chakravarty ve Pal, 2013: 814). Bu nedenle, finansal katılım sürecinin yönetilebilmesi için genel değerlendirmelerin elde edildiği analizler yanında finans piyasasını doğrudan etkileyebilecek özelleştirilmiş değerlendirmelere de ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmada bireylerin finansal tercihlerinin araştırılması amaçlandığı için literatürde yaygın tercih edilen makro ölçekte veriler yerine, finansal katılımı doğrudan etkileme gücü bulunan, bireylerin finansal davranışlarını yansıtan değişkenler, açıklayıcı olarak kullanılmıştır. Bu sayede, toplumun genel özelliklerine dayalı sonuçlar üreten demografik çıkarımlara ilave olarak tamamen finansal tercihlere dayalı değişkenlerle finansal piyasayı doğrudan etkileyebilecek çıkarımlar üretilmesi amaçlanmıştır.

4.2. VERİLER VE TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER

Analizlerde kullanılan veriler, Dünya Bankası tarafından sunulan Global Findeks 2017 yılı araştırmasından elde edilmiştir. İlki 2011 yılında gerçekleştirilen ve periyodik olarak üç yılda bir gerçekleştirilen araştırma, bireylerin tasarruf, borçlanma, ödeme yapma ve riskleri yönetme alışkanlıklarını incelemektedir. Araştırma, dünya üzerinde 144 ülkeyi kapsamakta ve yaklaşık 154.000 gözlem içermektedir. Veriler, 49

sorudan (alt sorularla birlikte toplam 83 soru) oluşan bir anketle toplanmaktadır (Demirgüç-Kunt vd., 2018).

Anket, "finansal araç sahipliği, finansal sistemi kullanmayanlar, mobil/internet, tasarruf, borçlanma, finansal esneklik ve ödeme tercihleri" bölümlerinden oluşmaktadır.

Finansal araç sahipliği bölümünde, bireylerin banka hesabı, banka kartı, kredi kartı, internet bankacılığı kullanımına ilişkin sorular bulunmaktadır.

Finansal sistemi kullanmayanlar, bölümü finansal dışlanmayı temsil etmektedir. "Finansal kuruluşların uzaklığı, finansal hizmetlerin pahalı olması, kişisel belgelerin (kimlik, bordro vb.) eksik olması, finansal kuruluşlara güvenmeme, dini inançlar, finansal sistemi kullanmak için yeterli parası bulunmamak, aile fertlerinden birinde finansal araç bulunması ve finansal kuruluşlara ihtiyaç duymama" olmak üzere 11 soru kullanılarak finansal dışlanma araştırılmıştır.

"Mobil/İnternet" bölümünde geçtiğimiz 12 ayda mobil/internet aracılığı ile alışveriş, fatura ödeme, para transferi yapılıp yapılmadığı araştırılmıştır.

"Tasarruflar" bölümünde geçtiğimiz 12 ayda, bireylerin tasarruf yapıp yapmadığı, ne amaçla ve nasıl yaptığı araştırılmıştır.

"Borçlanma" bölümünde, bireylerin kredi kullanıp kullanmadıkları, kullandı iseler ne amaçla kullandıkları ve borçlanma kaynakları araştırılmıştır.

"Finansal Esneklik" bölümünde bireylerin içine düştüğü bir mali güçlüğü (kişi başı GSYH'in 1/20'si büyüklüğünde fazladan olağandışı bir gider ile karşılaşması) aşıp aşamayacağı, aşabiliyor ise hangi kaynağı kullanarak aşacağı araştırılmıştır.

"Ödeme Tercihleri" bölümünde, bireylerin geçtiğimiz 12 ayda para transferi yapıp yapmadıkları, ne amaçla ve hangi araçlarla yaptıkları, para transfer kaynağı olarak maaş alıp almadıkları ve hangi yöntemle aldıkları araştırılmıştır.

Anket finansal veriler yanında cinsiyet, istihdam durumu, eğitim durumu, gelir sınıfı ve yaş demografik verilerini de içermektedir. Eğitim durumu; ilköğretim ve altı, ortaöğretim, yüksekokul ve üstü olarak sınıflandırılmıştır. Gelir sınıfı; en yoksul, yoksul, orta sınıf, varlıklı ve en varlıklı şeklinde gruplanmıştır. Yaş ise orijinal veride 15-82 yaş aralığında ve sınıflandırılmamış biçimde sunulmaktadır. Yaş değişkeni, etkisinin daha net ortaya koyulabilmesi için bu tez kapsamında 15-24, 25-34, 35-44 ve 45+ olmak üzere dört sınıfa ayrılarak kullanılmıştır.

Finansal katılımı belirleyen faktörlerin analizinde finansal tutum ve davranışlara ilişkin değişkenler yanında demografik değişkenlerden de yararlanılmıştır. Kullanılan değişkenler Tablo 4.1'de gösterilmiştir.

Tablo 4.1. Demografik Değişkenler

Değişkenler	Ortalama	St. Sapma	Açıklamalar
Erkek	0,510	0,500	Cinsiyet
Kadın (Temel Sınıf)	0,490	0,500	
Çalışıyor	0,740	0,439	İstihdam Durumu: Kişinin işgücüne dâhil olup olmadığını gösteren değişken
Çalışmıyor (Temel Sınıf)	0,360	0,439	
İlköğretim ve altı	0,212	0,409	Eğitim Seviyeleri
Ortaöğretim	0,658	0,474	
Yüksekokul ve Üstü	0,130	0,336	
15-24	0,181	0,385	Yaş Grupları
25-34	0,304	0,460	
35-44	0,233	0,423	
45+	0,282	0,450	
En Yoksul	0,146	0,353	Gelir Sınıfları
Yoksul	0,149	0,356	
Orta Sınıf	0,185	0,388	
Varlıklı	0,212	0,409	
En Varlıklı	0,308	0,462	
Cep Telefonu Sahipliği	0,934	0,248	Cep telefonu sahipliği

Demografik değişkenler cinsiyet, istihdam ve eğitim durumu, yaş, gelir sınıfı ve cep telefonu sahiplik durumundan oluşmaktadır. Katılımcıların %51'i erkek, %49'u kadındır. İstidam durumuna bakıldığında katılımcıların %74'ünün çalıştığı görülmektedir.

Katılımcıların eğitim durumları üç gruba ayrılmıştır. Katılımcıların %21,2'si ilkokul ve altı, %65,8'i ortaöğretim %13'ü de yüksekokul ve üstü eğitim seviyesine sahiptir. Sürekli tipte olan yaş değişkeni, bu çalışma kapsamında dört frekansa ayrılmıştır. Buna göre katılımcıların %18,1'i 15-24 yaş, %30,4'ü 25-34 yaş, %23,3'ü 35-44 yaş ve %28,2'si 45 yaş ve üzeri aralığındadır. Yaş değişkeninin sınıflandırılmasıyla özellikle teknoloji ve geleneksel yaklaşımın karşı karşıya geldiği finans konusunda, sınıflar arasında davranış farklılıkları olup olmadığının anlaşılması amaçlanmıştır. Katılımcıların gelir grupları veri toplanırken sınıflandırılmıştır. Katılımcıların %14,6'sı en yoksul, %14,9'u yoksul, %18,5'i orta gelir sınıfında,

%21,2'si varlıklı ve %30,8'i ise en varlıklı gelir grubunda olduğunu ifade etmiştir. Cep telefonu sahipliği günümüz koşulları düşünüldüğünde oldukça önemli bir hale gelmiştir. Özellikle akıllı cihazlar sayesinde birçok işlem dijital platformlar üzerinden yapılmakta, finansal işlemler de bundan olumlu etkilenmektedir. Katılımcıların %93,4'ü telefon sahibi olduğunu beyan etmekle birlikte cihazların ne kadarının dijital platformlarda işlem yapma kabiliyeti olduğu bilinmemektedir.

Şekil 4.1'de istihdam verisinin diğer demografik değişkenler ile ilişkisi sunulmuştur. Bu karşılaştırmada istihdamın baz alınmasının nedeni, finansal katılım için zorunlu olmamakla birlikte önemli belirleyicilerden birinin, düzenli bir gelir elde etmek olmasıdır. Türkiye'de kanuni düzenlemelerle maaş ödemeleri finansal kuruluşlar aracılığı ile kişilere ait hesaplara yapılmaktadır. Bu nedenle istihdam, kişinin finansal araç sahibi olmasını sağlaması ve ayda en az bir kez bu aracı kullanmayı zorunlu kılması bakımından önemli bir göstergedir. Grafiğe göre katılımcılardan istihdam edilenlerin %50'si orta öğretim seviyesinde eğitime sahiptir. Yaş bakımından en büyük payı %24' ile 25-34 yaş aralığındaki bireyler, gelir bakımından ise %26 ile en varlıklı olduğunu ifade edenler almaktadır. Cinsiyete göre ise erkeklerin kadınlara göre daha fazla istihdam edildiği görülmektedir.

Şekil 4.1: İstihdamın Diğer Demografik Değişkenlerle İlişkisi

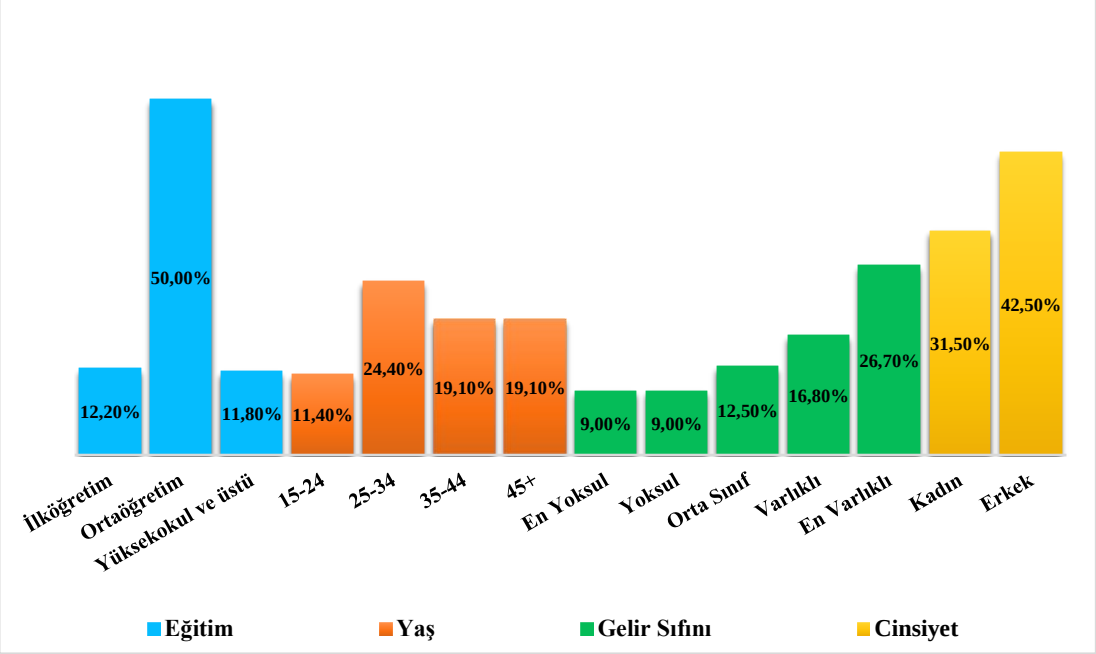

Kaynak: GFI 2017 yılı verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 4.2'de finansal katılımın belirleyicisi olarak belirlenen beş bağımlı değişkenin oranları gösterilmektedir. Buna göre katılımcıların %79'u finansal araca sahip olduğunu, %71'i finansal araçları aktif olarak kullandığını ifade ederken %21'i finansal dışlanmaya maruz kaldığını belirmektedir. Katılımcıların %76'sı para transferi gerçekleştirdiğini, %40'ı ise cep telefonu ve internet kullandığını ifade etmektedir.

Şekil 4.2: Bağımlı Değişkenlerin Oranları

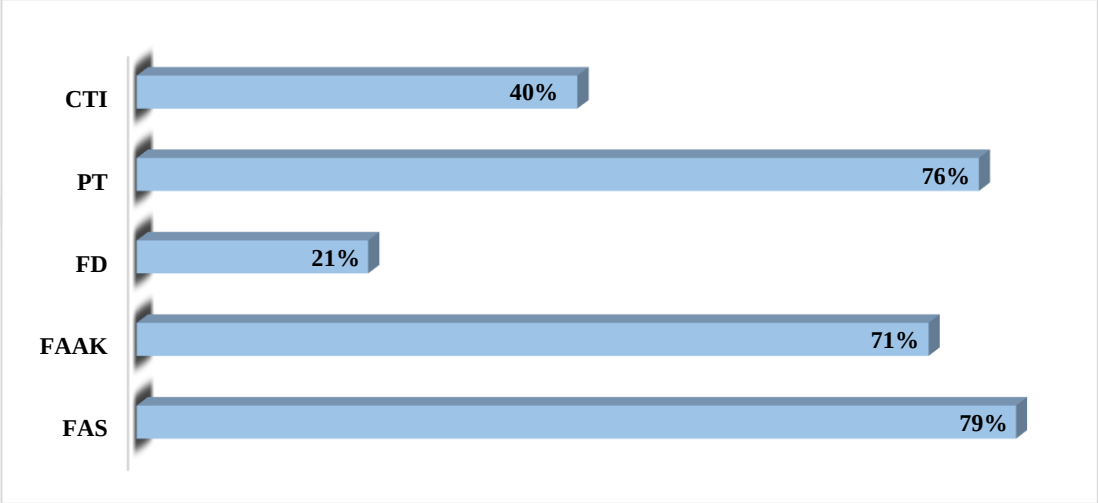

Kaynak: GFI-2017 verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

4.3. ARAŞTIRMA MODELLERİ

Ankette sunulan bölümlerdeki konuların araştırılması için birbirine bağlı sorulardan yararlanılmıştır. Yani cevaplayıcıya yöneltilen soruya evet yanıtı verilirse ilişkili diğer sorular yanıtlanmakta, hayır yanıtı verilir ise ilişkili sorular boş bırakılarak yeni soru grubuna geçilmektedir.

Katılımcılara sorulan sorular, "evet, hayır, bilmiyorum ve cevap vermeyi reddediyorum" olmak üzere dört seçeneğe sahiptir. Anketin soruya bağlı ilerlemesi nedeniyle "hayır" cevabı verildiğinde sorulmadan geçilen sorular bulunmaktadır.

Bu durum, hayır yanıtı verilen soruların devamında gözlem kayıpları oluşmasına neden olmakta ve bir veri kalıbı oluşturulmasına da engel olmaktadır. Bu durumun aşılarak verilerin, ekonometrik modellemeye uygun hale getirilmesi için dört seçenekli sorular kullanılarak ikili nitel değişkenler üretilmiştir. Sorulara "evet" cevabı verenlerin yanıtları olduğu gibi alınmış, "hayır – bilmiyorum – cevap vermek istemiyorum" seçenekleri "hayır" yanıtı altında toplanmıştır.

Analiz için Finansal Araç Sahipliği Modeli (FASM), Finansal Araçların Aktif Kullanımı Modeli (FAAKM), Finansal Dışlanma Modeli (FDM), Para Transferi Modeli (PTM) ile Cep Telefonu ve İnternet Kullanımı Modeli (CTIM) olmak üzere finansal katılımı temsil eden beş farklı model oluşturulmuştur.

FASM, finansal araç sahibi olma olasılığını; FAAKM, finansal araçların kullanılma olasılığını; FDM ise bireylerin finansal sisteme katılmama/katılamama olasılığını etkileyen faktörleri araştırmaktadır.

Finansal sistemin dijitalleşmeye başlamasıyla ilk ortaya çıkan araçlardan biri dijital para transferi yöntemleri olduğu ve finansal katılıma katkı sağladığı düşünüldüğü için para transferi ayrı bir model olarak incelenmiş, verilere göre para transfer sistemini kullanma olasılığını etkileyen nedenler araştırılmıştır. Mobil cihazlar özellikle cep telefonunu kullanımı, finansal işlemlerin gerçekleştirilmesinde önemli bir aracı haline gelmiştir. Bu nedenle finansal tutum ve davranışların, finansal amaçla cep telefonu ve internet kullanımı olasılığını ne yönde etkilediği CTIM ile araştırılmıştır. FASM, FAAKM ve FDM, literatürde finansal katılımın temsilcisi olarak sıkça kullanılmıştır. Buna ilişkin literatür özeti Tablo 4.2'de sunulmuştur.

Diğer modeller ise veri seti ve finansal eğilimler ışığında, bu tez kapsamında literatüre kazandırılmıştır. FASM, FAAKM ve FDM finansal katılıma ilişkin çıkarımların yapılmasında, PTM ve CTIM ise yaygın kullanılan bu finansal araçların kullanımını etkileyen finansal faktörlerin belirlenmesi amacıyla tahmin edilmiştir.

Modellerin tamamında bağımlı değişkenler ikili nitel olarak tasarlanmıştır. Modellerin tamamı, literatürde de örnekleri bulunan (Akugudu, 2013; Soumare vd., 2016; Demirgüç-Kunt vd., 2013), doğrusal olmayan yöntemler olan logit ve probit model kullanılarak tahmin edilmiştir. Bu modeller arasındaki tercih için bilgi kriterlerinden yararlanılmıştır.

Tablo 4.2: Finansal Katılımın Bileşenleri

Sıra	Finansal Katılım Bileşeni	Alt Bileşenler	Kaynak
1	Banka Hesap Sahipliği G.O.A Tasarruf Yapma G.O.A. Borçlanma		Demirgüç-Kunt vd., 2013
2	Erişim Kullanım	Hesap sahipliği Ödeme işlemleri Tasarruflar Borçlanma	Wang ve Guan, 2017
3	Resmi Hesap Sahipliği Resmi Tasarruf Araçlarının Kullanımı Kredi Kullanımı		Fungacova ve Weill, 2015 Zins ve Weill, 2016
4	Kullanım	Kredi Tasarruflar Sigorta Para transfer sistemleri	Lyons ve Contreras, 2017
5	Bankacılık Yayılımı Bankacılık Hizmetlerinin Kullanılabilirliği Kullanım		Özyıldırım, 2019 Pham vd., 2019 Sarma, 2008 Lenka ve Bairwa, 2016 Datta ve Singh, 2019 Kim, 2016
6	Yayılım ve Kullanılabilirlik Kullanım Kullanım Kolaylığı İşlem Maliyeti		Gupte vd., 2012
7	Hesap Sahipliği Mobil Para Hesabı Sahipliği Resmi Tasarruf Araçlarının Kullanımı Resmi Borçlanma Araçlarının Kullanımı		Özşuca, 2019
8	Erişim	Hesap (Kredi kartı ve Hesap Sahipliği) Hizmet Birim Sayısı (ATM ve Şube)	Bozkurt vd. (2018)
	Kullanım	Resmi Ödeme Araçları Resmi Tasarruf Araçları Resmi Borçlanma Araçları	
9	Erişim Kullanım Kalite		Jolevska ve Andowski, 2016

Not: G.O.A.: Geçtiğimiz on iki ayda

4.3.1. Finansal Araç Sahipliği Modeli (FASM)

Resmi finansal kuruluşta edinilen bir hesap; para alma-gönderme işlemi, satın alma, krediye erişim, doğrudan borçlanma[29], fatura ödemesi, tasarrufları saklamak amacıyla kullanılabilir (Demirgüç-Kunt vd., 2018: 17). Banka hesabı; finansal sistemde işlem yapmak için gerekli olan finansal kaynağın saklanmasına, transferine, yatırım aracına dönüştürülmesine ve diğer bankacılık işlemlerine aracılık etmesi bakımından en temel gerekliliktir. Bu nedenle hesap sahipliği finansal katılımın ilk aşaması olarak kabul edilmektedir (EBRD, 2016: 62).

Türkiye'de pazarlama stratejileri doğrultusunda banka hesabı açan kişiye banka kartı doğrudan tanımlanabilmekte, kredi kartı kişinin isteğine bağlı tanımlanmaktadır. Bu ürünlerin hepsi aynı finans kuruluşu tarafından sağlanıyorsa birbirine entegre hale getirilmekte, internet bankacılığı veya mobil bankacılık aracılığıyla tek noktadan yönetilebilmektedir. Bu araçların, birbirlerine bu derece bileşik bir halde bulunmaları nedeniyle finansal araç sahipliği değişkeni, finansal katılımı temsil eden bileşenleri gösteren Tablo 4.2'de bazı örnekleri sunulan literatürde görüldüğü gibi sadece banka hesabı olarak değil, kredi kartı, banka kartı ve finansal katılım için yeni bir alternatif olarak öne çıkmaya başlayan mobil bankacılık hesabı değişkenleri de dâhil edilerek oluşturulmuştur. Analize geçilmeden önce anket verileri ve aynı yıla ait reel veriler karşılaştırılmıştır.

Şekil 4.3, Türkiye'de finansal araç sahipliklerine ilişkin Global Findeks anket verilerini ve reel verileri göstermektedir. Reel verilerin hazırlanması için Aralık-2017 dönemi kümülatif değerleri kullanılmış ve bunlar 2017 yılı nüfusuna oranlanmıştır[30]. Ayrıca güncel durumun değerlendirilmesi için Aralık-2020[31] dönemi verileri de incelenmiş ve aynı dönem nüfusuna oranlanmıştır. Reel verilerle anket verileri arasında eğilim bakımından uyum bulunmaktadır. Beklentiye uygun olarak en yüksek payı %242'lik oran yani kişi başı 2,42 adet ile banka hesap sahipliği almaktadır. Bunun, varlığın saklanması, farklı şehirde bulunan aile üyeleri ile para transferi, üniversiteye başlayan öğrencilerin ailesi ile gerçekleştireceği para alışverişi için

[29] Global Findeks araştırmada yer almayan bu fonksiyon, Türkiye'de kredili mevduat hesabı aracılığı ile sunulmaktadır.

[30] Global Findeks araştırmasında mobil ile ilgili kısımda "mobil para hesabı" sayısı paylaşılmıştır. Reel verilerde mobil para hesabı yerine "aktif mobil bankacılık bireysel kullanıcı sayısı" kullanılmıştır. Banka hesap sahipliği için ise vadesiz mevduat sayısı baz alınmıştır.

[31] Banka hesap sahipliğine ilişkin 2020 yılı verileri yayınlanmadığı için 2019-Aralık aralık verisi kullanılmış ve 2019 nüfusuna oranlanmıştır.

açtırdığı hesaplar, burs/kredi ödemeleri gibi nedenleri bulunmakla birlikte esas ağırlıklı faktörün ilk kez işe başlama ve iş değiştirme olduğu düşünülmektedir.

Şekil 4.3: Finansal Araç Sahipliği Değişkenini Oluşturan Araçların Veriseti Ağırlıkları ve Reel Görünüm

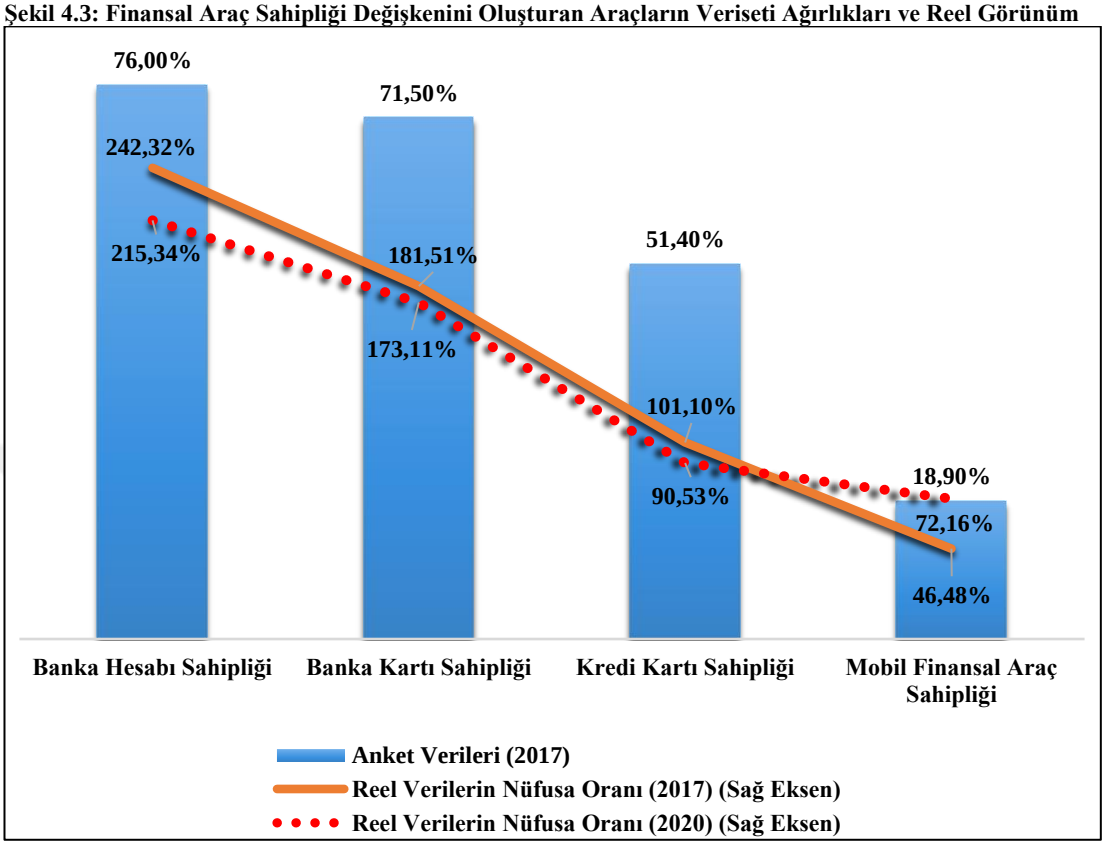

Kaynak: Global Findeks 2017, BKM ve TBB verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Ankete göre katılımcıların %31'i ilk hesaplarını işe başlarken açtırdığını ifade ederken %85'i ise mevcutta çalıştıkları işveren için ayrı bir hesap açtırdığını ifade etmektedir. Bu da her işverenin farklı bir banka veya aynı bankanın farklı şubeleri ile çalışmasından kaynaklanmaktadır. Bu oranı ise %181 ile banka kartı sahipliği izlemektedir. Banka kartı sayısının hesap sayısına yakın seyri, hem açılan hesapla birlikte banka kartı tanımlamasının yapıldığını hem de edinilen kartın maaşa erişim amaçlı kullanımı görüşünü güçlendirmektedir. Hesap sahipliği ve banka kartı sayısının bu denli yüksek olmasındaki diğer faktör ise fiili uygulamalar bölümünde detaylarına değinilen, işletmelerin maaş ödemelerini bankalar aracılığı ile yapmaya yükümlü kılınmasıdır. Nüfusun, %101'i kredi kartı sahibi, %46'sı da aktif mobil bankacılık kullanıcısıdır. 2020 yılı verileri incelendiğinde ise finansal araç sahiplik oranlarında azalış gözlenmek ile birlikte mobil bankacılık aktif kullanıcı oranının %72'ye ulaştığı görülmektedir. Bu artışta, mobil cihazların yaygınlık seviyesi ve finansal işlemlerin bu

cihazlara doğru kaymasının etkili olduğu ve COVID-19 pandemisi nedeniyle artan uzaktan işlemlerin de bu artışı desteklediği düşünülmektedir.

Finansal araç sahipliği, bu modelde bağımlı değişken olarak kullanılmaktadır. Finansal araç sahipliği değişkeni, ankette yer alan banka hesabı, kredi kartı, banka kartı ve mobil hesap sahipliğini araştıran sorular vasıtasıyla üretilmiştir.

Açıklayıcı değişken olarak ise anketten yararlanılarak oluşturulan finansal tutum ve davranış değişkenleri ile demografik değişkenler kullanılmıştır. Finansal tutum değişkenleri; ilgili finansal işlemin, finansal araç sahipliği değişkenini oluşturan araçlardan en az birinin kullanılmasıyla gerçekleştirildiği durumlar belirlenerek oluşturulmuştur. Ayrıca bu değişkenlerin nakit kullanılarak gerçekleştirilen formlarına da yer verilerek nakit kullanım eğilimi incelenmiştir.

Tablo 4.3: Finansal Araç Sahipliği Modeli Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Ortalama	St. Sapma	Açıklamalar
Finansal Araç Sahipliği	0,792	0,406	Hesap, banka kartı, kredi kartı, mobil hesap araçlarından en az birine sahip olmak
Satın Alma	0,538	0,499	Finansal araç kullanılarak gerçekleştirilen satın alma işlemleri
Borçlanma	0,582	0,493	Finansal araç kullanılarak gerçekleştirilen borçlanma işlemleri
Tasarruf	0,305	0,461	Finansal araç kullanılarak gerçekleştirilen tasarruf işlemleri
Ödemeler	0,760	0,427	Finansal araç kullanılarak gerçekleştirilen zorunlu ödeme (fatura, vergi vb.) işlemleri
Maaş	0,574	0,495	Finansal araç kullanılarak gerçekleştirilen maaş işlemleri
Para Transferi	0,741	0,438	Finansal araç kullanılarak gerçekleştirilen para transferleri
Kamu Ödemeleri	0,198	0,399	Finansal araç kullanılarak gerçekleştirilen kamu (transfer) ödemeleri
Nakit Satın Alma	0,868	0,339	Nakit kullanılarak gerçekleştirilen satın alma işlemleri
Nakit Borçlanma	0,325	0,469	Nakit kullanılarak gerçekleştirilen borçlanma
Nakit Tasarruf	0,688	0,464	Nakit kullanılarak gerçekleştirilen tasarruflar
Nakit Ödemeler	0,308	0,462	Nakit kullanılarak gerçekleştirilen ödemeler (fatura, vergi vb.)
Nakit Maaş	0,101	0,301	Nakit kullanılarak gerçekleştirilen maaş işlemleri
Nakit Para Transferi	0,146	0,353	Nakit kullanılarak gerçekleştirilen para transferleri
Nakit Kamu Ödemeleri	0,017	0,129	Nakit kullanılarak gerçekleştirilen kamu (transfer) ödemeleri

Modeldeki değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri ve açıklamaları Tablo 4.3'te gösterilmiştir. Tablo 4.3'e göre katılımcıların %79'u banka hesabı, banka kartı, kredi kartı ve mobil hesap araçlarından en az birine sahiptir. Katılımcıların %53'ü satın alma işlemlerinde, %58'i borçlanmada, %30'u tasarrufta, %76'sı ödemelerde, %57'si maaş alımında, %74'ü para transferinde %19'u da kamu ödemelerinin alımında resmi

finansal araçlardan yararlanmaktadır. Modelde resmi finansal araç kullanımına karşın nakit kullanımı da araştırılmış ve nakit eğilimi incelenmiştir. Katılımcıların %86'sı satın almada, %32'si borçlanmada, %68'si tasarruf metotlarında, %30'u ödemelerde, %10'u maaş alımında, %14'ü para transferi gerçekleştirmede %1'i de kamu ödemelerinin alımında nakit kullandığını ifade etmektedir. Katılımcıların yanıtları, dijital finansal araçların kullanımının yanında nakit kullanımının da özellikle, satın alma, tasarruf alanlarında yoğun olduğu görülmektedir. Maaş ödemeleri, kamu ödemeleri gibi kanuni düzenlemelerin yoğun olduğu alanlarda ise düşük seviyelerde seyrettiği görülmektedir.

FASM, uyum iyiliği ölçüsü olarak kullanılan ve Tablo 4.4'te gösterilen bilgi kriterlerine göre logit model kullanılarak tahmin edilmiştir.

Tablo 4.4: Finansal Araç Sahipliği Modeli Bilgi Kriterleri

Model	AIC	BIC
Logit	366,97	470,03
Probit	379,70	482,76

Tablo 4.5'te gösterilen analiz sonucuna göre işaret ve anlamlılıkların beklentiyle uyumlu olduğu buna karşın marjinal etkilerin beklenilen büyüklükten uzak oldukları görülmektedir. Ancak marjinal etkilerin büyüklüğü, çalışmanın esas amacı olan finansal katılımı etkileyen faktörlerin belirlenmesine engel teşkil etmemektedir. Sonuçlara göre demografik değişkenlerden yalnızca cinsiyet ve istihdam durumu anlamlıdır. Bu modelde, istihdam değişkeninin finansal araç sahibi olma olasılığını artırması teorik beklenti ile uyumludur. Çalışıyor olmak finansal araç sahibi olma olasılığını %1,1 artırmaktadır. Daha öncede vurgulandığı gibi maaş ödemelerinin kanunen banka aracılığı ile gerçekleştirilmesi zorunluluğu, iş değişikliği durumunda banka/şube farklılıkları nedeniyle ikinci bir hesap açılması finansal araç sahipliğini pozitif etkileyebilecek önemli etkenlerdir. Finansal sistemde yer almak için öncelikle bireylerin yönetebileceği bir paraya sahip olmaları önemli bir etkendir. Bu nedenle düzenli bir gelir elde edebiliyor olmak, genel olarak istihdamın yüksek olması finansal katılımın artırılması için temel gerekliliklerin başında gelmektedir (Yorulmaz, 2012: 30).

Kadınların finansal sistemde yer almaması veya kayıtdışı olarak yer alması ekonomik sistem ve dolayısı ile finansal katılım için önemli bir kayıp olarak

değerlendirildiği için finansal katılım, literatürde (Fungacova ve Weill, 2015; Kairiza vd., 2017, Demirgüç-Kunt vd., 2013) cinsiyet eşitsizliği bakımından da ele alınmaktadır. Cinsiyet eşitsizliği doğrudan bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte Türkiye açısından finansal araç sahipliğinde cinsiyet eşitsizliği olmadığını söylemek mümkündür. 2017 yılında istihdam edilen erkeklerin oranı, kadınların oranına göre iki kat daha fazla (TÜİK, 2018) olmasına karşın erkeklerin finansal araç sahibi olma olasılığı kadınlardan yalnızca %0,7 kat fazladır.

Tablo 4.5: Finansal Araç Sahipliği Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	St. Hata	Olasılık	Marjinal Etkiler
Cinsiyet (Erkek)	0,745	0,307	**0.016****	**0,007**
İstihdam Durumu (Çalışıyor)	0,953	0,423	**0.024****	**0,011**
Eğitim Seviyesi	0,211	0,308	0.494	0,002
Yaş	0,147	0,152	0.333	0,001
Gelir Seviyesi	0,003	0,106	0.981	0,000
Cep Telefonu Sahipliği	0,038	0,491	0.938	0,000
Satın Alma	2,999	0,784	**0.000***	**0,042**
Borçlanma	1,436	0,361	**0.000***	**0,016**
Tasarruf	1,142	0,591	**0.054*****	**0,009**
Ödemeler	0,808	0,441	**0.067*****	**0,009**
Maaş	1,868	0,570	**0.001***	**0,022**
Para Transferi	2,225	0,461	**0.000***	**0,041**
Kamu Ödemeleri	2,392	0,698	**0.001***	**0,013**
N-Satın Alma	1,117	1,357	0.411	0,016
N-Borçlanma	0,330	0,347	0.343	0,003
N-Tasarruf	-0,352	0,470	0.455	-0,003
N-Ödemeler	-0,794	0,444	**0.074*****	**-0,009**
N-Maaş	-1,820	0,636	**0.004***	**-0,038**
N-Para Transferi	-1,872	0,538	**0.001***	**-0,368**
N-Kamu Ödemeleri	-1,927	1,127	**0.087*****	**-0,049**
Sabit	-3,942	1,759	**0.025****	
Log Olabilirlik (Likelihood)	162,49			
LR χ^2 (20)	697,62			
Olasılık>χ^2	0,0000			
Pseudo R^2	0,6822			

Not: N: Nakit; *: %1, **:%5, ***: %10 önem seviyesinde anlamlılığı temsil etmektedir.

Cep telefonu sahipliğinin finansal katılım üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Cep telefonları finansal işlem gerçekleştirmek için

kullanılırken henüz doğrudan finansal araç edinme üzerinde bir etkisi yoktur[32]. Ancak bireyler finansal bir kuruluşta hesap sahibi olduktan sonra mobil uygulamalar veya internet bankacılığı sayesinde diğer finansal araçlara doğrudan erişim sağlayabilmektedir. Bu nedenle, cep telefonu sahipliğinin gerçek etkisinin kullanım aktivitesinde ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

Bunun dışında, yaş, gelir ve eğitim seviyesi de anlamlı bulunmayan demografik değişkenlerdir. Bu üç değişken de finansal araç sahipliği için zorunlu kriterler olmadığı için teorik olarak bir anlamlılık beklentisi bulunmamaktadır.

Analizin demografik verilere dayalı kısmının; finansal katılım için sadece kitleye dayalı genel sonuçlar verdiği, finansal katılımın artırılmasına katkı sağlayacak doğrudan finansa dayalı özelleştirilmiş sonuçlar üretebilme kabiliyetinden uzak olduğu görülmektedir. Bu nedenle finansal tutum ve davranışların da araştırılarak daha spesifik sonuçlar üretilmesi amaçlanmıştır.

Resmi finansal işlemler değişkenlerinden finansal araç sahibi olma olasılığına en büyük katkıyı %4,2 ile Satın Alma ve %4,1 ile Para Transferi değişkenleri sağlamaktadır. Satın alma konusunda özellikle kredi kartının, finansal araç sahipliği konusunda önemli bir tetikleyici olduğu düşünülmektedir. Katılımcılarının %51,40'ı kredi kartı sahibi olduğunu beyan etmiştir. Aynı dönemde kredi kartı ile yapılan harcamaların GSYİH'e oranı %18,98[33] olarak gerçeklemiştir. Kredi kartları, kullanıcısına 40 günlük bedelsiz bir borçlanma olanağı sunmaktadır. Taksit, puan gibi teşvik unsurlarını barındırması, bu sürecin e-ticaretin gelişimiyle birleşmesi, kredi kartı sahipliğini finansal araç sahipliğini destekleyen önemli unsurlardan biri haline getirmektedir. Bunun yanında banka kartları ile yapılan harcamaların GSYİH içindeki payı da aynı yıl için %2,60[34] olarak kaydedilmiştir. Her iki araç da paranın dijitalleşmesini sağlayarak ve kullanıcına finansal avantajlar sağlayarak finansal katılıma katkı sağlamaktadır.

Finansal araç sahibi olma olasılığını artıran diğer güçlü değişken ise teorik beklentiyle uyumlu olarak Para Transferi değişkenidir. Dijital ortamda gerçekleştirilen para transferi, güvenlik, hız, taşıma maliyetinin ve riskinin olmaması gibi avantajlar sağlamaktadır. Bu özellikleri nedeniyle para transfer sistemi kendi başına bireylerin

[32] Pandeminin de etkisiyle buna ilişkin düzenlemeler gerçekleştirilmiş olup düzenlemelere, Bölüm 1.4'te değinilmiştir. Mevcut durumda, mobil cihazlar üzerinden ilk hesap açma işlemleri gerçekleştirilebilmektedir.
[33] Bknz: Şekil 1.3: Kartlı Harcamaların ve Dolaşımdaki Nakit Paranın GSYİH'e Oranı
[34] Bknz: Şekil 1.3: Kartlı Harcamaların ve Dolaşımdaki Nakit Paranın GSYİH'e Oranı

finansal sisteme katılmaları için güçlü bir yönlendiricidir. Sağlıklı işleyen bir para transfer sistemi, dijital ekonomik sistemin, finansal katılımın ve güçlü, sürdürülebilir, dengeli bir ekonomik büyümenin kaynağı olarak kabul edilmektedir (Güney, 2017: 357)

Finansal araç sahibi olma olasılığını olumlu etkileyen diğer değişken maaş ödemeleridir. Finansal araç sahibi olma olasılığını %2,2 artırmaktadır. Bu alanda gerçekleştirilen regülasyonların özellikle kurumsal olmayan küçük ölçekli işletmeleri de kapsayacak biçimde genişletilmesi finansal katılım için oldukça önemli bir gelişmedir.

Resmi finansal araç değişkenlerinden tasarruf ve ödemeler değişkenlerinin etkilerinin görece kısıtlı kaldığı görülmektedir. Resmi bir finansal kuruluşta tasarruf etme amacı, finansal araç sahibi olma olasılığını %0,9 artırmaktadır. Tasarrufların resmi finansal kuruluşlarda değerlendirilmesi, finansal sistemin gelişmesini sağlamakta, kaynakların maliyetini azaltarak güçlü ve sürdürülebilir büyümeyi desteklemekte (Menon, 2019: 4), finansal ekosisteme ulaşmada finansal katılım için güçlü bir sürücü haline gelmektedir. Tasarruf oranlarının düşük seyretmesi finansal katılım hedeflerine erişmeyi zorlaştırırken, kaynak ihtiyacının yabancı sermayeden karşılanması, ekonomik duyarlılığı artırarak finansal istikrarın zarar görmesine yol açmaktadır (Pektaş Erdem, 2020: 2). Fatura, vergi vb. periyodik veya zorunlu ödemeler, finansal araç sahibi olma olasılığını %0,9 artırmaktadır. N-Ödemeler değişkeni ise finansal araç sahibi olma olasılığını %0,9 azaltmaktadır. Bu alanda nakit alternatifinin bulunması, finansal kuruluşların bu ödemeleri komisyona tabi tutması nedeniyle bireylerin yalnızda ödemeleri gerçekleştirmek için finansal araç edinmeyi tercih etmedikleri düşünülmektedir.

Diğer nakit değişkenler olan maaş, para transferi ve kamu ödemeleri değişkenleri de finansal araç sahibi olma olasılığını azaltmaktadır. Bu değişkenler arasında en büyük etkiye para transferi sahiptir. Nakit kullanılarak gerçekleştirilen para transferi işlemi, finansal araç sahibi olma olasılığını %36,8 azaltmaktadır. Bu durum uygun koşullar altında paranın hala nakit olarak el değiştirmeye istekli olduğunu göstermektedir. Bu da, para transferine sebep olan finansal aktivitenin gerçekleştirilme alışkanlığından, bölgesel etkilerden, tasarrufların yönetilme biçiminden kaynaklanabilir. Aynı eğilim maaş ve kamu ödemelerinde de bulunmaktadır. Bu ödemelerin de nakit gerçekleştirilmesi, finansal araç sahibi olma olasılığını azaltmaktadır. Nakit değişkenler, paranın nakit olarak kullanılma eğiliminin

hala güçlü olduğunu, uygun koşullar altında tercih edildiğini göstermektedir. Paranın bu denli nakde dönmeye meyilli olması, ödeme sistemlerinin iyileştirilerek yaygınlaştırılmasının ve bu sürecin regülasyonlarla korunması gerekliliğinin önemini göstermektedir.

Analiz edilen bu model finansal araç sahibi olma olasılığını artıran değişkenleri incelemektedir. Finansal araç sahipliği, finansal katılım için ilk adım olarak değerlendirilmektedir. Literatürde[35] yalnızca hesap sahipliği olarak ele alınan bu hususun kapsamı genişletilerek kredi kartı, banka kartı ve mobil hesap da eklenmiştir. Finansal araç sahibi olmak, para transferini, hükümet transfer ödemelerini, maaş ödemelerini kolaylaştırır, tasarruf davranışını ve kredi kullanımını teşvik eder (Demirgüç-Kunt ve Klapper, 2013: 283). Bu yönüyle finansal katılımın kilit rollerinden birini üstlenen finansal araç sahipliğinin artırılmasına çalışılmalıdır.

4.3.2. Finansal Araçların Aktif Kullanımı Modeli (FAAKM)

Finansal katılım için resmi finansal araç sahipliğinin artırılması, mikrokredi ile ortaya çıkan sürecin genişletilmesi için bir araç olarak görülmüştür (Dev, 2006: 4310). Ancak sadece sahiplik oranının artması, istatistiki bir büyüklük oluşturmaktan öteye gidemeyecek bir deneyim olacaktır. Kullanım aktivitesi, fonların tamamen finansal sistem içerisinde hareket etmesi ve kullanılması ile sonuçlanarak finansal ekosistemin oluşmasını sağlamaktadır. Finansal araçların kullanım aktivitesinin artmasıyla yani finansal sistemin katılımın amacına hizmet etmesiyle, yoksul ve düşük gelirli insanların yaşam koşullarının iyileşmesi beklenmektedir (Duvendack ve Mader, 2019: 19). Bu iyileşmeyi sağlayacak finansal aktivite için farklı finansal kuruluş ve sistemlerin, işleyiş ve maliyetler bakımından birbiri ile entegre hale getirilerek bireylerin finansal sistem içindeki hareketi artırılmalıdır. Bu kapsamda, detayları önceki kısımlarda paylaşılan, finansal hizmet ücretlerinin standartlaştırılması, finansal tüketicinin korunmasına yönelik düzenlemeler, para transferi ve ödeme sistemlerinin işlevselliğinin artırılması, uzaktan müşteri edinimi, finansal araçların kullanımının çeşitli promosyonlarla teşvik edilmesi gibi kamu ve finansal kuruluş kaynaklı uygulamalar gerçekleştirilmektedir.

[35] Bknz: Tablo 4.2: Finansal Katılımın Bileşenleri

Şekil 4.4 bağımlı değişkeni oluşturan banka kartı kullanımı, kredi kartı kullanımı, mobil bankacılık ve para transfer sistemi kullanımına ilişkin reel verileri göstermektedir. BKR/GSYİH, banka kartı ile yapılan harcamaların, KKR/GSYİH kredi kartı ile yapılan harcamaların, Mobil İşlem Hacmi/GSYİH, mobil finans uygulamaları aracılığı ile gerçekleştirilen işlemlerin hacminin, PÖS/GSYİH de Perakende Ödeme Sistemi (PÖS) işlem hacminin GSYİH'e oranını göstermektedir. Kredi kartı ile yapılan harcamalara bakıldığında %5'lik bir payla başlayan yükselişin %20 seviyesine ulaştığı gözlemlenmektedir. Bu oran kredi kartlarının nakitsiz ekonomi için önemli bir araç olduğunun göstergesidir. Son dönemlerde, kredi kartı kullanmayı tercih etmeyen bireylerin dijital ödeme sisteminden yararlanabilmesi için banka kartlarının alışveriş amaçlı kullanılması teşvik edilmektedir. Banka kartları ile yapılan harcamaların GSYİH içindeki payı uzun süre yatay seyretmiş, son altı yıldır ise ivmelenmeye başlayarak %3,06 seviyesine ulaşmıştır. Banka kartlarının alışveriş fonksiyonunun yükseliş eğilimine girmiş olması, yalnızca para çekme amacıyla kullanılan bir aracın, dijital ödeme aracına dönüşmeye başlayarak finansal katılıma katkı sağlaması bakımından olumludur.

Şekil 4.4: Finansal Araç Kullanımları

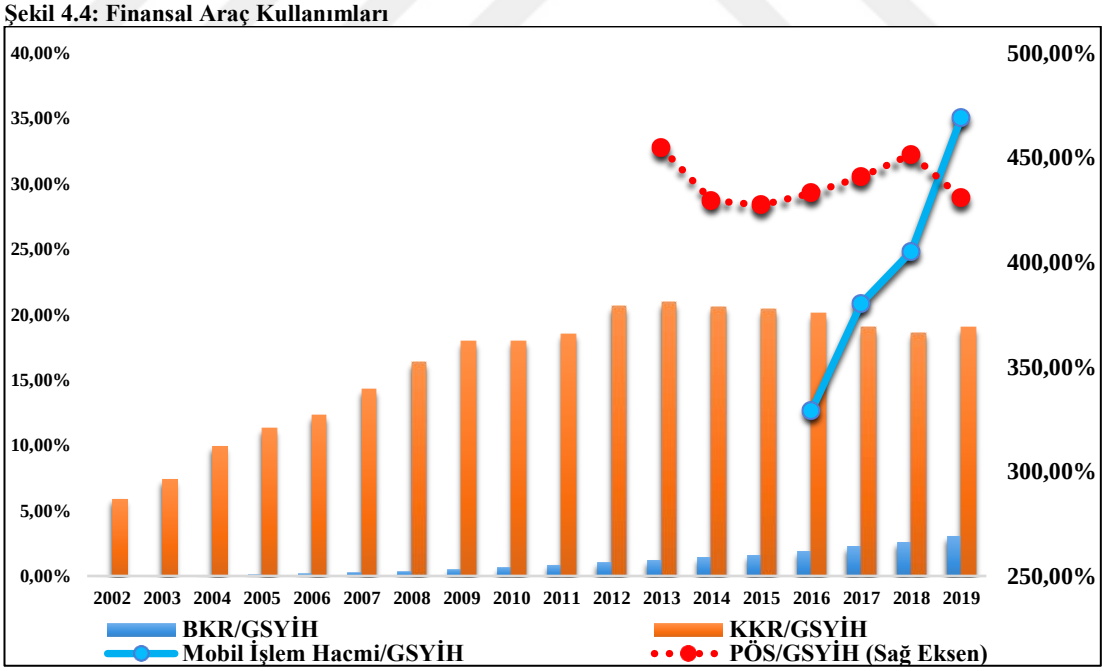

Kaynak: BKM, TBB, TÜİK ve TCMB verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır

Global Findeks araştırmasında mobil teknolojiler, mobil hesap kullanımı ile temsil edilmiştir. Ancak hem bu alanda henüz veri bulunmaması hem de mobil finansın kapsamının oldukça genişlemiş olması nedeniyle bir gösterge olarak mobil

finans uygulamaları aracılığı ile yapılan para transferi, ödemeler, yatırım, kredi kartı işlemleri, ve diğer finansal işlemler kalemlerinin işlem hacimleri toplamının GSYİH'e oranından yararlanılmıştır. Buna göre mobil finans uygulamaları ile gerçekleştirilen hacim, GSYİH'nin %35'ine ulaşmıştır. Bu oran, finansal tüketicilerin mobil uygulamalar üzerinden işlem yapma eğilimlerinin oldukça güçlü hale geldiğinin önemli bir göstergesidir.

Hesap kullanımının anlaşılabilmesi için ise PÖS/GSYİH oranından yararlanılmıştır. PÖS hacminin GSYİH artışı ile orantılı olarak arttığı, ortalama GSYİH'in dört katı kadar bir büyüklüğün dijital olarak transfere konu olduğu görülmektedir.

Finansal araçların aktif kullanımı, literatürle benzer yönde olup kapsam bakımından farklılık göstermektedir. Bu değişken literatürde; tasarruf, kredi, sigorta, borçlanma gibi çeşitli finansal enstrümanların kullanımı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu tez kapsamında geliştirilen kullanım değişkeni ise bireylerin geçtiğimiz on iki ayda, banka hesabını, banka kartını, kredi kartını ve mobil finans araçlarından birini en az bir kez kullanmış olmak şeklinde tanımlanmıştır.

Tablo 4.6: Finansal Araçların Aktif Kullanımı Modeli Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Ortalama	St. Sapma	Açıklamalar
Finansal Araçların Aktif Kullanımı	0,717	0,457	Hesap, banka kartı, kredi kartı, mobil finans araçlarından en az birini yılda bir kez kullanmak
Satın Alma	0,258	0,438	Finansal araç kullanılarak gerçekleştirilen satın alma işlemleri
Borçlanma	0,595	0,491	Finansal araç kullanılarak gerçekleştirilen borçlanma işlemleri
Tasarruf	0,184	0,388	Finansal araç kullanılarak gerçekleştirilen tasarruf işlemleri
Ödemeler	0,481	0,500	Finansal araç kullanılarak gerçekleştirilen zorunlu ödeme (fatura, vergi vb.) işlemleri
Maaş	0,574	0,495	Finansal araç kullanılarak gerçekleştirilen maaş işlemleri
Para Transferi	0,303	0,460	Finansal araç kullanılarak gerçekleştirilen para transferleri
Kamu Ödemeleri	0,200	0,399	Finansal araç kullanılarak gerçekleştirilen kamu (transfer) ödemeleri
Nakit Satın Alma	0,868	0,339	Nakit kullanılarak gerçekleştirilen satın alma işlemleri
Nakit Borçlanma	0,325	0,469	Nakit kullanılarak gerçekleştirilen borçlanma
Nakit Tasarruf	0,688	0,464	Nakit kullanılarak gerçekleştirilen tasarruflar
Nakit Ödemeler	0,308	0,462	Nakit kullanılarak gerçekleştirilen ödemeler (fatura, vergi vb.)
Nakit Maaş	0,101	0,301	Nakit kullanılarak gerçekleştirilen maaş işlemleri
Nakit Para Transferi	0,146	0,353	Nakit kullanılarak gerçekleştirilen para transferleri
Nakit Kamu Ödemeleri	0,017	0,129	Nakit kullanılarak gerçekleştirilen kamu (transfer) ödemeleri

Modelde demografik değişkenler ile finansal tutum ve davranış değişkenleri açıklayıcı olarak kullanılmıştır. Tablo 4.6, FAAKM'ye ait değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerini göstermektedir. Katılımcıların %71,7'si bağımlı değişkeni oluşturan finansal araçlardan birini yılda en az bir defa kullanmaktadır. Finansal araç kullanılarak gerçekleştirilen finansal işlemler içinde en büyük paya %59,5 ile borçlanma, %57,4 ile maaş değişkenleri sahiptir. Bu iki oran kredi kartı ve banka kartı aktivitesinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Çarpıcı sonuç ise resmi finansal araç kullanılarak gerçekleştirilen tasarrufların %18,4 gibi düşük bir oranda kalmasıdır. Bu oran, %68,8 olan nakit tasarruf oranı ile birlikte okunduğunda yastık altı tasarruf yöntemlerinin hala oldukça baskın olduğuna işaret etmektedir. Satın alma, borçlanma ve ödemeler işlemlerini nakit kullanarak gerçekleştirdiğini bildiren katılımcı oranı önemli ölçüde yüksek görünmektedir. Özellikle satın alma işlemlerinde nakit kullanımı, dijital kullanımı önemli ölçüde domine etmektedir. Maaş, para transferi ve kamu ödemelerinde ise beklendiği gibi nakit kullandığını ifade eden kullanıcı oranı düşüktür.

FAAKM, Tablo 4.7'de sunulan bilgi kriterlerine göre logit model kullanılarak tahmin edilmiştir.

Tablo 4.7: Finansal Araçların Aktif Kullanımı Modeli Bilgi Kriterleri

Model	AIC	BIC
Logit	502,21	634,71
Probit	507,15	639,66

Tahmin sonuçları, Tablo 4.8'de gösterilmektedir. Bu modelde, bireylerin, geçtiğimiz bir yılda en az bir kez gerçekleştirdiği finansal işlemlerin, finansal araçların aktif kullanılması olasılığına etkisi araştırılmıştır. Demografik değişkenlere göre, FAAKM'de, FASM'de olduğu gibi cinsiyet eşitsizliği bakımından anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. İstihdam durumu, teorik beklentiye uygun olarak pozitif anlamlıdır. Çalışanlar, finansal araçların aktif kullanımı olasılığını çalışmayanlara göre %45 daha fazla artırmaktadır. İstihdam edilmek, finansal araç sahipliği için bir zorunluluk olmasa da finansal araçların kullanımı için harcanabilir bir gelire ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle istihdam, finansal katılımın artırılmasını destekleyen unsurlardan biridir (Cull vd., 2014: 7).

Tablo 4.8: Finansal Araçların Aktif Kullanımı Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	St. Hata	Olasılık	Marjinal Etkiler
Cinsiyet (Erkek)	0,306	0,262	0,242	0,026
İstihdam Durumu (Çalışıyor)	3,070	0,331	**0,000***	**0,455**
Ortaöğretim	0,916	0,325	**0,005***	**0,088**
Yüksekokul ve Üstü	1,712	0,602	**0,005***	**0,091**
15-24	0,272	0,380	0,476	0,021
35-44	0,693	0,377	**0,066*****	**0,051**
45+	0,700	0,371	**0,060*****	**0,053**
Yoksul	-0,365	0,431	0,398	0,034
Orta Sınıf	0,558	0,415	0,179	0,041
Varlıklı	0,223	0,419	0,594	0,018
En Varlıklı	0,895	0,394	**0,023****	**0,067**
Cep Telefonu Sahipliği	1,997	0,461	**0,000***	**0,316**
Satın Alma	1,089	0,602	**0,071*****	**0,076**
Borçlanma	1,638	0,286	**0,000***	**0,164**
Tasarruf	1,200	0,614	**0,051****	**0,077**
Ödemeler	0,958	0,220	**0,003***	**0,081**
Maaş	0,818	0,351	**0,020****	**0,074**
Para Transferi	0,677	0,340	**0,047****	**0,052**
Kamu Ödemeleri	1,201	0,396	**0,002***	**0,078**
N-Satın Alma	0,252	0,820	0,759	0,023
N-Borçlanma	0,143	0,318	0,654	0,012
N-Tasarruf	-0,202	0,514	0,695	-0,018
N-Ödemeler	-2,576	0,420	**0,000***	**-0,437**
N-Maaş	-0,238	0,363	0,513	-0,022
N-Para Transferi	1,053	0,932	0,259	0,060
N-Kamu Ödemeleri	0,319	0,289	0,271	0,026
Sabit	-6,539	1,168	**0,000***	
Log Olabilirlik (Likelihood)	-224,11			
LR χ^2 (20)	743,32			
Olasılık>χ^2	0,0000			
Pseudo R^2	0,6238			

Not: N:Nakit; *: %1, **:%5, ***: %10 önem seviyesinde anlamlılığı temsil etmektedir. Bu modelde "İlkokul ve altı, 25-34 yaş aralığı, En Yoksul" değişkenleri temel sınıf olarak belirlenmiştir.

Eğitim seviyelerine göre ortaöğretim ve yüksekokul ve üstü eğitim seviyesine sahip bireylerin, finansal araçları aktif kullanma olasılığını ilkokul ve altı eğitime sahip bireylere göre daha fazla artırdığı görülmektedir. Ayrıca eğitim seviyesi arttıkça olasılığın da arttığı görülmektedir. Literatürle uyumlu olarak eğitim seviyesinin artışı, resmi finansal araçların kullanımına ilişkin eğilimi artırmaktadır (Zins ve Weill, 2016, 56-57; Shihadeh, 2018: 571; G. Corrado ve L. Corrado, 2015: 1076).

Yaş gruplarında en büyük etkiye sahip grup 45+ yaş grubudur. 45+ yaş grubundaki bireyler, 25-34 yaş aralığındaki bireylere göre finansal araç kullanma olasılığını %5,3 artırmaktadır. Akugudu (2013: 4), yaş arttıkça bireylerin finansal piyasa aktivitesinde bulunmaları olasılığının arttığını belirtmektedir. 45+ yaş grubunun, 35-44 yaş aralığına göre küçük bir farkla da olsa daha büyük bir etkiye sahip olması bu sonuçla uyumlu görünmektedir. Yaş grupları içinde 15-24 yaş aralığının özellikle üniversite çağındaki genç kesimi temsil etmesi ve en azından para transfer araçlarını kullanma potansiyelinin yüksek olması nedeniyle (Selim ve Şen, 2020: 285) istatistiki anlamlılığa sahip olması beklenmiştir ancak bu beklenti karşılanmamıştır. Gelir sınıflarında ise yalnızca "en varlıklı" sınıfı finansal araçların aktif kullanımı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Fungacova ve Weill, (2015: 205); Demirgüç-Kunt vd., (2018: 4-75), yüksek gelir sahibi olan kesimin finansal araçların sahipliği ve kullanımı konusunda daha önde oluğunu ve finansal katılıma daha fazla katkıda bulunduklarını vurgulamaktadır. Finansal araçların kullanımında, gelire bağlı herhangi bir kullanım sınırlaması (borçlanma araçlarındaki parasal limitler hariç) bulunmaması nedeniyle diğer gelir gruplarında da anlamlı sonuçlar elde edilmesi beklenmiş ancak beklenti doğrulanamamıştır.

Açıklayıcı değişkenler arasındaki en büyük etkinin cep telefonu sahipliği değişkeninden kaynaklandığı görülmektedir. Cep telefonu sahibi olmak finansal araçların aktif kullanılması olasılığını %31,6 artırmaktadır. Araştırmada cep telefonların niteliği (akıllı/normal) belirtilmemekle birlikte aynı dönemde Türkiye'de yetişkin nüfusun %95'i normal, %75'i akıllı telefona sahiptir[36]. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde, mobil finans ürünlerinin kullanımının son dönemde artmış olması bu etkiyi desteklemektedir. Şekil 4.4'te, mobil finans araçları ile üretilen hacmin GSYH'ye oranının oldukça sert biçimde yükseldiği görülmektedir. Ayrıca mobil bankacılıkla gerçekleştirilen finansal işlemlerin hacmi, Aralık-2019 döneminde 1,50 trilyon TL olup internet bankacılığı işlemleri ile aynı seviyede bulunurken, Eylül-2020 dönemine gelindiğinde mobil finans işlem hacmi 2,65 trilyon TL, internet bankacılığı işlem hacmi 1,748 trilyon TL olarak ölçülmüştür[37]. Bu veriler, mobil finansın, hızla konvansiyonel finansın yerini alarak finansal katılımın artırılmasında önemli bir araç olacağı görüşünü (Evans, 2018: 574) güçlendirmektedir. Mobil teknolojiler, önceki bölümlerde bahsedilen uzaktan müşteri edinimi ile birleştiğinde

[36] https://datareportal.com/reports/digital-2017-turkey (12.03.2021)
[37] Türkiye Bankalar Birliği, Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri

coğrafi engelleri de ortadan kaldıracak bir potansiyele sahiptir çünkü finansal hizmetlerin kullanımı, sadece bireysel özellikler ile finansal tutum ve davranışlardan değil aynı zamanda kontrol edilemeyen coğrafi faktörlerden de etkilenmektedir (G. Corrado ve L. Corrado, 2015: 1080). Cep telefonu operatörlerinin kendi amaçları için yaptıkları yatırımlar sayesinde genişleyen mobil internet ağı, finansal teknoloji sağlayıcılarının karşılaşması muhtemel erişim sorunlarını (Ozili, 2018: 338) ortadan kaldırmaktadır.

Analiz sonuçlarına göre finansal tutum ve davranışları gösteren tüm resmi değişkenler istatistiki olarak anlamlıdır. En büyük etki borçlanma değişkeninden, en düşük etki ise para transferi değişkeninden kaynaklanmaktadır. Borçlanma, finansal araçların aktif kullanılması olasılığını %16,4 artırmaktadır. Borçlanma değişkeni, kredi kartı kullanımı, sağlık, mülk edinimi ve iş kurmak için resmi finansal araçlardan borçlanmayı ifade etmektedir. Borçlanma değişkeninde kredi kartı kullanımına ayrı bir parantez açmak gereklidir. Kredi kartları harcama aracı olarak değerlendirilse de temelde bir borçlanma aracıdır (Selim ve Şen, 2020: 285). Geçtiğimiz on iki ayda herhangi bir nedenle resmi finansal kuruluşta tasarruf yapılıp yapılmadığını gösteren tasarruf değişkeni ise borçlanmanın yarısı kadar bir katkı sağlamaktadır. Borçlanma ve tasarruf arasında finansal okuryazarlık üzerinden bir bağ bulunmaktadır. Finansal bilgisi yeterli olmayan bireylerin tasarruf eğilimleri düşükken borçlanma eğilimleri daha yüksektir (Korkmaz, 2016: 35). Bu durum Türkiye'deki tasarruf yetersizliği ile birlikte düşünüldüğünde iki değişken arasındaki bağın, marjinal etkilere de yansıdığı ve tasarrufların finansal araçların aktif kullanılması olasılığı üzerindeki etkisinin sınırlı kalmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Borçlanma sonrasında en büyük etkiye ödemeler değişkeni sahiptir. Yapılacak periyodik ödemelerin finansal araçların aktif kullanılması olasılığını %8,1 artırdığı, buna karşılık nakit ödemeler değişkenin de bu olasılığı yaklaşık ödemeler değişkeninin marjinal etkisinin beş katı kadar aşağıya çektiği görülmektedir. Ödemeler değişkeni; fatura, vergi vb. periyotlara dayanan bir içeriğe sahip olduğu için düzenli para sirkülasyonu sağlamaktadır. Bu nedenle bu alanda sunulan nakit alternatifi, finansal araç aktivitesini azaltarak finansal katılımı olumsuz etkilemektedir. Bu alanda, nakit etkinliğinin azaltılmasına yönelik yapılacak düzenlemeler, finansal katılımı olumlu etkileyecektir.

Maaş değişkeni, çalışanların ve emeklilerin maaşlarının banka hesabı ve mobil hesap aracılığı ile ödenmesini temsil etmektedir. Değişken finansal araçların aktif

kullanılması olasılığını %7,4 artırmaktadır. FASM'deki etkisi büyük olan değişken, kullanımda sınırlı bir etki yaratabilmektedir. Bu da maaşın hala tamamen ya da parça parça çekilerek nakit olarak harcandığına işaret etmektedir. Maaş değişkenini, finansal katılım açısından önemli kılan birkaç faktör bulunmaktadır. Dijital ortamda ödenen maaşlar, bu model sonucunda olduğu gibi nakde dönüşerek izlenebilirliğini ilk başta yitirse dahi gelecekte bireyi dijital ortamla tanıştırmaya ve finansal faaliyetlerini dijital olarak yürütmeye teşvik edebilir. Diğer faktör ise maaş ödemelerinin, bireylerin finansal faaliyetlerinin kayıt altına alınmasını sağlayarak finansal güvenilirliğin ölçülmesine aracılık etmesidir. Resmi kayıtlı bir sistem üzerinden maaş almayan bireyler finansal güvenilirliklerini kanıtlayamayacağı için özellikle borçlanma konusunda gayri resmi yöntemlere yönelmek zorunda kalacaktır (Morgan vd., 2018: 13). Para transferi değişkeni ise herhangi bir sebeple resmi finansal araçların para transferi ile kullanılmasını tanımlamaktadır. Bu değişken finansal araçların aktif kullanılması olasılığını %5,2 artırmaktadır. Dijital para transfer sisteminin, elektronik sistemlerin temelini oluşturması, para transfer sistemindeki yüksek hacimler[38], bu değişkenin marjinal katsayısının daha önemli bir seviyede olması beklentisi yaratmış ancak beklenti karşılanamamıştır. Para transfer sistemi sayesinde, nakit kullanımı azalırken paranın dijital ortamda geçirdiği zaman artmakta, kaynakların yatırım araçlarına yönlendirilmesi sağlanmaktadır. Anzoategui vd. (2014) araştırmalarında para transferinin vadeli hesap kullanımını teşvik ettiğini, buna bağlı olarak ortaya çıkan tasarruf eğiliminin, yabancı kaynak kullanımını azaltacağını öngörmüşlerdir. Finansal dışlanmadan ekonomik büyümeye kadar dolaylı etkilere sahip olan para transferi, salt bir para gönderme işlemi olarak değerlendirilmemelidir (Kumar, 2013: 5-7). Önceki bölümlerde de değinildiği üzere Türkiye G20 tarafından sürdürülen finansal katılım hedefleri doğrultusunda para transferine ilişkin işlem maliyetlerini ulusal ve uluslararası düzeyde düşürmeyi misyon edinmiştir.

İstatistiki olarak anlamlı olan son değişken ise kamu ödemeleridir. Kamu ödemeleri resmi finansal araçlarla gerçekleştirilen transfer ödemelerini göstermektedir. Değişken finansal araçların aktif kullanılması olasılığını %7,8 artırmaktadır. Kamu ödemeleri çoğunlukla yoksul kesimi ilgilendirdiği için bu kesimin finansal sisteme dâhil edilebilmesi bakımından büyük bir potansiyele sahiptir.

[38] TCMB verilerine göre EFT sisteminde 2013 yılında 14,3 trilyon TL olan işlem hacmi 2019 yılında 71,09 trilyon TL'ye ulaşmıştır. Perakende Ödeme Sisteminde ise 2013 yılında 8,2 trilyon TL olan işlem hacmi 2019 yılında 18,6 trilyon TL'ye ulaşmıştır.

Türkiye'de kamu ödemeleri; sosyal yardım kartları, ödemelerini çekmeye gidemeyen özellikle yaşlı kesim için evde yapılan nakit ödemeler ve düzensiz sosyal yardım ödemesi alan kesimin banka hesaplarına transfer şeklinde yapılmaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Dünya Bankası, 2017: 40).

Bu modelde, finansal araçların aktif kullanımını etkileyen demografik faktörler ile finansal tutum ve davranışların etkisi araştırılmıştır. Modelin sonuçları, teorik beklenti ile büyük ölçüde uyumlu ancak marjinal etkiler beklenenden daha küçüktür. Finansal tutum ve davranışları gösteren değişkenlerin tamamı, nakit değişkenlerin ise yalnızca bir tanesi (N-Ödemeler) istatistiki olarak anlamlıdır. Analiz, toplum tabanının, gündelik hayatında gerçekleştirdiği finansal işlemlerin, resmi finansal araçların aktif kullanılması olasılığını sınırlı bir miktar da olsa artırdığını göstermektedir. Finansal araç sahipliği, finansal katılım için bir giriş aşaması iken finansal katılımın esas amacına ulaşmada ihtiyaç duyulan finansal araçların aktif kullanılmasıdır. Finansal hizmet ağının çok gelişmiş olduğu ülkelerde bile finansal araç sahipleri, bu araçları kullanmayı tercih etmemekte veya oldukça sınırlı bir biçimde kullanmaktadır (Kempson vd. 2004: 13). Bu da, demografik faktörlerin olumlu sonuçlar vermesinin kendi başına yetersiz olduğunu, toplumun finansal davranışlarının da incelenerek finansal araçların aktif kullanımını teşvik edecek çözümler üretilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

4.3.3. Finansal Dışlanma Modeli (FDM)

Finansal katılımda bireyler finansal sisteme katılanlar ve finansal sistemden dışlanan olmak üzere iki tarafta yer almaktadır. Finansal katılımın ekosistem hedefi için tüm finansal tüketicinin kayıtlı ekonomik sistem içinde yer alması gereklidir. Bu nedenle, finansal sisteme hâlihazırda katılmış olan bireyler kadar finansal sistem dışında bulunan bireylerin de tercih ve davranışlarının araştırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Finansal dışlanma kavramı, finansal katılımın tam zıttı bir kavram olup, yoksul ve dezavantajlı grupların; resmi finansal piyasaya ve araçlara erişememesi, yetersiz hizmet alması, yeterli eğitimi, bilgisi ve tecrübesi olmaması olarak ifade edilmektedir[39]. Finansal dışlanmanın başta gelen nedenleri arasında; yüksek işlem ücretleri, yetersiz iletişim altyapısı, yoksulluk oranının yüksek olması, finansal

[39] Bknz: Finansal Dışlanma bölümü.

okuryazarlığın düşük olması, genel olarak eğitim seviyesinin düşük olması ve bireylerin bilinçli olarak finansal sistemi kullanmaması gösterilmektedir (Chikalipah, 2017: 9-11).

Finansal dışlanma değişkeni, bireylerin hiçbir finansal araca sahip olmadığını ifade ettiği yanıtlar kullanılarak oluşturmuştur. Diğer durumlar ise en az bir finansal araca sahip olmayı göstermektedir. Modelde, açıklayıcı değişken olarak demografik değişkenler yanında Global Findeks araştırmasında doğrudan ele alınan finansal dışlanma nedenleri kullanılmıştır.

Tablo 4.9: Finansal Dışlanma Modeli Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Ortalama	St. Sapma	Açıklamalar
Finansal Dışlanma	0,208	0,406	Hesap, banka kartı, kredi kartı, mobil hesap araçlarının hiçbirini kullanmama
Uzaklık	0,034	0,181	Uzaklık nedeniyle finansal araç kullanmama
İşlem Ücretleri	0,057	0,231	İşlem maliyetleri nedeniyle finansal araç kullanmama
Belge Eksiklikleri	0,037	0,188	Finansal kurumların talep ettiği belge veya belgelerin eksik olması
Güven Duymama	0,062	0,241	Finansal kuruluşlara güven duymama
Dini Nedenler	0,049	0,216	Dini nedenlerle finansal araç kullanmama
Bütçe Yetersizliği	0,104	0,305	Bütçe yetersizliği nedeniyle finansal araç kullanmama
Aile	0,177	0,382	Aile fertlerinden birinde finansal araç bulunması
İhtiyaç Duymama	0,121	0,326	Finansal araca ihtiyaç duymama
Tasarruf	0,269	0,443	GOA tasarruf gerçekleştirip gerçekleştirmeme durumu
Borçlanma	0,565	0,496	GOA borçlanma işlemi gerçekleştirip gerçekleştirmeme durumu
Para Transferi	0,335	0,472	GOA para transferi gerçekleştirip gerçekleştirmeme durumu
Ödemeler	0,669	0,470	GOA ödeme gerçekleştirip gerçekleştirmeme durumu
Maaş	0,574	0,494	GOA maaş alıp almama durumu
Kamu Ödemeleri	0,116	0,320	GOA kamu ödemesi alıp almama durumu
Satış	0,147	0,354	GOA satış işlemi gerçekleştirip gerçekleştirmeme durumu
Satın Alma	0,556	0,497	GOA satın alma gerçekleştirip gerçekleştirmeme durumu
Nakit Tercih Etme	0,678	0,467	Finansal işlemlerde nakit tercih etme

Tablo 4.9, FDM'ye ilişkin tanımlayıcı istatistikleri göstermektedir. Katılımcıların %20,8'i hiçbir finansal araç kullanmadığını ifade etmektedir. Aile faktörü, %17'lik oran ile en büyük finansal dışlanma nedenidir. Aile bireylerinden birinin finansal araç sahibi olması diğer fertlerin, finansal araç edinmelerini ve kullanmalarını kısıtlamaktadır. Katılımcıların %12'lik kısmı ise finansal araç kullanmaya ihtiyaç duymadığını belirtmektedir. Bu kesim, iradi olarak finansal

sistemden dışlananları göstermektedir. Katılımcıların %10'luk kesimi finansal sistemi kullanmak için bütçesinin yetersiz olduğunu, %4'ü dini nedenlerle, %6'sı güven duymama, %5'i işlem ücretleri, %3'ü de uzaklık nedeniyle finansal araç kullanmadığını ifade etmiştir. Ayrıca katılımcıların %26'sı tasarruf, %56'sı borçlanma, %33'ü para transferi, %66'sı ödeme işlemi, %14'ü satış, %55'i satın alma işlemi gerçekleştirdiğini, %57'si maaş ve %11'i de kamu ödemesi aldığını ifade etmiştir. Katılımcıların %67'si finansal işlemlerinde nakit kullanmayı da tercih ettiklerini belirtmiştir.

FDM, uyum iyiliği ölçümünde kullanılan bilgi kriterlerine göre logit model kullanılarak tahmin edilmiştir.

Tablo 4.10: Finansal Dışlanma Modeli Bilgi Kriterleri

Model	AIC	BIC
Logit	348,17	490,49
Probit	349,80	492,12

Finansal dışlanma kavramının, hiçbir finansal araç kullanmama olasılığını etkileyen faktörler kullanılarak ölçülmesi amaçlanmaktadır. Finansal dışlanmanın araştırılması, bireylerin finansal sistem dışında kalmalarına neden olan faktörlerin ortaya konulması bakımından oldukça önemlidir.

Tablo 4.11'de sunulan tahmin sonuçlarına göre demografik değişkenlerden yalnızca işgücü değişkeni istatistiki anlamlılığa sahip olup işaret olarak da beklentiye uygundur. İşgücünde bulunan bireyler bulunmayanlara göre finansal dışlanma olasılığını %1,8 azaltmaktadır. Gelir elde etmek finansal katılım bakımından oldukça önemli bir faktördür. Gelir kaynaklı problemler, finansal aktivite için kaynak noksanlığına yol açarak finansal dışlanmaya neden olmalarının yanında, bireylerin karşı karşıya kaldıkları maddi güçlükleri aşmada gayriresmi finansal araçlara yönelmesine de neden olmaktadır (Simpson ve Buckland, 2009: 974). Ayrıca bireylere yapılan maaş ödemelerinin kanunen resmi araçlarla gerçekleştirilmesine ilişkin düzenlemeler de bu değişkenin finansal dışlanmayı azalmasını sağlamaktadır. Ancak işgücünün finansal dışlanmayı azaltmada özellikle FAAKM'de olduğu gibi güçlü bir etki ortaya koyamaması, gelirin yanında diğer farktörlerin de finansal dışlanmaya önemli biçimde etki ettiğini göstermektedir.

Tablo 4.11: Finansal Dışlanma Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	St. Hata	Olasılık	Marjinal Etkiler
Cinsiyet (Erkek)	-0,173	0,344	0,615	-0,002
İstihdam Durumu (Çalışıyor)	-0,974	0,404	**0,016****	**-0,018**
Ortaöğretim	-0,399	0,431	0,354	-0,006
Yüksekokul ve Üstü	0,042	0,777	0,957	0,000
25-34	-0,108	0,476	0,820	-0,001
35-44	-0,224	0,541	0,679	-0,003
45+	0,013	0,533	0,981	0,000
En Yoksul	0,022	0,467	0,961	0,000
Yoksul	-0,161	0,513	0,754	-0,002
Orta Sınıf	-0,850	0,531	0,110	-0,009
Varlıklı	0,243	0,517	0,638	0,003
Uzaklık	0,959	0,709	0,176	0,022
İşlem Maliyetleri	0,059	0,550	0,913	0,000
Belge Eksiklikleri	1,085	0,782	0,166	0,026
Güven Duymama	0,603	0,520	**0,046****	**0,011**
Dini Nedenler	1,081	0,562	**0,055*****	**0,026**
Bütçe Yetersizliği	1,187	0,459	**0,010***	**0,028**
Aile	2,585	0,390	**0,000***	**0,101**
İhtiyaç Duymama	0,102	0,454	0,821	0,001
Tasarruf	-1,450	0,552	**0,009***	**-0,016**
Borçlanma	-1,635	0,426	**0,000***	**-0,028**
Para Transferi	-0,216	0,436	0,620	-0,003
Ödemeler	-0,992	0,397	**0,013****	**-0,017**
Maaş	-1,870	0,458	**0,000***	**-0,035**
Kamu Ödemeleri	-1,894	0,759	**0,013****	**-0,015**
Satış	-1,872	0,725	**0,010***	**-0,016**
Satın Alma	-2,326	0,599	**0,000***	**-0,046**
Nakit Kullanma	0,855	0,410	**0,037*****	**0,010**
Sabit	0,640	0,676	0,344	
Log Olabilirlik (Likelihood)	-145,08			
LR χ^2 (20)	732,42			
Olasılık>χ^2	0,000			
Pseudo R^2	0,7162			

Not: *: %1, **:%5, ***: %10 önem seviyesinde anlamlılığı temsil etmektedir. Bu modelde "İlkokul ve altı, 15-24 yaş aralığı, En Varlıklı" değişkenleri temel sınıf olarak belirlenmiştir.

Doğrudan finansal dışlanma nedenleri olarak belirlenen değişkenlerden "güven duymama, dini nedenler, bütçe yetersizliği ve aile" değişkenleri istatistiki anlamlılığa sahip ve işaret bakımından beklentiye uygundur. Finansal kuruluşlara güven duymama, finansal dışlanma olasılığını %1,0 artırmaktadır. Finansal kuruluşlara

güven duymama, finansal yapıların karmaşıklığı, regülasyon eksiklikleri ve finansal okur yazarlığın yetersizliği ve bilgi asimetrisi gibi sorunlardan kaynaklanmaktadır. Finansal piyasa ve yapıların karmaşık ve çok yönlü olması, bu yapıların paydaşlarını koruyan sistemin, belirli standartlar dâhilinde işlemesini sağlayan çok sayıda hukuki düzenleme ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Finansal tüketicinin, bu düzenlemelerin kapsamını yeterince bilmemesi, var olan düzenlemelerin finansal tüketiciyi korumaktan yoksun olması veya birtakım boşluklar barındırması, güven sorunu oluşturarak finansal katılımı olumsuz etkiler (Soumare vd., 2016).

Bütçe yetersizliği değişkeni, finansal dışlanma olasılığını %2,0 artırmaktadır. Bu değişken, finansal piyasalarda yer alabilmek için en azından harcanabilir bir gelire ya da yönetilebilecek bir finansal kaynağa ihtiyaç duyulduğunu doğrulamaktadır (Simpson ve Buckland, 2009: 971).

Aile değişkeni yani aile bireylerinden birinin finansal araç sahibi olması, finansal dışlanma olasılığını %10,0 artırmaktadır. Bireyler, özellikle düşük gelir sınıfında bulunanlar, aile üyelerinde bulunan bir finansal aracı kullanmaya daha eğilimlidir (Fungacova ve Weill, 2015: 203). Bu durumun ortaya çıkmasındaki en temel faktörlerden biri ailede yalnızca çalışan kişinin finansal araç sahibi olması, finansal işlemleri kolay yönetebilmek için yalnızca bir kişiye ait olan araçların kullanılması olabilir. Bu durum diğer aile fertlerinin finansal sistemdeki bireysel etkinliklerini kısıtlayarak finansal dışlanma görünümünün artmasına neden olmaktadır (Shihadeh, 2018: 566). Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken bir nüans bulunmaktadır. Ailede yalnızca bir kişiye ait finansal aracın kullanılması, diğer fertlerin gayri resmi yöntemleri tercih ettiğini göstergesi olarak değerlendirilmemelidir. Tüm aile fertlerinin bir kişiye ait aracı kullanıyor olması işlem hacminde bir kayba neden olmaz, yalnızca bireysel aktivitenin kısıtlanmasına veya gerçekleşmemesine neden olur. Bu yüzden burada bulunan gri bölgenin değerlendirilmesinde dikkatli olunmalıdır. Bireylerin finansal kararlarını şekillendiren faktörlerden biri de inanç etkisidir. Bu etkinin incelenmesi için kullanılan dini nedenler değişkeni, finansal dışlanma olasılığını %2,6 artırmaktadır. Özellikle tasarruf araçlarından elde edilen faiz geliri nedeniyle Müslüman olan bireylerin Müslüman olmayanlara göre resmi hesap sahipliği ve resmi tasarruf araçlarını kullanma bakımından daha geride olduğunu göstermektedir (Razak vd., 2017: 99). Bu durum, finansal tercihlerinde, inancına bağlı kalan kesimin de finansal işlem gerçekleştirebileceği katılım bankacılığı kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Katılım bankalarında fon yönetimi, konvansiyonel bankalardan farklı olarak faiz enstrümanları yerine reel sektöre yönelik yatırımlar ile gerçekleştirilmekte ve müşterilerin bu yatırımlara, kâr elde etmenin yanında zarara da katlanarak ortak olmaları sağlanmaktadır (Gökçen ve Gönen, 2017: 62). Katılım bankaları bu özellikleri sayesinde inanç hassasiyeti bulunan bireylerin finansal sisteme katılmalarına aracılık etmektedirler (Anaç ve Kaya, 2017: 93). İnanç konusu, finansal dışlanma nedenleri içinde ayrı bir yere sahiptir. Diğer dışlanma nedenleri, zaman içinde ortadan kaldırılabilecekken, inanca bağlı değişmez kurallar nedeniyle dini faktörlerin etkisi bireyin yaşamı boyunca sürecektir.

Şekil 4.5'te gösterilen katılım bankacılığı müşterilerinin sayısındaki yukarı yönlü hareket, katılım bankacılığının, bireylerin dini inancıyla ters düşmeyen enstrümanlar üreterek finansal katılımın artırılması bakımından önemli bir görev üstlendiğini göstermektedir.

Şekil 4.5: Katılım Bankacılığı Bireysel ve Kurumsal Müşteri Sayısı

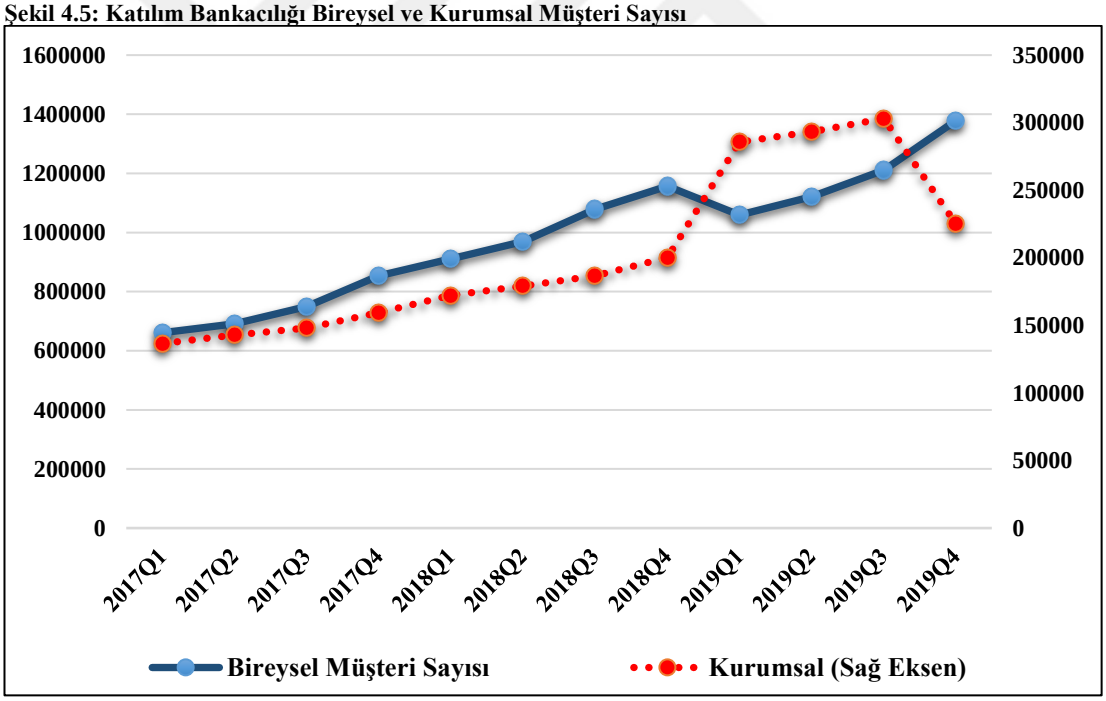

Kaynak: TKBB verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bireylerin gerçekleştirdikleri finansal işlemlerin etkisini gösteren değişkenlerden "para transferi" dışındakilerin tamamı istatistiki olarak anlamlı ve işaret bakımından beklentiye uygun bulunmuştur. Bu değişkenler aynı zamanda bireylerin finansal sisteme hangi amaçla katıldıkları hakkında da bilgi vermektedir. Finansal işlem değişkenleri içinde en büyük etki satın alma değişkeninden

kaynaklanmaktadır. Satın alma değişkeni finansal dışlanma olasılığını %4,6 azaltmaktadır. Bununla birlikte borçlanma değişkeni ise finansal dışlanma olasılığını %2,8 azaltmaktadır. Temelde borçlanma aracı olan kredi kartlarının kullanımı nedeniyle bu iki değişken birlikte değerlendirilmiştir. Artan e-ticaret, kartlı ürünlerle sunulan puan, taksit, öteleme gibi avantajlar bireylerin finansal sisteme dâhil olma kararlarını etkileyen faktörlerdir. Ayrıca gayriresmi finansa göre daha uygun maliyetli olan borçlanma olanakları da yine bireylerin finansal sisteme katılımını etkileyen faktörlerdendir.

Bir diğer güçlü etki maaş değişkeninden kaynaklanmaktadır. Maaş ödemeleri bireylerin finansal dışlanma olasılığını %3,5 azaltmaktadır. Bu konuda da daha önce değinildiği üzere maaşların resmi finansal kurumlar aracılığı ile ödenmesi etkili olmaktadır.

Tasarruf, ödemeler, kamu ödemeleri ve satış değişkenlerinin ise etkilerinin görece daha düşük olduğu belirlenmiştir. Tasarruf, ödemeler ve satış alanında nakit kullanımının geçerliliğini koruması, bu değişkenlerin etkisini azaltmaktadır. Kamu ödemelerinde ise bireylerin adına yapılan ödemeler, finansal araç edinimini kısıtlamaktadır.

Bu modelde demografik ögeler yanında, tercihlere dayalı bir araştırma ihtiyacı, finansal sistemden dışlanmış kişi sayısının, yoksulluk, eğitim, yaş gibi demografik faktörler yüzünden dışlanan birey sayısından fazla olması nedeniyle sorunun demografik belirleyiciler dışında başka faktörlerden de kaynaklanmasıdır (Hannig ve Jansen, 2010: 8). Buna göre modelin sonucu, göre güven duymama, bütçe yetersizliği, dini nedenler ve aile bireylerinden birinin finansal araç sahibi olması faktörlerinin, finansal dışlanma olasılığını artırdığını göstermektedir. Ayrıca para transferi dışındaki finansal işlem değişkenlerinin de finansal dışlanmayı azalttığı belirlenmiştir. Sonuçlar, bireylerin finansal araçları tanımaması, gelir, bireylerin ihtiyaçlarını karşılayacak enstrümanlar bulunmaması ve finansal bilginin yetersiz olmasının finansal dışlanmaya yol açması görüşü (EBRD, 2016: 61) ile uyumludur.

Finansal dışlanma, bireysel bakımdan değerlendirildiğinde finansal piyasalarda oldukça kolay ve hızlı hale gelen para transferine dayalı işlemler, ödeme araçlarının edinimi ve kullanımı, tasarruf-yatırım işlemleri gibi güvenli ve gelir getirici araçlardan mahrum kalmaya ve riskli gayriresmi finansal yöntemlere yönelmeye neden olmaktadır. Bu da bireylerin finansal durumlarını iyileştirerek finansal güçlükten kurtulmalarına engel olur (Donovan, 2012: 62). Kitlesel olarak

değerlendirildiğinde ise hem yoksulluk sorunun derinleşmesine hem de fonların kayıtdışı bir piyasaya akmasına neden olarak finansal ekosistem ve finansal katılım hedeflerine ulaşmaya engel olur.

4.3.4. Para Transferi Modeli (PTM)

Önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere finansal piyasalar; finansal kuruluşlar, finansal tüketiciler ve kamu idaresi olmak üzere üç temel bileşen üzerine kurgulanmaktadır. Bu üçlü arasındaki en temel bağ, para transferi ile kurulmaktadır. Günümüz finansal sistemi önemli ölçüde tamamen paranın dijital olarak transfer edilebilmesi üzerine kuruludur. Bu bakımdan, dijital para transferi metotlarının bir araçtan ziyade finansal sistemin temeli niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu da para transferi aracını, nakit ekonomisinin azaltılması/ortadan kaldırılması ve finansal katılımın etkinliğinin artırılması için en önemli araçlardan biri haline gelmektedir.

Para transferi; genel olarak güvenlik, gizlilik, transfer sızıntılarının engellenmesi, işlem hızının ve şeffaflığın artırılması, işlem maliyetlerinin azaltılması gibi faydalar üreterek finansal tüketici ve finansal kurumlar aracılığı ile finansal katılıma katkı sağlamaktadır. Para transferi, bireylerin finansal sisteme girişleri için önemli bir ilk adım olmaktadır. Maaş, yardım, satış bedeli gibi ödemeleri almak için kişiler hesap açtırarak finansal siteme dâhil olmaktadır. Bu sayede bireylerin dijital ortamla tanışması sağlanarak finansal sistemin, tasarruf ve yatırım gibi amaçlarla kullanılmasına katkı sağlanmaktadır. Para transferinin finansal katılıma katkı sağladığı diğer bir kanal, finansal kuruluşlara sağladığı tarihsel bilgidir. Finansal kuruluşlar bireylerin finansal hareketlerini izleyerek kredibilite yaratmakta, bu sayede geri ödenmeyen kredilerin miktarları azalırken müşteri gruplarına özel finansal hizmetler geliştirilebilmektedir (World Bank Development Research Group vd., 2014: 3-7).

Para transferinin dijitalleşmesi, nakit kullanımında ortaya çıkan gereksinimleri ve fiziksel engelleri ortadan kaldırarak finansal katılımı destekler (Evans, 2018: 577). Bu nedenle G20 ülkeleri, para transferi sistemlerinin üye olmayan ülkeleri de kapsayacak şekilde geliştirilmesine yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde planlamalar

yapmaktadır (GPFI[40]). Türkiye bu kapsamda, para transfer sisteminde finansal tüketicinin haklarının korunması, rekabetçiliğin ve şeffaflığın artırılması ilkelerini benimsemiştir. Bu doğrultuda 2015'ten bu yana 35 banka dışı ödeme ve 17 elektronik para kuruluşu lisanslanmış, bankacılık işlemlerine ilişkin ücretlendirme BDDK tarafından ilan edilmeye başlanmıştır (GPFI, 2017; GPFI, 2019).

Para transferi, daha önce sunulan FASM ve FAAKM'de açıklayıcı değişken olarak yer almıştır. Ancak para transferinin kendi başına finansal katılımı etkilemesi, ayrı bir modelde incelenerek ankette sunulan veriler dâhilinde belirleyicilerinin araştırılmasını gerekli kılmıştır. Oluşturulan modelde, nitel bağımlı değişken "1: finansal araç kullanılarak gerçekleştirilen para transferi, 0: diğer durumlar" olarak tanımlanmıştır. Para transfer değişkeni, bireylerin finansal araç kullandıklarını ifade ettikleri sorular kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 4.12: Para Transferi Modeli Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Ortalama	St. Sapma	Açıklamalar
Para Transferi	0,744	0,436	Finansal araç kullanarak para transferi işlemi gerçekleştirme (dijital para transfer metotları)
Aile	0,254	0,435	GOA, aileye/akrabaya/arkadaşa para transferi gerçekleştirme
Ödemeler	0,669	0,470	GOA, elektrik, su, telefon vb. periyodik bir ödeme gerçekleştirme
Maaş	0,606	0,488	GOA, maaş/emekli maaşı alma
Kamu Ödemeleri	0,116	0,320	GOA, kamudan yardım ödemesi alma
Satış	0,147	0,354	GOA, satış karşılığı para transferi alma
Satın Alma	0,330	0,470	GOA, satın alma amaçlı para transferi gerçekleştirme
Tasarruf	0,184	0,387	GOA, tasarruf gerçekleştirme
N-Satın Alma	0,868	0,338	Nakit kullanılarak gerçekleştirilen finansal işlemler
N-Tasarruf	0,106	0,307	
N-Ödemeler	0,308	0,461	
N-Maaş	0,101	0,301	
N-Satış	0,042	0,200	
N-Kamu Ödemeleri	0,017	0,129	

Tablo 4.12, modelde kullanılan değişkenleri ve tanımlayıcı verileri göstermektedir. Demografik değişkenler dışında açıklayıcı değişken olarak "aile,

[40] https://www.gpfi.org/sites/gpfi/files/documents/g20_plan_facilitate_remittance_flows.pdf, (03.03.2020)

ödemeler, maaş, kamu ödemeleri, satış, satın alma ve tasarruf değişkenleri ile bu işlemlerin nakit kullanılarak gerçekleştirilen tipleri kullanılmıştır. Buna göre katılımcıların %74'ü geçtiğimiz on iki ayda (GOA) resmi finansal araçları kullanarak para transferi gerçekleştirmiştir. GOA, katılımcıların %60'si maaş almış, %66'sı periyodik ödemeler gerçekleştirmiş, %11'i kamu transfer ödemelerinden yararlanmış, %14'ü satış işlemi gerçekleştirmiş, %33'ü satın alma yapmış, %18'i de tasarruf gerçekleştirmiştir. Bu değişkenler, katılımcıların adı geçen işlemi gerçekleştirip gerçekleştirmediğini soran sorular kullanılarak oluşturulmuştur. Buna karşılık nakit kullanımının etkisinin görülmesi için de aynı işlemlerin sadece nakit kullanılarak gerçekleştirildiğini ifade eden sorular kullanılarak nakit değişkenler tanımlanmıştır. Buna göre GOA katılımcıların; %86'sı satın almada, %30'u ödeme işlemlerinde, %10'u tasarruflarda, %4'ü satışta nakit kullandıklarını ifade etmiştir. Ayrıca katılımcıların %10'u maaşını, %1'i kamu ödemelerini nakit olarak almıştır.

Türkiye'de para transferine aracılık eden sistemler olan EFT (Elektronik Fon Transferi), PÖS (Perakende Ödeme Sistemi) ve FAST (Fonların Anlık ve Sürekli Transferi) Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından işletilmektedir. EFT sistemi 2013 yılında işlevsellik bakımından ikiye ayrılmış ve üçüncü nesil EFT sisteminin parçası olan PÖS hizmete alınmıştır. 2013 yılından itibaren EFT ile büyük tutarlı transferler, PÖS ile küçük tutarlı transferler gerçekleştirilmektedir. 2021 yılında hizmete alınan FAST ise farklı bankalar arasında da 7/24 para transferi gerçekleştirmeye olanak tanıyan yeni nesil para transfer sistemidir[41]. Para transferlerine ilişkin fiili verilerin incelenebilmesi için PÖS'e ait çeşitli istatistikler sunulmuştur.

Şekil 4.6'da PÖS'e ilişkin genel görünüm sunulmaktadır. Sistemin devreye alındığı 2013 yılından bu yana hem işlem adetlerinin hem de işlem tutarlarının arttığı görülmektedir. İşlem başı tutar ise bir düşüş trendine sahiptir. Bu trend, işlem sayılarının oransal olarak tutara göre daha fazla arttığını, yani daha küçük meblağlar için bile dijital metotların kullanıldığının göstergesidir. Bu da finans uygulamalarının tabana yayılmasıyla finansal katılımın artışına ilişkin önemli bir göstergedir.

[41]https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB%20TR/Main%20Menu/Temel%20Faaliyetler/Odeme%20Sistemleri/Turkiyedeki%20Odeme%20Sistemleri/Elektronik%20Fon%20Transfer%20(EFT)%20Sistemi, (28.3.2021)

Şekil 4.6: Perakende Ödeme Sistemi İstatistikleri

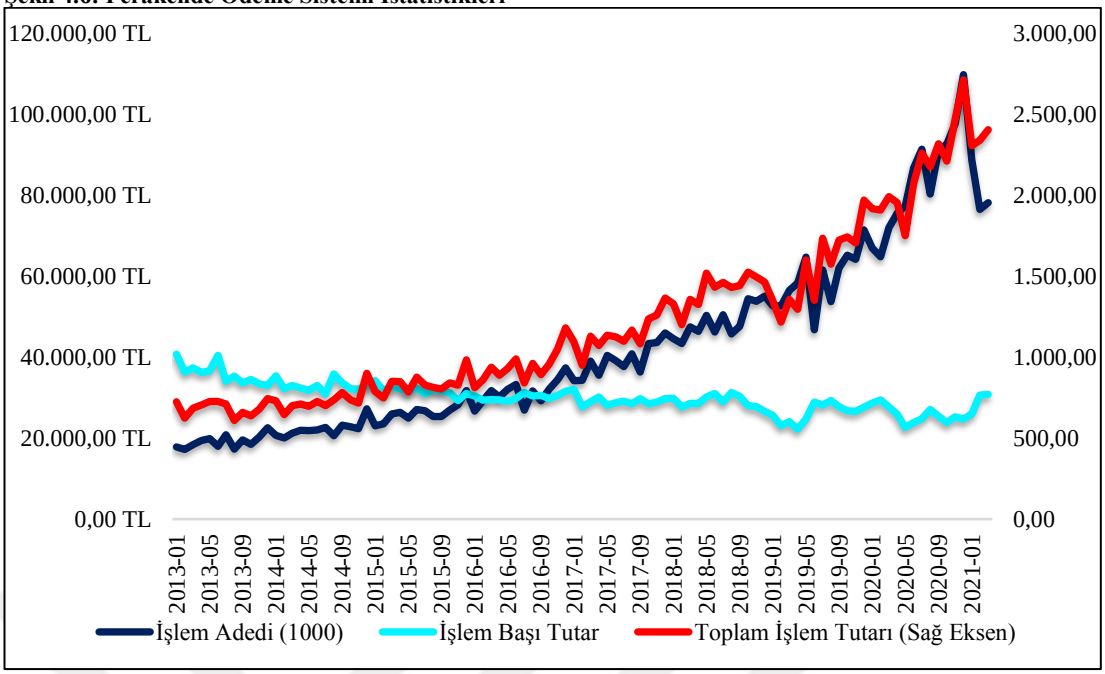

Kaynak: TCMB (Ödeme Sistemleri ve Emisyon İstatistikleri) verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 4.7 ise para transferinin kullanılma amaçlarına yönelik seçilmiş istatistikleri göstermektedir..

Şekil 4.7: Seçilmiş Para Transferi İstatistikleri

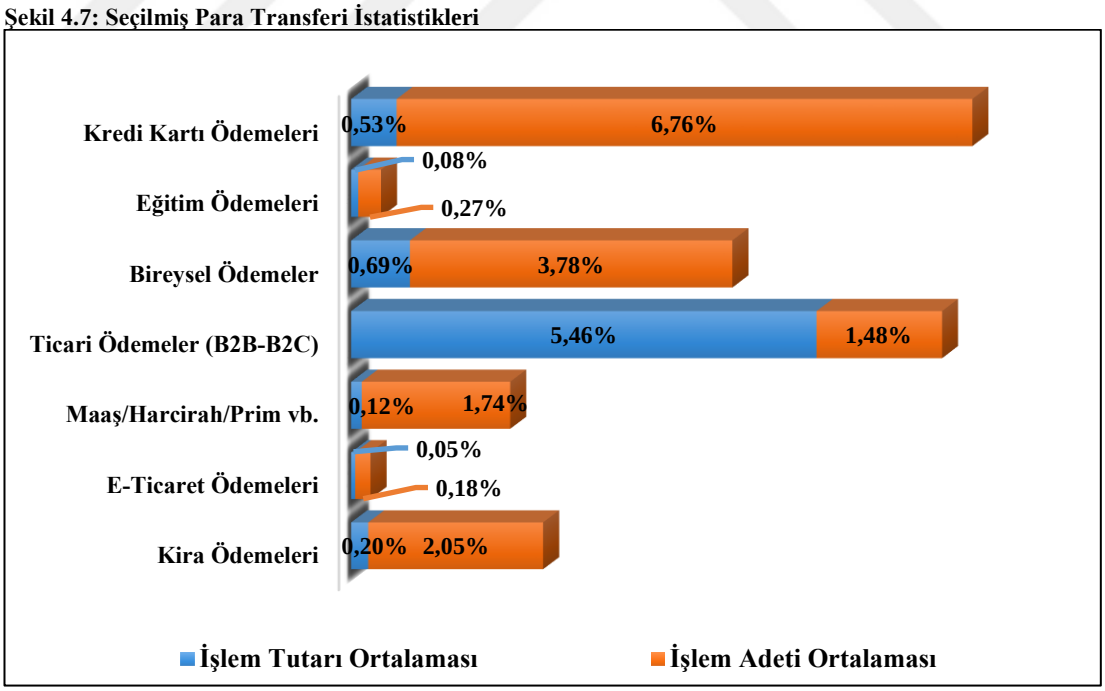

Kaynak: TCMB (Ödeme Sistemleri ve Emisyon İstatistikleri) verileri kullanılarak tazar tarafından hazırlanmıştır.

Oranlar, PÖS ile gerçekleştirilen farklı başlıklardaki transferlere ait işlem sayısı ve işlem tutarlarının, PÖS ile gerçekleştirilen toplam işlem sayısı ve toplam

işlem tutarına oranlanıp 17 aylık[42] ortalamalarının hesaplanmasıyla elde edilmiştir. Aynı yöntem kredi kartı ödemeleri için de gerçekleştirilmiştir. Kredi kartı ödemelerine bakıldığında, ödeme tutarının miktarının toplam para transferi tutarı içindeki payı düşük olmakla birlikte işlem adetlerinin payı %6,76'dır. Oranlar birlikte değerlendirildiğinde kredi kartlarının çok küçük tutarlı işlemlerde dâhi kullanıldığı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, bireysel ödemelerde de düşük tutar ortalamasına karşın işlem sayısının ortalaması %3,78 olarak gerçekleşmiştir. Bu da, benzer şekilde daha küçük tutarlı ödemelerin para transferi araçlarıyla gerçekleştirildiğini göstermektedir. Toplam transferler içindeki en büyük payı %5,46 ile ticari ödemeler almaktadır. İşlem adedi oranına göre daha büyük miktarlı ödemeler için güvenli ve hızlı olan dijital araçların kullanıldığı görülmektedir.

PTM, Tablo 4.13'te sunulan bilgi kriterlerine göre logit model kullanılarak tahmin edilmiştir.

Tablo 4.13: Para Transferi Modeli Bilgi Kriterleri

Model	AIC	BIC
Logit	389,0283	511,7222
Probit	391,7628	514,4567

Tahmin modelinin sonuçları Tablo 4.14'te sunulmuştur. Demografik değişkenler "ilkokul ve altı, 15-24 yaş grubu, en yoksul sınıf" temel gruplar olarak belirlenmiştir. Modelin değerlendirilmesinde marjinal etkilerden yararlanılmıştır.

Analizin demografik sonuçlarına göre para transferi metotlarının kullanılmasında istihdam değişkeni beklentiyle uyumlu olarak anlamlı bulunmuştur. Çalışan bireylerin, çalışmayanlara göre para transfer araçlarını kullanma olasılığı %9,0 daha fazladır. İstihdam faktörü hem firmaların hem de bireylerin para transfer araçlarını kullanmalarını teşvik etmektedir. Eğitim durumu incelendiğinde ise ortaöğretim değişkenin istatistiki olarak anlamlı, yüksekokul ve üzeri eğitim değişkeninin ise anlamsız olduğu görülmektedir. Teorik beklenti eğitim seviyesi arttıkça dijital finans ürünlerinin kullanımının artması yönündedir. Ortaöğretim seviyesinde bulunan bireylerin ilkokul ve altı seviyedeki bireylere göre para transferi araçlarını kullanma olasılıklarının %0,9 daha fazla olmasıyla bu beklenti kısmen doğrulanmaktadır.

[42] Hesaba gerçekleştirilen transfer istatistikleri 17 ay (11/2019 – 03/2021) geriye gitmektedir.

Tablo 4.14: Para Transferi Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	St. Hata	Olasılık	Marjinal Etkiler
Cinsiyet (Erkek)	0,408	0,307	0,184	0,003
İstihdam Durumu (Çalışıyor)	3,305	0,361	**0,000***	**0,098**
Ortaöğretim	0,862	0,356	**0,016****	**0,009**
Yüksekokul ve Üstü	0,831	0,677	0,220	0,006
25-34	0,414	0,448	0,355	0,003
35-44	0,338	0,465	0,467	0,003
45+	0,864	0,490	**0,078*****	**0,007**
Yoksul	0,841	0,499	**0,092*****	**0,006**
Orta Sınıf	0,807	0,485	**0,096*****	**0,006**
Varlıklı	0,931	0,480	**0,052*****	**0,007**
En Varlıklı	1,170	0,456	**0,010***	**0,009**
Aile	1,202	0,439	**0,006***	**0,009**
Ödeme	2,541	0,520	**0,000***	**0,046**
Maaş	2,929	0,466	**0,000***	**0,051**
Kamu Ödemeleri	4,022	1,009	**0,000***	**0,015**
Satış	2,377	1,073	**0,027****	**0,012**
Satın Alma	2,647	0,656	**0,000***	**0,021**
Tasarruf	2,207	1,015	**0,030****	**0,012**
N-Satın Alma	-1,764	0,890	**0,047****	**-0,010**
N-Tasarruf	0,004	0,579	0,994	0,000
N-Ödemeler	-2,914	0,537	**0,000***	**-0,064**
N-Maaş	-4,130	0,551	**0,000***	**-0,281**
N-Satış	-2,102	1,250	**0,093*****	**-0,059**
N-Kamu Ödemeleri	-3,198	1,121	**0,004***	**-0,176**
Sabit	-2,880	1,074	**0,007***	
Log Olabilirlik (Likelihood)	-169,51			
LR Ki2 (20)	798,63			
Olasılık>χ^2	0,0000			
Pseudo R2	0,7020			

Not: N: Nakit *: %1, **:%5, ***: %10 önem seviyesinde anlamlılığı temsil etmektedir. Bu modelde, İlkokul ve altı, 15-24 yaş aralığı, En Yoksul" değişkenleri temel sınıf olarak belirlenmiştir.

Yaş gruplarında 45+ yaş grubunda bulunanların, temel sınıf olan 15-24 yaş grubuna göre dijital metotlarla para transferi gerçekleştirme olasılığı %0,7 daha fazladır. Gelir gruplarında ise beklenti daha fazla gelir elde edenlerin finansal piyasalardaki aktivitelerinin daha fazla olma ihtimaline bağlı olarak en yoksuldan en varlıklıya göre artan oranlılık beklentisi bulunmaktadır. Gelir gruplarındaki katsayılar, hem diğer sınıfların temel sınıfa göre para transferi araçlarını kullanma olasılıklarının

daha fazla olduğunu hem de düşük gelirliden yüksek gelirliye doğru bir artış eğilimi bulunduğunu göstermektedir.

Finansal değişkenlerin incelendiği bölümde ise para transferi araçlarının kullanımını etkileyen alt faktörler ile model içinde kontrol sağlaması ve açıklayıcılığın artırılması için nakit para transferi kullanımını gösteren değişkenlerden yararlanılmıştır. Para transfer metotlarını açıklayan tüm değişkenler işaret bakımından beklentiye uygun ve istatistiki anlamlılığa sahiptir. Nakit değişkenlerde ise tasarruf değişkeni hariç tüm değişkenler istatistiki olarak anlamlı ve beklentiye uygun işarete sahiptir.

Değişkenler arasında katsayı bakımından en güçlü değişkenin Maaş olduğu görülmektedir. Maaş ödemeleri, para transferi araçlarının kullanılması olasılığını %5,1 artırmaktadır. Daha önce sıkça değinildiği gibi maaşların bankalar aracılığı ile ödenmesinin zorunlu kılınması bu değişkenin sonucunun diğerle kıyasla daha güçlü olmasında önemli bir etkendir. SGK tarafından derlenen sigortalı istatistiklerine göre 2020-Mart dönemi sigortalı sayısı 17.448.263 kişi[43] olarak ölçülmüştür. Sigortalı kişi sayısının önemli bir bölümü[44], hesap sahipliği ve en azından ayda bir kez bu hesabın kullanılması bakımından finansal aktivite göstermeye hazır bit kitleyi göstermektedir. Bu yüzden dijital yolla gerçekleştirilen maaş ödemeleri, finansal katılımı olumlu etkileyen ve finansal katılımın teşvik edilmesini sağlayan önemli faktördür (Yorulmaz, 2012: 25; Sarma ve Pais, 2011: 621). Çünkü hesaplara gönderilen tutarın, internet bankacılığı/mobil bankacılık gibi araçlarla yönetilmesi mümkün olup ayrıca finansal kuruluş tarafından otomatik ödeme talimatı, otomatik fon alımı/satımı gibi araçlarla da değerlendirilmesi mümkündür. Bu süreçte, finans kuruluşlarının teşvikler üreterek bu araçların kullanım etkinliklerini artırmaları finansal katılım kanadının güçlenmesini sağlayacaktır.

Maaş değişkenini izleyen değişken ise elektrik, su faturası, vergi vb. periyodik ve zorunlu ödemeleri kapsayan Ödemeler değişkenidir. Gerçekleştirilen ödeme işlemleri, para transferi araçları kullanılması ihtimalini %4,6 artırmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi finansal kuruluşlar son dönemlerde ödemeler faktörünü; otomatik

[43] Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından derlenen 4/a ve 4/c kapsamındaki, stajyer, kursiyer, çırak vb. hariç zorunlu sigortalı kişi sayısını göstermektedir. 4/b, beyana dayalı kazanç elde edenleri kapsadığı için maaş değişkeni için bir gösterge olarak alınmamıştır. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/aylik_istatistik_bilgileri (31.03.2021)

[44] Bu kitle içinde, 5 kişiden az personel istihdam eden bir iş yerinde çalışanların maaşlarını banka aracılığı ile alması zorunlu değildir.

ödeme talimatı verenlerin kredi kartı aidatından muaf tutulmaları, vergi ödemelerinde taksit avantajı sunulması vb. uygulamalarla teşvik etmektedir. Bu sayede dijital ortamda bulunan paranın nakde dönüşme ihtimali azaltılmakta, bireylerin dijital araçlara yönelimi artırılarak finansal katılıma da katkı yapılmaktadır. Türkiye'de Ekim-Aralık 2020 döneminde internet bankacılığı aracılığı ile 28 milyon işleme karşılık 88 milyar TL hacim üretilirken, mobil bankacılık ile 230 milyon işleme karşılık 82 milyar TL hacim üretilmiştir[45]. Bu tutarların toplamı 2019 GSYİH'in %3,94'üne karşılık gelmektedir.

Katsayı büyüklüğü bakımından sıradaki değişken Satın Alma değişkenidir. Bu değişken bireylerin satın alma işlemi yapıp yapmadıklarını göstermektedir. Buna göre satın alma değişkeni para transferi araçları kullanılması olasılığını %2,1 artırmaktadır. Alışveriş konusunun diğer bölümünde mal/hizmet satışı yapan taraf bulunmaktadır. Bu nedenle bireylerin mal/hizmet satışı yapıp yapmadıklarını gösteren Satış değişkeninin para transferi üzerindeki etkisi de araştırılmıştır. Satış işlemleri, para transferi araçları kullanılması olasılığını %1,2 artırmaktadır. Satın alma ve satış yani alışveriş aynı zamanda bireylerin para taleplerinin de belirleyicisidir. Bu piyasada, alışkanlıklar ve tercihler, satıcıların dijital araçları kullanmaması veya kullanmak istememesi, dijital sistemlerin kullanımın maliyeti gibi nedenlerle nakit kullanımı hala yaygındır. Bu piyasada gerçekleşen nakit kullanımı sızıntı olarak adlandırılmakta ve finansal kuruluşların para ve kredi yaratma performanslarında kayba neden olmaktadır (Krugman ve Wells, 2013: 393). Bu da finansal katılımın ekosistem yaklaşımının tam performansla kullanılamamasına ve mali kayba neden olmaktadır. Pandemi döneminde, nakit paranın bulaşma riski barındırması nedeniyle alışverişlerdeki dijital metotlara olan ilginin arttığı gözlemlenmiştir. 2019 yılı sonundan 2020 yılı sonuna kadar geçen sürede temassız özellikli kartların miktarında %33, temassız işlem adedinde %244, temassız harcama tutarında %491, mobil temassız işlem adedinde %231, mobil temassız işlem tutarında ise %388'lik bir artış kaydedilmiştir[46].

Aile değişkeni; aile, arkadaş, akraba vb. arasında para transferi yapılıp yapılmadığını göstermektedir. Buna göre Aile değişkeni, para transferi araçları kullanımı üzerinde diğer değişkenlere nazaran oldukça düşük bir etkiye sahiptir. Aile

[45] Türkiye Bankalar Birliği (Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri-Aralık 2020). https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikiraporlar/ekler/1480/Dijital-Internet-Mobil_Bankacilik_Istatistikleri-Aralik_2020.pdf, (31.03.2021)

[46] Bankalararası Kart Merkezi tarafından derlenen "Temassız Kart İşlemleri" verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

değişkeni, para transferi araçlarının kullanılma olasılığını yalnızca %0,9 artırmaktadır. Tasarruf değişkeni bireylerin herhangi bir amaçla tasarrufta bulunup bulunmadıklarını araştırmaktadır. Tasarruf, para transferi araçlarının kullanılma olasılığını %1,2 artırmaktadır.

Kamu ödemeleri ise bireylerin herhangi bir transfer/yardım ödemesi alıp almadıklarını araştırmaktadır. Kamu ödemeleri, para transferi araçlarının kullanılması olasılığını %1,5 artırmaktadır. Türkiye'de kamu transfer ödemeleri bireylere, kısmen para transferi araçları kullanılarak aktarılmaktadır. Ödemeler finansal kuruluşlar aracılığı ile gerçekleştirilmekte ancak hesapları olsa dahi bireylerin isimlerine ödeme yapılmaktadır. Kamu idaresi; yardımdan yararlanmak isteyen bireylere hesap açtırılmasını zorunlu kılabilir veya yardıma hak kazananlara hesap açarak, yardımın kart aracılığı ile ATM'den çekilmesini veya doğrudan kart ile harcanmasını sağlayarak sızıntısız bir transfer gerçekleştirebilir.

Modele kontrol amaçlı eklenen nakit değişkenlerinde ise tasarruf değişkeni hariç tüm değişkenler anlamlı ve katsayıları işaret bakımından beklenti ile uyumludur. Nakit olarak gerçekleştirilen tüm işlemler para transferi araçlarının kullanılması olasılığını azaltmaktadır. Nakit değişkenlerde göze çarpan bir husus ise marjinal katsayıların özellikle maaş ve kamu ödemeleri değişkenlerinde oldukça yüksek olmalarıdır. Bu da daha önceki modellerde de değinildiği gibi nakit eğiliminin hala yüksek olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle resmi finansal araçların kullanımındaki regülasyonlara devam edilerek süreç güçlü tutulmalıdır. Çünkü mevcut durumda bile gelişmekte olan ülkelerde bireyler, kart sahibi olmalarına rağmen hesaplarına gelen parayı şubeden nakde dönüştürmeyi tercih etmektedirler (Demirgüç-Kunt ve Klapper: 2013: 297). Bu nedenle dijital para transferi araçlarının kullanımının yaygınlaştırılması, hem nakit eğiliminin azaltılması hem de finansal katılımın teşvik edilmesi bakımından önemlidir.

Finansal katılım için bireylerin finansal araçlara sahip olmasının yanında bu araçların aktif biçimde kullanılması gerekmektedir. Para transferi, finansal araç sahipliğinin, finansal aktivite safhasına taşınması bakımından önemli bir araçtır. Kullanılmaya başlayan para transferi araçları ile bireyler finansal aktivitelerini ileriye taşıyabilirler. Para transferinin finansal katılımı olumlu etkilemesi (Evans, 2018: 574) nedeniyle etken olabileceği düşünülen faktörler ayrı bir modelde araştırılarak, eksiklikler ve teşvik alanlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Marjinal etkilere göre katsayı büyüklükleri düşük de olsa geliştirmeye açık alanlar belirlenmiştir. Bu durum,

kullanılan nakit değişkenlerin daha büyük katsayılara sahip olmasıyla da teyit edilmiştir.

4.3.5. Cep Telefonu ve İnternet Kullanımı Modeli (CTIM)

Konvansiyonel finansal sistemin hizmet ağını genişletme biçimi finansal teknoloji (Fintek) ürünlerinin ortaya çıkışı öncesinde tamamen şube ve insan odaklı bir yol izlemekteydi. Bu yaklaşım, şubelere alternatif fintek ürünlerinin ortaya çıkmasıyla değişmeye başlamıştır. Fintek'lerin ilki olarak kabul edilebilecek gelişmeler ATM ve POS cihazlarıdır. ATM'ler ile yalnızca şubeden gerçekleştirilen para çekme işlemi, şube olmaksızın da gerçekleştirilmeye başlanmıştır. POS cihazlarıyla da ilk döneminde evrak bazlı olsa da sonrasında anlık provizyona dayalı alışveriş imkânı sunulmuştur. Fintek ürünlerinde ikinci faz ise internet bankacılığıyla sunulan ve şube işlemlerinin bir bölümünü kapsayan sürecin deneyimlenmesiyle gerçekleşmiştir. Üçüncü faz ise finansal ürünlerin mobil cihazlara (tablet, cep telefonu) indirgenmesidir.

Mobil bankacılık, finansal tüketicilerin mobil cihazlar aracılığı ile finansal kuruluşlara erişimlerine ve işlem yapmalarına olanak tanıyan bir hizmettir (Barnes ve Corbitt, 2003: 275). Gelişen internet altyapısı ve teknoloji ile birlikte mobil cihazlar, finansal kuruluşların hizmet ulaştırma yöntemleri olan şubeleşme ve ATM kurulumuna yeni bir alternatif haline gelmiştir. Bu alternatif sayesinde finansal hizmetler, yoksul ve kırsal kesim tarafından erişilebilir hale gelmekte, gereksiz şubeleşmenin önüne geçilerek risk ve maliyetler azaltılmaktadır (Siddik vd., 2014: 110).

2020 yılı mobil istatistiklerine göre dünya nüfusunun %59,5'i (4,66 milyar kişi) internet kullanırken, %66,6'sı (5.22 milyar kişi) cep telefonuna sahiptir. Türkiye'de ise toplam nüfusun %90,8'i (76,89 milyon kişi) mobil bağlantıya sahipken, %77,7'si (65,8 milyon kişi) internet bağlantısına sahiptir. 16-65 yaş aralığında bulunan 55,5 milyon kişinin %97,2'si akıllı telefona, %44,4'ü tablet bilgisayara sahiptir. Mobil üzerinden internete (hücresel ve/veya WIFI) erişen kişi sayısı 62,19 milyon iken mobil internet kullanıcıların toplam internet kullanıcıları içindeki payı %94,5'tir. Bireylerin (16-64 yaş aralığı) günlük ortalama mobil internet erişimi 4,19 saattir. 16-64 yaş aralığında bulunan internet kullanıcılarının %48,2'si her ay bankacılık ve finansal hizmetler uygulamalarını kullanmaktadır. Yine bu kullanıcıların %14,8'i mobil ödeme

servislerini kullanmaktadır. Ocak-2021 döneminde, 16-64 yaş aralığındaki kesimin aylık ortalama çevrimiçi alışveriş uygulaması kullanma yüzdesi 68,5 iken, cep telefonu kullanarak alışveriş yapma oranı ise 54,8'dir[47]. Sunulan veriler Ocak-2020/21 dönemine ait mobil cihaz istatistiklerini göstermektedir. Verilere göre hem sahiplik hem de kullanım açısından mobil cihazların ve internetin oldukça yüksek oranlara ulaştığı görülmektedir. Bu oranlar, mobil ürün ve hizmetlerin gelecekte daha da güçleneceğine işaret etmekte ve finansal katılım açısından değerlendirilebilecek önemli bir potansiyel olduğunu ortaya koymaktadır.

Mobil fintek ürün ve hizmetleri "mobil bankacılık, mobil para ve mobil ödeme" olarak sınıflandırılmaktadır (Kim vd., 2018: 2). Bu ürün ve hizmetler kullanılarak, finansal kuruluşların sundukları uygulamalar aracılığı ile geniş bir ürün/hizmet yelpazesine ulaşılabilmekte, operatörler aracılığı ile mobil para transferi gibi işlemler gerçekleştirilmektedir. Mobil cihazlar, hem kullanıcılar hem de finansal kuruluşlar açısından köklü bir değişim meydana getirmiştir. Çarpıcı fintek gelişmeleri öncesi dönemde, finansal tüketicinin, finansal kuruluşa ayak uydurması beklenirken, mobil cihazların yaygınlaşmasıyla finansal kuruluşlar topluma göre şekillenmeye başlamıştır. Bu da finansal katılımda toplum tabanının gücünü önplana çıkaran bir diğer unsur olmuştur. Bu görüşe ilişkin olarak genel mobil istatistikler yanında mobil platformlarda gerçekleştirilen finansal işlemler de incelenmiştir.

Mobil işlemlerdeki gelişmelerin incelenmesi açısından Türkiye Bankalar Birliği Tarafından hazırlanan Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri incelenmiştir.

Şekil 4.8, mobil bankacılık ve internet bankacılığı aktif müşteri sayılarını göstermektedir. Mobil bankacılık ve internet bankacılığı arasında mobil bankacılık lehine pozitif uyumsuzluk bulunmaktadır. İnternet bankacılığı aktif müşteri sayısı, mobil bankacılık müşteri sayısının artmaya başladığı 2016 yılından itibaren beri düşüş göstermektedir. 2019 yılından sonra çok küçük bir yükseliş gösterse de genel olarak görünümün yatay olduğunu söylemek mümkündür. Buna karşılık mobil bankacılık aktif müşteri sayısı 2016 yılından günümüze kadar yaklaşık üç katına çıkmıştır. Mobil cihazlar ile elde edilen mobilite, bireylerin finansal uygulamalara anında erişmelerini sağlayarak finansal aktivitelerinin artmasına katkı sağlamaktadır.

[47] https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey?rq=TURKEY, (12.03.2021)

Şekil 4.8: Mobil ve İnternet Bankacılığı Aktif Müşteri Sayıları

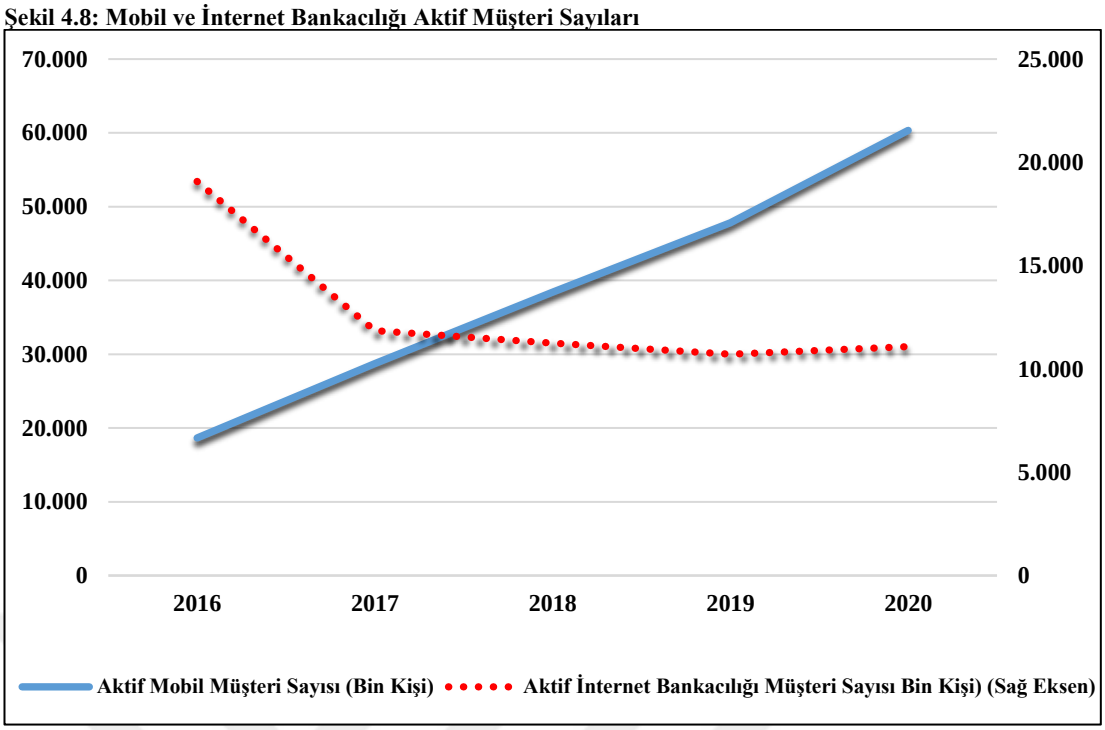

Kaynak: TBB(Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri) verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 4.9'da mobil bankacılık aracılığı ile gerçekleştirilen işlemlerin adetleri gösterilmektedir.

Şekil 4.9: Mobil Bankacılık İşlem Adetleri (Milyon)

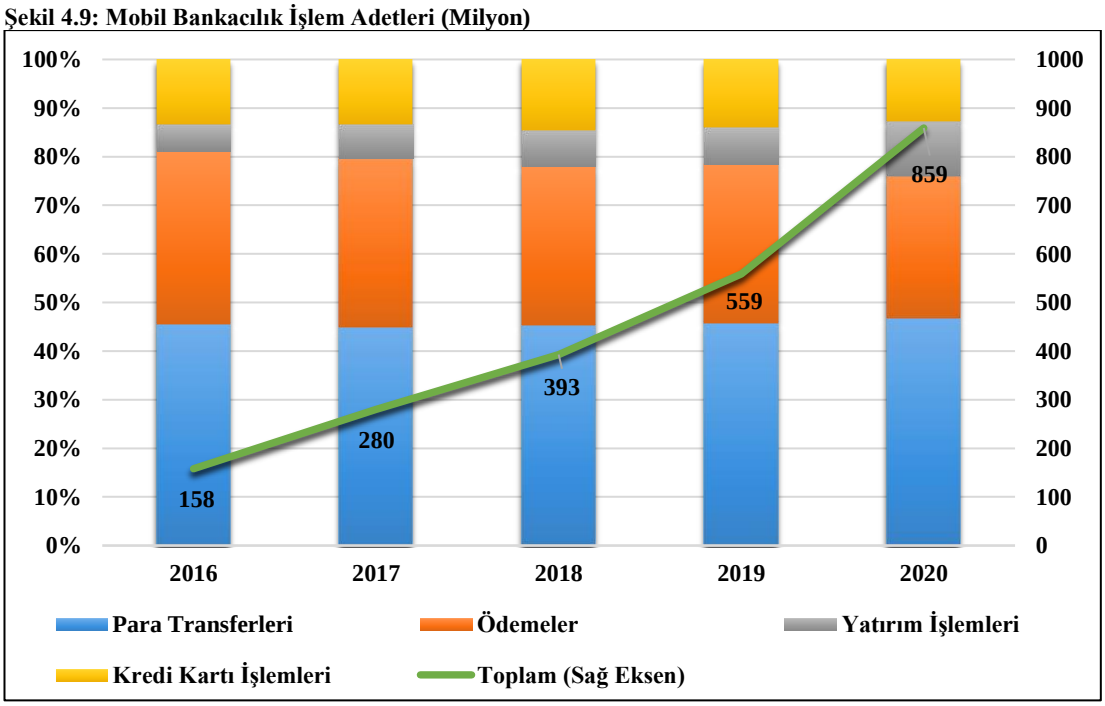

Kaynak: TBB(Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri) verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

İşlemler para transferi, ödemeler, yatırım işlemleri, kredi kartı işlemleri olmak üzere dört grup altında toplanmıştır. Bunlar içindeki en büyük payı para transferi almaktadır. Gerçekleştirilen işlemlerin yarısını para transferi oluşturmaktadır. Bunun ardından ise ödemeler, kredi kartı işlemleri ve yatırım işlemleri gelmektedir. İşlem sayısının toplamının 2016 yılında 158 milyon adet iken 2020 yılında 859 milyon adete ulaştığı görülmektedir.

Ayrıca mobil cihazlar son dönemlerde temassız işlemlerde de kullanılmaktadır. 2021-Ocak döneminde geçen yılın aynı ayına göre temassız işlem adedi %236, işlem tutarı ise %449 artış göstermiştir[48]. Mobil cihazlar, gelişmekte olan özellikleri sayesinde finansal işlemlerde kredi kartları ve banka kartlarına önemli bir alternatif olma yolunda ilermektedirler (Demigüç-Kunt vd., 2018: 7).

Şekil 4.10: Mobil Bankacılık İşlem Hacimleri (Milyar TL)

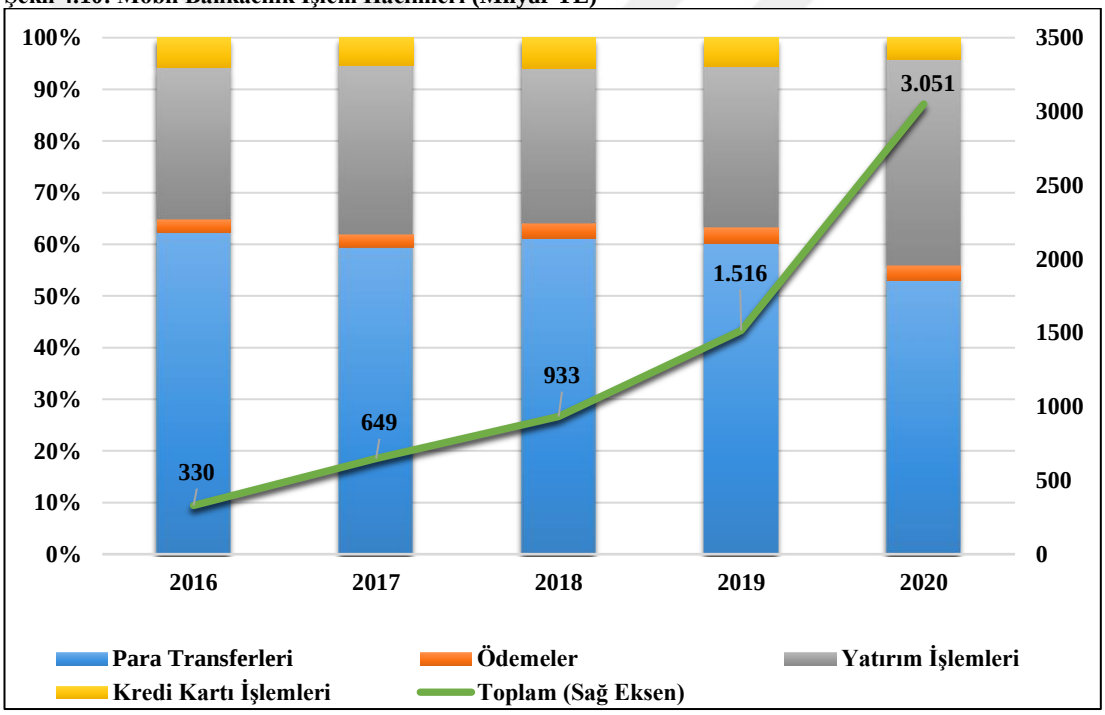

Kaynak: TBB(Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri) verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 4.10 ise mobil bankacılık aracılığı ile gerçekleştirilen işlemlerin hacmini göstermektedir. İşlem adetleri ile uyumlu olarak en büyük hacim para transferinde meydana gelmiştir. Ödemeler değişkeni ise işlem adedi bakımından önemli bir büyüklüğe sahip iken hacim olarak oldukça küçük bir paya sahiptir. Finansal

[48] Oranlar, Bankalararası Kart Merkezi tarafından sunulan veriler kullanılarak hesaplanmıştır. https://bkm.com.tr/mobil-temassiz-karekodla-yapilan-odeme-islemleri/ (13.04.2021)

kuruluşların önemli teşvikler sunduğu bu alanda işlem adedine nazaran hacmin küçük kalması, bu alanda mobil finans uygulamalarını tercih eden birey sayısının arttığına işaret etmektedir. İşlem hacminde önemli bir paya sahip olan diğer faktör yatırımlar olmuştur. İşlem başı tutarların büyük olması, aktif işlem sayısının düşük olduğunu göstermekle birlikte önemli bir maddi kaynağın dijital ortamdan yönetilmesi, hem elektronik ortamda tutulan paranın miktarı hem de mobil finans uygulamalarının işlem yelpazelerinin genişliği göstermektedir. Bu gelişmeler de finansal katılım açısından olumludur.

Finansal katılım üzerindeki dolaylı ve doğrudan etkileri nedeniyle önceki modeller ekseninde finansal işlemlerde cep telefonu ve internet kullanımını etkileyen faktörler araştırılmıştır. Bağımlı değişken, bireylerin cep telefonu ve internet kullanarak gerçekleştirdikleri finansal işlemleri araştıran sorular kullanılarak oluşturulurken açıklayıcı değişkenler de bireylerin adı geçen finansal işlemi geçtiğimiz on iki ayda (GOA) hiç gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini araştıran sorular kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 4.15'te gösterilen tanımlayıcı istatistiklere göre katılımcıların %50'si, cep telefonu ve internet kullanarak finansal işlem gerçekleştirmiştir. GOA, katılımcıların %66'sı ödeme işlemi, %14'ü satış işlemi, %14'ü satın alma, %26'sı tasarruf, %22'si borçlanma işlemi gerçekleştirmiş, %57'si maaş, %11'i de kamu ödemesi almıştır.

Tablo 4.15: Cep Telefonu ve Internet Modeli Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Ortalama	St. Sapma	Açıklamalar
Cep Telefonu ve Internet Kullanımı	0,509	0,500	Cep telefonu ve internet kullanılarak gerçekleştirilen finansal işlemler
Ödemeler	0,669	0,470	GOA ödeme gerçekleştirip gerçekleştirmeme durumu
Maaş	0,574	0,494	GOA maaş alıp almama durumu
Kamu Ödemeleri	0,116	0,320	GOA kamu ödemesi alıp almama durumu
Satış	0,147	0,354	GOA satış gerçekleştirip gerçekleştirmeme durumu
Satın Alma	0,145	0,352	GOA satın alma yapıp yapmama durumu
Tasarruf	0,269	0,443	GOA tasarruf edip etmeme durumu
Borçlanma	0,224	0,417	GOA borçlanma borçlanmama durumu

Tahmin metodunun belirlenmesi için bilgi kriterlerinden yararlanılmıştır. Tablo 4.16'da gösterilen sonuçlara göre probit model kullanılarak tahmin yapılmıştır.

Tablo 4.16: Cep Telefonu ve İnternet Modeli Bilgi Kriterleri

Model	AIC	BIC
Logit	860,0003	957,9342
Probit	857,807	955,7408

Tablo 4.17, CTIM'nin tahmin sonuçlarını göstermektedir. Demografik değişkenler incelendiğinde, eğitim seviyeleri, yaş grupları ve gelir sınıflarının istatistiki olarak anlamlı buna karşılık cinsiyet ve istihdam durumunun anlamlı olmadığı görülmektedir. Ortaöğretim seviyesindeki bireylerin cep telefonu ve internet kullanarak finansal işlem gerçekleştirme olasılığı temel sınıf olan ilkokul ve altı seviyedeki bireylere göre %27,4, yüksek okul ve üzeri eğitime sahip olanların ise %30,5 daha fazladır. Yaş gruplarının tamamı istatistiki olarak anlamlıdır. Tüm yaş gruplarının cep telefonu ve internet kullanarak finansal işlem gerçekleştirme olaslığı temel sınıf olan 45+ yaş grubuna göre daha fazladır. Bu durum finansal katılım bakımından ele alındığında eğitim seviyesi arttıkça finansal araçların kullanımının artması (Bhanot vd., 2012: 479; Akugudu, 2013: 4), yaşın artmasıyla birlikte dijital araçların kullanma eğiliminin azalması görüşü ile uyumludur (G. Corrado ve L. Corrado, 2015: 1076). Gelir seviyelerinde yalnızca en varlıklı grup değişkeni istatistiki anlamlılığa sahiptir. En varlıklı grupta bulunan bireylerin cep telefonu ve internet kullanarak finansal işlem gerçekleştirme olasılığı en yoksul sınıftaki bireylere göre %16,4 daha fazladır.

Finansal değişkenlerde ise para transferi, satın alma, tasarruf ve borçlanma değişkenleri istatistiki anlamlılığa sahiptir. Para transferi gerçekleştirme, cep telefonu ve internet aracılığıyla finansal işlem gerçekleştirme olasılığını %36,1 artırmaktadır. Yukarıdada değinildiği üzere mobil aygıtlarla elde edilen mobilite her an, her yerde finansal sisteme erişmeye ve kullanmaya aracılık etmektedir. Bu sonuç, TBB verilerinin incelendiği Şekil 4.9 ve 4.10'dan de görüleceği üzere reel durum verileri ve literatür (Ouma vd., 2017: 3) ile uyumlu bir görünmektedir.

Tasarruf için gerçekleştirilen finansal işlemler, cep telefonu ve internet kullanılması olasılığını %22,9 artırmaktaktadır. Bulgu, Şekil 4.10'da gösterilen, mobilden gerçekleştirilen yatırım işlemlerinin hacmi ile uyumlu bir görünüm sergilemektedir. Bireylerin borçlanmaya yönelik finansal işlemleri de cep telefonu ve internet kullanılması olaslığını %21,5 artırmaktadır. Satın alma, cep telefonu ve internet kullanarak işlem gerçekleştirme olasılığını %56,2 artırmaktadır. Mobil

uygulamalarla artan erişilebilirlik sayesinde borçlanma ve satın alma davranışının iç içe geçtiği düşünülmektedir. Mobil finans uygulamaları ile sunulan anında kredi imkânı, e-ticaret platformlarında dijital ödeme araçlarının kullanılması, alışveriş kredisi sunulması, alıverişin birden fazla kredi kartı ile yapılabiliyor olması gibi yenilikler bu düşünceyi güçlendirmektedir. Öte yandan ödemeler, maaş, kamu ödemeleri ve satış değişkenlerinin istatistiki anlamlılığa sahip olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 4.17: Cep Telefonu ve İnternet Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	**Katsayı**	**St. Hata**	**Olasılık**	**Marjinal Etkiler**
Cinsiyet (Erkek)	-0,000	0,104	0,998	-0,000
İstihdam Durumu (Çalışıyor)	0,185	0,197	0,347	0,073
Ortaöğretim	0,703	0,151	**0,000***	**0,274**
Yüksekokul ve Üstü	0,874	0,210	**0,000***	**0,305**
15-24	0,403	0,176	**0,022****	**0,154**
25-34	0,629	0,144	**0,000***	**0,238**
35-44	0,376	0,147	**0,011****	**0,145**
Yoksul	0,263	0,195	0,176	0,102
Orta Sınıf	0,165	0,185	0,375	0,064
Varlıklı	0,321	0,181	0,076	0,124
En Varlıklı	0,420	0,173	**0,015****	**0,164**
Para Transferi	0,938	0,166	**0,000***	**0,361**
Ödemeler	0,046	0,126	0,714	0,018
Maaş	0,162	0,127	0,202	0,064
Kamu Ödemeleri	0,198	0,178	0,266	0,077
Satış	0,084	0,156	0,590	0,033
Satın Alma	2,366	0,402	**0,000***	**0,562**
Tasarruf	0,608	0,122	**0,000***	**0,229**
Borçlanma	0,573	0,130	**0,000***	**0,215**
Sabit	-1,336	0,234	**0,000***	
Log Olabilirlik (Likelihood)	-408,90			
LR Ki2 (20)	553,07			
Olasılık>χ^2	0,000			
Pseudo R2	0,4034			

Not: *: %1, **:%5, ***: %10 önem seviyesinde anlamlılığı temsil etmektedir. Bu modelde, "İlkokul ve altı, 45+ yaş aralığı, En Yoksul" değişkenleri temel sınıf olarak belirlenmiştir.

Genel olarak ele alındığında mobil finans uygulamaları aracılığı ile erişilen finansal ürünlerin kullanımının cep telefonu ve internet kullanılması olasılığını

artırdığı görülmektedir. Mobil cihazlar ve internet kullanımının, finansal katılım kapsamında ele alınmasının nedeni, finansal katılımın en önemli girdisi olan dijitalleşmeyi destekleyen unsurlar olmalarıdır. Bu bakımdan, mobil cihazların ve internetin kullanımının finansal katılımı pozitif yönde etkilediği görüşü güçlenmektedir (Evans, 2018: 576; Shihadeh, 2018: 556). Gerekli altyapı yatırımlarının yapılması ile ortaya çıkan mobilite, dışlanmış bireylere finansal hizmetlerin sunulabilmesi için önemli bir araç haline gelmiştir (Kim vd., 2018: 2). Çünkü bireylerin, iletişim amacıyla edindiği cihaz özel bir çabaya gerek kalmaksızın, bir yazılım sayesinde birçok alanda olduğu gibi finans alanında bir aracıya dönüşmektedir. 2020 verilerine göre toplam internet kullanımı içinde mobilin payı %94,5'e ulaşmış olup günlük erişim süresi ortalama 4 saattir[49]. Bu rakamlar potansiyelin gücünü gözler önüne sermektedir. Mobil cihazların finansal işlem aracı haline dönüşmesi, finansal işlemlerin maliyetlerinin azaltılmasına, coğrafi engellerin aşılmasına olanak sağlarken paranın da dijital kullanımını yaygınlaştırır (Hannig ve Jansen, 2010: 16). Bu nedenle mobil cihazlar ve internet, finansal sistemden dışlanmış veya düşük seviyede hizmet alan bireylerin finansal sistem aktivitelerinin artırılmasında önemli bir araçtır (Ouma vd. 2017: 34).

Geleneksel finansın teknoloji ile yeniden şekillendirildiği bu uzun süreçte mobil aygıtlar, finansal işlemlerin dijitalleştirilmesi açısından oldukça önemli bir girdi haline gelmiştir. Mevcut durumda yoğun olarak finans uygulamalarına erişmede kullanılan mobil cihazların yakın gelecekte kartlı ödeme araçlarının yerini alacağı ve dijital finansın üssü haline geleceği öngörülmektedir.

[49] https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey?rq=TURKEY (12.03.2021).

SONUÇ

Tüm dünyada, finansal kuruluşların kâr algısı ve regülasyon eksiklikleri; bir dönem sadece yüksek gelirli kesimin finansal sistemde yer almasını destekleyerek toplum tabanının finansal sistemden dışlanmasına neden olmuş, bu yüzden de finansal piyasalara erişimin artırılarak finansal kalkınmanın yaratılmasının önüne geçmişlerdir (Beck vd., 2007: 28). Bu kısır süreç, yoksul kesimin finanse edilerek gelirlerini artırmayı hedefleyen mikrokredi uygulaması ve fintek alanında yaşanan gelişmelerle birlikte kırılmış ve finansal katılım süreci başlamıştır. Dünyada yaklaşık olarak 1.7 milyar insanın finansal sistemle herhangi bir bağı bulunmamaktadır (Demirgüç-Kunt vd., 2018: 35). Bu nedenle finansal katılımın temel amaçları olarak öncelikle bu bireylerin finansal sisteme katılması sonrasında ise finansal aktivitelerinin artırılarak finansal ekosistemin oluşturulmasıdır.

Finansal katılım konusu literatürde, finansal katılım endeksine dayalı ve ampirik çalışmalar vasıtasıyla incelenmiştir. Endeks hesaplanan araştırmalarda (Sarma, 2008; Yorulmaz, 2012; Yorulmaz, 2018, Özyıldırım, 2019; Wang ve Guan, 2016; Bozkurt vd., 2018; Kumar ve Mishra, 2011; Gupte vd., 2012; Park ve Mercado, 2015; Lenka ve Bairwa, 2016; Ambarkhane vd., 2016); finansal katılımın bileşeni olarak hesap sahipliği, erişim, kullanım, kullanılabilirlik işlem maliyeti, ATM/Şube sayısı, kredi miktarları vb. kullanılmıştır. Endeks ile doğrudan finansal katılıma ilişkin bir puan elde edilerek ülkenin mevcut seviyesi ölçülmektedir. Ampirik metotlara dayanan araştırmalarda (Demirgüç-Kunt ve Klapper, 2013; Chithra ve Selvam, 2013; Datta ve Singh, 2019; Zins ve Weill, 2016; Soumare vd., 2016; Neaime ve Gaysset, 2018; Kairiza vd., 2017) ise finansal katılım bileşenlerinin ve/veya doğrudan finansal katılım endeksinin bağımlı değişken, demografik faktörlerin de açıklayıcı değişken olduğu modeller kullanılarak finansal katılıma ilişkin değerlendirmeler yapılmış ve finansal katılımı etkileyen faktörler analiz edilmiştir.

Bu tez kapsamında finansal katılımı etkileyen faktörler araştırılmıştır. Bunun için finansal katılımı oluşturan alt faktörler ayrı ayrı modellenmiştir. Çalışmada kullanılan veriler Dünya Bankası tarafından 2011 yılından beri üç yılda bir gerçekleştirilen Global Findeks araştırmasından edinilmiş olup en güncel veri seti olan 2017 yılı verileri kullanılmıştır. Analiz için İkili Tercih Modellerinden yararlanılmış ve beş farklı model tahmini yapılarak finansal katılım konusu incelenmiştir.

Literatürdeki ampirik araştırmalarda açıklayıcı değişken olarak cinsiyet, işgücü, eğitim, gelir, yaş, GSYİH gibi demografik ağırlıklı değişkenlerin sıkça kullanıldığı görülmüştür. Ancak bu tipteki değişkenler, etkileri itibariyle o toplum için hem daha uzun vadeli hem de daha geniş bir alanı ilgilendiren çözüm önerileri sunmaktadır. Ancak finansal katılımın artırılmasında bireylerin tercihlerinin ön plana çıkması nedeniyle bu alanda daha fazla özelleştirilmiş sonuçlara ihtiyaç duyulduğu gözlenmiştir. Çünkü gelişmiş ekonomilerde bile tam finansal katılıma erişilemediği görülmektedir (Sarma ve Pais, 2011: 615). Bu nedenle literatürden farklı olarak demografik türde değişkenlerin yanında, bireylerin finansal tutum ve davranışlarına ilişkin değişkenler de modele eklenerek finansal katılım daha detaylı incelenmiştir. Bu kapsamda FASM, FAAKM, FDM, PTM ve CTIM olmak üzere beş farklı model tahmin edilmiştir. Bu yolla, dijital metotlar ve nakit kullanımı arasındaki tercih ile bu tercihlerin hangi ekonomik davranışlarda etkin hale geldiğinin bulunması amaçlanmıştır. Bu sayede doğrudan ilgili finansal davranışa ilişkin bir değerlendirme üretilme olanağına kavuşulmuş olmaktadır. Bu çalışma, bu yönüyle literatürde bulunan önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Çalışmanın gerçekleştirilmesinde Dünya Bankası tarafından gerçekleştirilen araştırmaya ilişkin veriler kullanıldığı için özellikle önemi arttığı düşünülen alanlarda veri kapsamının genişletilememesi araştırmayı sınırlandırmıştır. Diğer bir sınırlılık ise finansal katılımın; endeks hesaplama ve demografik faktörlerle ölçüm yapmaktan farklı olarak finansal tutum ve davranışların etkileri bakımından ele alınması nedeniyle karşılaştırma yapılacak çalışmaların kısıtlı sayıda olmasıdır. Bu nedenle, sonuçlar değerlendirilirken benzer çalışmaların ortak sonuçlarından yararlanılmış, yalnızca bu çalışmada yer alan değişkenleri değerlendirirken Türkiye'ye ait reel verilerden yararlanılmıştır.

Finansal katılım konusu özellikle kadınların işgücüne katılımı, kadın erkek arasında eşitsizlik bakımından ele alınmıştır. Finansal katılım alanında cinsiyet yönünden kadın-erkek eşitsizliği olduğunu gösteren çalışmaların (Demirgüç-Kunt vd., 2013; Özhan, 2018; Kairiza vd., 2017) aksine bu tezde modellerin tamamında literatürdeki diğer çalışmalar (Anson vd., 2013; Hansen ve Rand, 2011) ile uyumlu olarak cinsiyet ayrımına ilişkin bir bulguya rastlanmamıştır.

Gelir konusu ve bu gelirin seviyesi, finansal katılım açısından özel bir öneme sahiptir. Gelir, bireylerin finansal sisteme katılmaları ve dışlanmalarındaki ortak faktördür. Gelir elde etmeyen veya düşük gelir sınıfındaki bireyler, finansal kuruluşlar

için gelir üretme potansiyellerinin düşük olması nedeniyle göz ardı edilmiştir (Allan vd., 2013: 21). Bu da finansal dışlanmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öte yandan, bireylerin herhangi bir gelir elde etmemeleri finansal sisteme katılmalarına engel teşkil etmez ancak finansal aktivite gerçekleştirmek için finansal varlığa ihtiyaç duyulmaktadır. Bireyler bu sayede finansal tüketici niteliği kazanmaktadır. Kişisel gelir ve gelirin seviyesi, hesap edinimini etkilemektedir. Yüksek gelir sınıfında bulunan bireylerin hesap sahibi olma ve kullanma olasılıklarının daha fazla olduğu belirlenmiştir (Demirgüç-Kunt ve Klapper, 2013: 294; Ampudia ve Ehrmann, 2017: 12). Bu araştırmanın bulguları da, gelir arttıkça bireylerin finansal sisteme katılma olasılıklarının arttığını belirten Akugudu (2013) ve hesap sahibi olma ve kullanma olasılıklarının, yüksek gelir sınıflarında daha fazla olduğunu belirten Allen vd. (2016), G. Corrado ve L. Corrado (2015), Bhanot vd. (2012) ile uyumlu olarak gelir sınıfı ve istihdam durumunun, finansal katılımı artırdığını göstermektedir.

Eğitim seviyesi finansal katılım için önemli dinamiklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim düzeyinin düşük olması finansal katılım önündeki ana engellerden biri olarak görülmektedir (Chithra ve Selvam, 2013: 4). Bu nedenle finansal katılımı açıklamaya çalışan çalışmalarda eğitim temel bir açıklayıcı olarak kullanılmış ve artan eğitim seviyesinin finansal katılımı artırdığı belirlenmiştir (Zins ve Weill, 2016; Anzoategui vd., 2013; Simpson ve Buckland, 2009). Resmi finansal sistem, para saklama, alışveriş, borçlanma gibi işlemlerin ötesinde gelir getirici fonksiyonlara da sahiptir. Bu nedenle artan eğitim seviyesi ve finansal okur-yazarlık bireylerin daha kapsamlı ve ileri düzey finansal hizmetleri kullanmaya yöneltmektedir (G. Corrado ve L. Corrado, 2015: 1057). Bu çalışma kapsamındaki bulgular da literatürle uyumlu olarak artan eğitim düzeyinin finansal katılımı artırdığını göstermektedir.

Yaş gruplarında ise mevcut finansın teknoloji yoğun yapısı nedeniyle genç nüfusun yaşlı nüfusa göre finansal katılımı daha fazla artırması beklenmiştir. Ancak elde edilen bulgular yaşlı nüfusun finansal katılımı genç nüfusa göre daha fazla artırdığını göstermektedir. Bulgu, Fungacova ve Weill (2015), Özşuca (2019), Zins ve Weill (2016) ve Allen vd. (2016) tarafından gerçekleştirilen araştırmaların sonuçları ile uyumlu iken, G. Corrado ve L. Corrado (2015), bu çalışmanın beklentisine uygun olarak yaşı büyük kesimin finansal katılıma katkısının düşük olduğunu belirlemiştir.

Bu çalışmada demografik değişkenlerin yanında bireylerin finansal tutum ve davranışları da araştırılarak doğrudan finansal katılıma ilişkin sonuçlar üretilmesi

amaçlanmıştır. Bu kapsamda açıklayıcı değişken olarak satın alma, borçlanma, tasarruf, ödemeler, maaş, para transferi, kamu ödemeleri ve satış değişkenleri kullanılmıştır. Kullanılan değişkenlerin tüm modellerde büyük ölçüde istatistiki olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir[50]. Buna göre beklentiyle uyumlu olarak finansal ve tutum davranışlarını gösteren değişkenlerin farklı büyüklüklerde finansal katılıma katkı sağladığı belirlenmiştir. Finansal katılıma en büyük katkıyı cep telefonu sahipliği, para transferi, satın alma, borçlanma değişkenleri sağlamaktadır. Dijital para transferi metotlarına özellikle mobil cihazlar vasıtasıyla erişimin kolaylaşması, kredi kartı kullanımı ve satın alma dijital metotların yaygınlaşması bu üç değişkeni bireylerin gündelik hayatlarında kolaylıkla başvurdukları finansal metotlar haline getirerek finansal katılıma katkı bakımından ön plana çıkarmıştır. Bu çalışmanın bulgusu ile benzer olarak para transferi sistemlerinin kullanımının finansal katılımı hesap kullanımı üzerinden olumlu biçimde etkilediği ifade edilmektedir (Anzoategui vd., 2013: 347). Ayrıca internet ve mobil cihaz kullanımının finansal katılım ile pozitif ilişkili ve tek yönlü nedenselliğe sahip olduğu (Evans, 2018: 576) ve telefon sahibi olmanın finansal katılımın önemli belirleyicilerinden biri olduğu ifade edilmektedir (Wang ve Guan, 2017: 1759).

Finans uygulamalarına mobil cihazlar sayesinde erişimin kolaylaşması ve mobil uygulamaların işlem kabiliyetinin artırılması nedeniyle cep telefonu sahipliği değişkeni, FASM ve FAAKM'de açıklayıcı değişken olarak yer almış, mobil sistemlerin finansal işlemlerle ilişkisinin incelenmesi için de ayrıca bir modelleme yapılmıştır. Bu model, marjinal etkiler bakımından diğer dört modelin tamamından daha yüksek sonuçlar ortaya koymaktadır. Finansal tercihlerin, cep telefonu ve internet kullanma olasılığını diğer modellere göre daha fazla etkilemesi mobil teknolojilerin finans alanında önemli bir aracı haline dönüşeceğinin göstergesidir. Cep telefonu sahipliğinin de FAAKM'deki marjinal etkisinin diğer değişkenlere göre oldukça yüksek olduğu belirlenmiştir. Mobil teknolojilerin etkisinin bu denli büyük olmasında, hücresel internet teknolojisi ile sürekli çevrimiçi olma olanağı sunan mobil telefonlar ve tablet bilgisayarların, tüketicilerin alışkanlık ve tercihlerinde köklü değişiklikler meydana getirmesi etkili olmuştur (Cuesta vd., 2015: 1). Bu da finansal hizmetler alanında büyük bir potansiyel kazanımı sağlamıştır. Finansal hizmet sağlayıcıları, yalnızca yazılım yatırımı ile finansal dışlanmaya neden olan maliyetleri azaltıp (Cull

[50] FDM'de Borçlanma değişkeni, CTIM'de Ödemeler, Maaş, Kamu Ödemeleri, ve Satış değişkenleri istatistiki anlamlılığa sahip değildir.

vd., 2014: 7) finansal hizmetlerini mobil cihaza sahip olan tüm bireylere ulaştırabilir hale gelmişlerdir (Siddik vd., 2014: 110). Buna göre bu çalışlma kapsamında, mobil teknolojilere ilişkin elde edilen bulgular, internet ve mobil cihaz kullanımının finansal katılım ile pozitif ilişkili olduğu görüşü (Evans, 2018) ile uyumludur.

Finansal katılım konusu ayrıca finansal dışlanma modeli ile de incelenmiştir. Finansal dışlanma, erişim, kullanım, maliyet ve gönüllü dışlanma gibi nedenlerle ortaya çıkmaktadır (Temizel, 2015: 124). Bu modelde finansal tutum ve davranış değişkenlerinin finansal dışlanmayı azalttığı gözlenirken aile, dini inançlar, bütçe yetersizliği ve finansal kurumlara güven duymamanın finansal dışlanmayı artırdığı belirlenmiştir. Literatürdeki çalışmalar da bütçe yetersizliğinin Akugudu (2013), aile faktörünün (Fungacova ve Weill, 2015) ve dini nedenlerin (Er ve Mutlu, 2017; Özyıldırım, 2019) finansal dışlanmayı artırdığını göstermektedir. Buna karşılık Shihadeh (2018) inanç faktörünün finansal katılımla herhangi bir ilişkisi olmadığını ifade etmektedir. Belge eksiklikleri, işlem maliyetleri ve finansal kuruluşlara uzaklık faktörü Evans (2018), Kempson vd. (2004) ve Demirgüç-Kunt ve Klapper (2012) aksine istatistiki olarak anlamlı bulunmamıştır.

Analizlerde, bireylerin nakit kullanma eğilimlerine de yer verilmiştir. Resmi finansal sistemler her ne kadar yaygınlaşsa da nakit; finansal alışkanlıkların temelinde yer alması, kullanımının kolay ve en likit varlık olması nedeniyle toplum tarafından terk edilememektedir (Koker ve Jentzsch, 2013: 277). Nakit yolla gerçekleştirilen para transferi, maaş ödemeleri ve ödemelerin finansal katılımı olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Ancak nakit kullanımının da nakit piyasasının paydaşları olan bankalar, perakende satış sektörü, finansal tüketici (bireyler) ve taşeronlara (ödeme sisteminin işlemesini sağlayan firmalar) önemli mali yükleri olduğu, buna karşılık kartlı araçları kullanmanın da kazanımları olduğu belirlenmiştir (Elgin vd., 2012: 7-23). Finansal katılımı ön plana çıkaran husus ise paydaşlara ait bu maliyetin, tüm topluma mâl olarak yoksulluk, gelir eşitsizliği, ekonomik istikrarsızlık gibi kitlesel problemlere dönüşmesidir. Bu nedenle finansal katılım konusu kronikleşen bu sorunların çözümünde bir araç olarak görülmeye başlanmış ve ülkelerin ve ülkeler toplulukların gündeminde yer alarak geliştirilmesine çaba harcanmaya başlanmıştır.

Analizler genel olarak değerlendirildiğinde hâlihazırda finansal kuruluşların fintek gelişmelerini izlediği ve uyguladığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan arz tarafının finansal katılıma ilişkin yatırımları yaptığını söylemek mümkündür. Bu yatırımlar neticesinde finansal işlemlere erişim ve kullanım kolaylaşmış olmasına rağmen talep

tarafında nakit eğiliminin devam ettiği belirlenmiştir. Bu eğilimin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak uzun vadede eğitime, kısa vadede ise finansal davranışlara yönelik politikalar üretmek konusunda kamu otoritesine önemli görevler düşmektedir. Kamu otoritesi, maaş ödeme metodu, para transferi sistemleri gibi alanlarda gerçekleştirdiği zorunlu uygulamalarla finansal katılımın başarı oranını artırmayı başarmıştır. Benzer uygulamaların, toplum tabanının finansal davranışlarını yöneterek nakit alanındaki eğilimi azaltmaya yönelik olarak da gerçekleştirilmesi finansal katılıma yönelik önemli bir mesafenin kat edilmesini sağlayacaktır. Özellikle tasarruf alanında gerçekleştirilecek düzenlemeler ve teşviklerle hem atıl fonların ekonomiye kazandırılması hem de bireylerin tasarruf alışkanlıklarının değiştirilerek finansal katılımın geleceğine yönelik katkı sağlanacaktır.

Öte yandan hukuki düzenlemelerle maliyetler, haksız ücret uygulamaları gibi güven sarsıcı unsurlar önemli ölçüde azaltılsa da güven sorununun devam ettiği görülmektedir. Güvenin tesis edilmesi bakımından denetleyici kurumların toplum tabanıyla iletişimin artırılması, finansal tüketiciyi doğrudan ilgilendiren düzenlemelerin bilinirliğinin artırılmasın gerekli olduğu düşünülmektedir. Dini faktörlerin finansal dışlanmayı artırması nedeniyle katılım bankacılığının ve faaliyetlerinin tanıtımının artırılmasının bu alandaki kaybı azaltma potansiyeli bulunmaktadır.

Finansal katılım açısından hâlihazırda önemli mesafeler kat etmiş olan mobil teknolojilerin hem finans kuruluşları hem de kamu otoritesi tarafından değerlendirilmesi finansal katılım açısından oldukça önemlidir. Bu alandaki uygulamalar incelendiğinde, mobil teknolojilerin oldukça geniş bir ürün/hizmet yelpazesi sunabilecek kapasiteye sahip olduğu ancak hukuki zeminin geriden gelmesi nedeniyle bu potansiyelden yararlanılamadığı görülmüştür. Pandemi sürecinde uzaktan müşteri edinimi dâhil birçok kronik sorun regülasyonlarla çözülmüştür. Teknolojik ilerlemelerin devam ettiği göz önünde bulundurulduğunda, kamu otoritesinin yeniden bir zaman kaybı yaşanmaması ve finansal katılım hedeflerine hızla ilerlemek için bu gelişmeleri izleyerek hukuk zeminini güncel tutması gerekir.

KAYNAKÇA

Acemoğlu, D., Laibson, D. ve List, J.A. (2016). *Makroekonomi*. (Çev. Merve Ertok, Çiğdem Börke Tunalı, Aziz Dayanır, Kadir Tuna, Volkan Hacıoğlu, Sefer Şener). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Adams, R.H. (2003). *Economic Growth, Inequality, and Poverty.* World Bank Policy Research Working Paper Series. No:2972. https://ssrn.com/abstract=1357182, (11.04.2020).

Akbulut Bekar, S. ve Terzi, H. (2018). Türkiye'de Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 18 (3): 61-76.

Akugudu, M.A. (2013). The Determinants of Financial Inclusion in Western Africa: Insights From Ghana. *Research Journal of Finance and Accounting*. 4(8): 1-9.

Alkin, E. (13.05.2020). *Ekonominin Gücünü Ölçmek*. https://emrealkin.com/tr/haber/3359/ekonominin-gucunu-olcmek/, (13.05.2020).

Allan, A., Massu, M. ve Svarer, C. (2013). *Banking on Change: Breaking the Barriers to Financial Inclusion*. https://insights.careinternational.org.uk/media/k2/attachments/Banking_on_Change_Breaking_Barriers__April2013.pdf, (01.07.2019).

Allen, F., Demirguc-Kunt, A., Klapper, L. ve Peria, M.S.M. (2016). The Foundations of Financial Inclusion: Understanding Ownership and Use of Formal Accounts. *Journal of Financial Intermediation*. 27: 1-30.

Alp, A. (2007). *İstatistiksel Çalışmalarda Probit Analizi ve Uygulama Alanları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Alper, F.Ö. (2018). Determinants of Domestic Savings in Turkey. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*. 22 (2): 155-168.

Alptekin, V. (2016). *Makroekonomi*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Ambarkhane, D., Singh, A.S. ve Venkataramani, B. (2016). Developing a Comprehensive Financial Inclusion Index. *Management and Labour Studies*. 41(3): 216-235.

Ampudia, M. ve Ehrmann, M. (2017). *Financial Inclusion: What's It Worth*. European Central Bank Working Paper Series, No:90. https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1990.en.pdf, (04.09.2019).

Anaç, T. ve Kaya, F. (2017). Katılım Bankacılığı Sektöründe Bireysel Müşterilerin Banka Tercih Nedenleri Üzerine Bir Araştırma: İstanbul Örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 13 (2): 75-96.

Anson, J., Berthand, A., Klapper, L. ve Singer Dorothe (2013). *Financial Inclusion and The Role of The Post Office*. The World Bank Policy Research Working Paper: 6630. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2343708, (09.09.2019).

Anzoategui, D., Demirgüç-Kunt, A. ve Peria, M.S.M. (2014). Remittances and Financial Inclusion: Evidence from El Salvador. *World Development.* 54: 338-349.

Araz, M.S. (2018). *İç Göç Sonrası Bireylerin İşgücüne Katılımını Etkileyen Faktörlerin Semiparametrik Logit Mdelleri ile İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arora, R. U. (2014). Access to Finance: An Empirical Analysis. *European Journal of Development Research*. 26 (5): 798-814.

Astar, M. (2009). *OECD Ülkelerinde Taylor Kuralı'nın Geçerliliğinin Logit Modelleri ile İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atamtürk, B. (2007). Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*. 22 (1): 89-103.

Athena Capital Advisors (2018). *Financial Inclusion in Emerging & Frontier Markets.* www.fiduciarytrust.com, (05.02.2020).

Aydın, S. (2018). *Minsky'nin Finansal Kırılganlık Hipotezi ve Türkiye Ekonomisini Kırılganlaştıran Unsurların Logit ve Probit Modelleri İle Analizi (1990:01-2017:08).* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydın, Y. (2019). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kırılgan Beşli Ülkeleri İçin Analizi. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*. 4(1): 37-49.

Bağcı, A. (2020). Türkiye'de Tasarruf, Finansal Gelişmişlik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Asimetrik Nedensellik Yaklaşımından Yeni Kanıtlar. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 19(1): 220-237.

Barnes, S.J. ve Corbitt, B. (2003). Mobile Banking: Concept and Potential. *International Journal of Mobile Communications.* 1 (3): 273-288.

Bayülken, Y. (2017). *Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri*. Ankara: Türkiye Makine Mühendisleri Odası, Yayın no: MMO/677. http://www.tmmob.org.tr/sites/default/files/kobi_metin-20102017.pdf, (28.04.2020).

Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. (2020, 26 Haziran). Resmi Gazete (Sayı: 31167). https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/06/20200626-1.htm

Beck, T. ve De La Torre, A. (2007). The Basic Analytics of Access to Financial Services. *Financial Markets, Institutions & Instruments*. 16: 79-117.

Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. ve Levine, R. (2007). Finance, Inequality and the Poor. *Journal of Economic Growth*. 12(1): 27-49.

Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. ve Honohan, P. (2009). Access to Financial Services: Measurement, Impact, and Policies. *The World Bank Research Observer*. 24 (1): 119-145.

Bhanot, D., Bapat, V. ve Bera, S. (2012). Studying Financial Inclusion in North-East India. *International Journal of Bank Marketing*. 30(6): 465-484.

Bozkurt, İ., Karakuş, R. ve Yıldız, M. (2018). Spatial Determinants of Financial Inclusion Over Time. *Journal of International Development*. 30: 1474-1504.

Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance*. United Kingdom, Cambridge: Cambridge University Press.

Camara, N. ve Tuesta, D. (2014). *Measuring Financial Inclusion: A Multidimensional Index*. BBVA Research Working Paper No:14/26. https://www.bbvaresearch.com/en/publicaciones/measuring-financial-inclusion-a-multidimensional-index/, (02.09.2019).

Chakravarty, S.R. ve Pal, R. (2013). Financial Inclusion in India: An Axiomatic Approach. *Journal of Policy Modeling*. 35: 813-837.

Chauvet, L. ve Jacolin L. (2017). Financial Inclusion, Bank Concentration, and Firm Performance. *World Development*. 97: 1-13.

Chikalipah, S. (2017). What Determines Financial Inclusion in Sub-Saharan Africa?. *African Journal of Economic and Management Studies*. 8(1): 8-18.

Chithra, N. ve Selvam, M. (2013). *Determinants of Financial Inclusion: An Empirical Study on the Inter-State Variations in India*. https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2296096, (03.09.2019).

Clamara, N., Peña, X. ve Tuesta, D. (2014). *Factors that Matter for Financial Inclusion: Evidence from Peru*. BBVA Research Working Paper No: 14/09. https://www.bbvaresearch.com/en/publicaciones/factors-that-matter-for-financial-inclusion-evidence-from-peru/, (05.10.2019).

Consultative Group to Assist the Poor (CGAP). (2011). *Global Standart-Setting Bodies and Financial Inclusion for the Poor*. Global Partnership for Financial Inclusion. https://www.cgap.org/sites/default/files/researches/documents/CGAP-White-Paper-Global-Standard-Setting-Bodies-Oct-2011.pdf, (30.12.2019).

Corrado, G. ve Corrado, L. (2015). The Geography of Financial Inclusion Across Europe During the Global Crisis. *Journal of Economic Geography*. 15: 1055-1083.

Cramer, J.S. (Aralık 2002). *The Origins of Logistic Regression*. Tinbergen Institute Working Paper No: 2002-119/4. https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.360300, (07.12.2020).

Cuesta, C., Ruesta, M., Tuesta, D. ve Urbiola, P. (2015). *The Digital Transformation of The Banking Industry*. BBVA Research. https://www.bbvaresearch.com/en/publicaciones/the-digital-transformation-of-the-banking-industry/, (08.10.2019).

Cull, R., Ehrbeck, T. ve Holle, N. (2014). *Financial Inclusion and Development: Recent Impact Evidence*. https://www.cgap.org/sites/default/files/FocusNote-Financial-Inclusion-and-Development-April-2014.pdf, (03.01.2020).

Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. 59(2): 89-132.

Çam, H. ve Çam, A.V. (2016). Finansal Okuryazarlığın Mobil Bankacılık Kullanımındaki Rolü: Doğu Karadeniz Bölgesinde Bir Araştırma. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*. 1 (3): 98-105.

Çam, H., Ayaydın, H., Çam, A.V. ve Akdeniz, F. (2018). Bireylerin Finansal Bilgi Düzeyi ile Finansal Katılım Düzeyi Arasındaki İlişki: TR 90 Bölgesinde Bir Araştırma. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*. 10 (1): 1-13.

Çekin, S.E. (2019). Türkiye'de Finans Sisteminin Yapısı ve Dönüşüm Gereksinimi. *SETA*. 290: 1-27.

Çeştepe, H. ve Yıldırım, E. (2016). Türkiye'de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi. ICAFR 16 Özel Sayısı*: 12-26.

Datta, S.K. ve Singh, K. (2019). Variation and Determinants of Financial Inclusion and Their Association with Human Development: A Cross-Country Analysis. *IIMB Management Review*. 31(4): 336-349.

de la Fuente, B.P. (2016). *Economic Growth and Poverty Reduction in a Rapidly Changing World*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. https://ec.europa.eu/info/publications/economy-finance/economic-growth-and-poverty-reduction-rapidly-changing-world_en, (12.06.2020).

Deloitte (2017). *Türkiye Fintech Ekosistemi*. https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/finance/turkiye-fintech-ekosistemi.pdf, (28.04.2020).

Demirci, S. ve Astar, M. (2011). Türkiye'de Özel Sigortalıyı Etkileyen Faktörler: Logit Modeli. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 13 (2): 119-130.

Demirgüç-Kunt, A. ve Klapper, L. (2012). *Financial Inclusion in Africa*. World Bank Policy Research Working Paper, No:6088. https://ssrn.com/abstract=2084599, (23.12.2019).

Demirgüç-Kunt, A. ve Klapper, L. (2013). Measuring Financial Inclusion: Explaining Variation in Use of Financial Services Across and within Countries. *Brookings Paper on Economic Activity*. 44(1): 279-340.

Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L. ve Singer D. (2013). *Financial Inclusion and Legal Discrimination Against Women: Evidence from Devoloping Countries*. Policy Research Working paper, No: 6416, World Bank. http://documents1.worldbank.org/curated/en/801311468330257772/pdf/wps6416.pdf , (08.07.2019).

Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., Singer, D. ve Oudheusden, P.V. (2015). *The Global Findex Database 2014: Measuring Financial Inclusion Around the World*. Policy Reseach Working Paper, No:7255, World Bank. http://documents.worldbank.org/curated/en/187761468179367706/The-Global-Findex-Database-2014-measuring-financial-inclusion-around-the-world, (23.12.2019).

Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., Singer, D., Ansar, S. ve Hess, J. (2018). *The Global Findex Database 2017: Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution*. Washington, DC: World Bank. https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/978-1-4648-1259-0, (20.05.2019).

Dev, M. (2006). Financial Inclusion: Issues and Challanges. *Economic and Political Weekly*. 41(41): 4310-4313.

Dhrymes, P. ve Guerard, J. (2017). *Introductory Econometrics*. Switzerland: Springer International Publishing.

Donovan, K. (2012). *Mobile Money for Financial Inclusion*. 2012 Information and Communications for Development: Maximizing Mobile: 61-72. USA Washington, D.C.: World Bank. https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/9780821389911_ch04, (09.04.2020).

Duvendack, M. ve Mader, P. (2019). Impack of Financial Inclusion in Low- and Middle- Income Countries: A Systematic Review of Reviews. *Campbell Systematic Reviews*. 2019 (2).

Elgin, C., Erzan, R. ve Kuzubaş, U. (2012). *Türkiye'de Nakit ve Kart Ödemelerinin Karşılaştırmalı Maliyeti.* https://newsroom.mastercard.com/eu/files/2015/06/MasterCard-Arastirma-NakitsizYasam-131013.pdf, (23.12.2020).

Er, B. ve Mutlu M. (2017). Financial Inclusion and Islamic Finance: A Survey of Islamic Financial Literacy Index. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies.* 3(2): 33-54.

Evans, O. (2018). Connecting the Poor: The Internet, Mobile Phones and Financial Inclusion in Africa. *Digital Policy, Regulation and Governance*. 20 (6): 568-581.

European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (2016). *Transition Report*. https://www.ebrd.com/news/publications/transition-report/transition-report-201617.html, (15.04.2020).

Finansal Tüketicilerden Alınacak Ücretlere İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik. (2014, 3 Ekim). Resmi Gazete (Sayı: 29138). Erişim Adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141003-8.htm

Finansal Tüketicilerden Alınacak Ücretlere İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ. (2020, 7 Mart). Resmi Gazete (Sayı: 31061). Erişim Adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200307-9.htm

Fuller, D. (1998). Credit Union Development: Financial Incluison and Exclusion. *Geoforum*. 29 (2): 145-157.

Fungacova, Z. ve Weill, L. (2015). Understanding Financial Inclusion in China. *China Economic Review*. 34: 196-206.

Gençler, A. (2005). 2001 Ekonomik Krizinin Bankacılık Sektöründeki İstihdama Etkisi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. 50: 351-365.

Gimet, C. ve Lagoarde-Segot, T. (2012). Financial Sector Development and Access to Finance. Does Size Say It All?. *Emerging Markets Review*. 13: 316:337.

Global Partnership for Financial Inclusion (GPFI). *G20 Plan to Facilitate Remittance Flows.* https://www.gpfi.org/sites/gpfi/files/documents/g20_plan_facilitate_remittance_flows.pdf, (03.03.2020)

Global Partnership for Financial Inclusion (GPFI). (2011a). *The G20 Principles for Innovative Financial Inclusion Bringing The Principles to Life: Eleven Country Case Studies*. https://www.afi-global.org/sites/default/files/publications/01_gpfi_principles.pdf (05.01.2019).

Global Partnership for Financial Inclusion (GPFI). (2011b). *Financial Inclusion Data: Assesing the Landscape and Country Level Target Approaches*. http://www.gpfi.org/sites/gpfi/files/documents/WORKINGDATA.pdf, (03.03.2020).

Global Partnership for Financial Inclusion (GPFI). (2014). *Turkish 2015 Priorities Paper*. http://gpfi.org/publications/gpfi-turkish-2015-priorities-paper, (03.03.2020).

Global Partnership for Financial Inclusion (GPFI). (2015). *G20 Financial Inclusion Action Plan Progress Report 2010-2014*. http://www.gpfi.org/sites/gpfi/files/documents/G20%20FIAP%20Progress%20Report%202010-2014.pdf, (03.03.2020).

Global Partnership for Financial Inclusion (GPFI). (2017). G20 2017 National *Remittance Plans Overview*. https://www.gpfi.org/sites/gpfi/files/documents/2017%20G20%20National%20Remittance%20Plans%20Overview.pdf, (22.06.2020).

Global Partnership for Financial Inclusion (GPFI). (2019). G20 National Remittance *Plan 2019 Turkey*.

https://www.gpfi.org/sites/gpfi/files/sites/default/files/Turkey%20National%20Remittance%20Plan%202019.pdf, (22.06.2020).

Gökçen, G. ve Gönen, İ. (2017). Katılım Bankalarının Finans Sektörü İçindeki Yeri ve Katılım Bankalarına Yönelik Müşteri Algısı. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2 (1): 61-77.

Greenwood, J. ve Jovanovic, B. (1990). Financial Development, Growth, and The Distribution of Income. *The University of Chicago Press Journals*. 98 (5): 1076-1107.

Gupte, R., Venkataramani, B. ve Gupta, D. (2012). Computation of Financial Inclusion Index for India. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 37: 133-149.

Gujarati, D.N. ve Porter, C.D. (2012). *Temel Ekonometri*. (Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Günlük-Şenesen). İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Güney, G. (2017). Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme İlişkisi: Bir Panel Veri Analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 13: 355-372.

Hannig, A. ve Jansen, S. (2010). Financial Inclusion and Financial Stability: Current Policy Issues. Asian Development Bank Institute, Working Paper no: 259. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1729122, (11.07.2019).

Hansen, H. ve Rand, J. (2011). Another Perspective on Gender Specific Access to Credit in Africa. FOI Working Paper. https://ideas.repec.org/p/foi/wpaper/2011_14.html, (11.07.2019).

Hill, R.C., Griffiths, W.E. ve Lim, G.C. (2018). *Principles of Econometrics*. USA, New Jersey: Wiley.

Hu, B, Shao, J. ve Palta, M. (2006). Pseudo-R^2 in Logistic Regression Model. *Statistica Sinica*. 16(3): 847-860.

Imboden, K. (2005). Building Inclusive Financial Sectors: The Road to Growth and Poverty Reduction. *Journal of International Affairs*. 58 (2): 65-86.

İlhan, T. (2019). *İzmir'e Yönelik Göç Hareketlerinin Logit Modellerle Analizi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Japelli, T. ve Pistaferri, L. (2011). Financial Integration and Consumption Smoothing. *The Economic Journal*. 121 (553): 678-706.

Jolevska, E.D. ve Andovski, I. (2016). *Financial Inclusion: Comparative Analysis with Special Emphasis on the Level of Financial Inclusion in Republic of Macedonia*. http://dx.doi.org/10.20544/HORIZONS.A.20.1.17.P37, (22.05.2019).

Jones, P.A. (2008). From Tackling Poverty to Achieving Financial Inclusion—The Changing Role of British Credit Unions in Low Income Communities. *The Journal of Socio-Economics*. 37: 2141-2154.

Kabakova, O. ve Plaksenkov, E. (2018). Analysis of Factors Affecting Financial Inclusion: Ecosystem View. *Journal of Business Research*. 89: 198-205.

Kairiza, T., Kiprono, P. ve Magadzire, V. (2017). Gender Differences in Financial Inclusion Amongst Enterpreneurs in Zimbabwe. *Small Business Economics*. 48: 259-272.

Kempson, E., Atkinson, A. ve Pilley, O. (2004). *Policy Level Response to Financial Exclusion in Developed Economies: Lessons for Developing Countries*. Report of Personel Finance Research Centre University of Bristol. http://www.pfrc.bris.ac.uk/Reports/dfid_report.pdf, (27.12.2020).

Kılınç, A. (2019). *Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Algısı Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin Sıralı Logit Model Yardımıyla Araştırılması: Erzurum-Kayseri Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kim, J. H. (2016). A Study on the Effect of Financial Inclusion on the Relationship Between Income Inequality and Economic Growth. *Emerging Markets Finance and Trade*. 52 (2): 498-512.

Kim, M., Zoo, Hanah, Lee, H. ve Kang, J. (2018). Mobile Financial Services, Financial Inclusion, and Development: A Systematic Review of Academic Literature. *The Electronic Journal Of Information Systems In Developıng Countries.* 84(5): 1-17.

King, G.R. ve Levine, R. (1993). Finance and Growth: Schumpeter Might be Right. *The Quarterly Journal of Economics*. 108 (3): 717-737.

Klapper, L. ve Singer, D. (2014). *The Opportunities of Digitizing Payments*. https://www.gpfi.org/publications/opportunities-digitizing-payments, (25.12.2019).

Koç, Ö.E. (2018). İçsel Büyüme /Teknoloji Yoğun Büyüme Modelleri Kapsamında Türkiye'de Teknoloji Geliştirme Bölgelerine Yönelik Vergi Uygulamaları. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 25 (2), 477-499.

Koker, L. ve Jentzsch, N. (2013). Financial Inclusion and Financial Integrity: Aligned Incentives. *World Development*. 44: 267-280.

Korkmaz, Ş. (2016). *Finansal İçerme: Türkiye'de Finansal Erişim Üzerine Bir Model Uygulaması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Krugman, P. ve Wells R. (2013). *Makro İktisat.* (Çev. Fırat Oğuz, M. Murat Arslan, K. Ali Akkemik, Koray Göksal). Ankara: Palme Yayıncılık.

Kumar, C. ve Mishra, S. (2011). *Banking Outreach and Household Level Access: Analyzing Financial Inclusion in India*. https://www.semanticscholar.org/paper/Banking-Outreach-and-Household-level-

Access%3A-in-1-Kumar-Mishra/558ff506e0b4096f87a37d3796a868c34a448735, (11.07.2019).

Kumar, N. (2013). Financial Inclusion and Its Determinants: Evidence from India. *Journal of Financial Economic Policy*. 5(1): 4-19.

Lenka, S.K. ve Bairwai A.K. (2016). Does Financial Inclusion Affect Monetary Policy in SAARC Countries?. *Cogent Economics & Finance*. 4: 1-8.

Levine, R. ve Zervos, S. (1996). Stock Market Development and Long-Run Growth. *World Bank Economic Review*. 10 (2): 323-339.

Leyshon A. ve Thrift N. (1995). Geographies of Financial Exclusion: Financial Abandonment in Britain and the United States. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*. 20(3): 312-341.

Long, J.S. (1997). *Regression Models for Categorical and Limited Dependent Variables*. United Kingdom, London: SAGE Publications.

Lopez, T. ve Winkler, A. (2018). The Challange of Rural Financial Inclusion - Evidence from Microfinance. *Applied Economics*. 50 (14): 1555-1577.

Lyons, A. ve Contreras, S. (2017). *A Smultaneous Model of Youth Enterpreneurship and Financial Incluison Across Developing Countries.* https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3053615, (11.07.2019).

Mader, P. (2017). Contesting Financial Incluison. *Development and Change*. 49 (2): 461-483.

Mazumder, M.S.U. ve Wencong, L. (2013). Micro-Credit and Poverty Reduction: A Case of Bangladesh. *Prague Economic Papers*. 22(3): 403-417.

Menon, P. (2019). Financial Inclusion, Banking the Unbanked: Concepts, Issues, and Policies for India. *Journal of Public Affairs*. 19 (2): 1-5.

Menteş, A. (2019). Finansal Tabana Yayılma Aracı Olarak Finansal Teknoloji Şirketleri. *Social Science Research Journal*. 8(1): 168-175.

Morgan, P.J., Zhang, Y. ve Kydyrbayev, D. (2018). Overview of Financial Inclusion, Regulation, Financial Literacy, and Education in Central Asia and South Caucasus. *Asian Development Bank Institute (ADBI) Working Paper Series.* No:878.

Murthy, G., Fernandez-Vidal, M., Faz, X. ve Barreto, R. (2019). *Fintechs and Financial Inclusion*. https://www.cgap.org/research/publication/fintechs-and-financial-inclusion, (16.04.2020).

Neaime, S. ve Gaysset, I. (2018). Financial Inclusion and Stability in MENA: Evidence from Poverty and Inequality. *Finance Research Letters*. 24: 230-237.

Ouma, S.A., Odongo, T.M. ve Were, M. (2017). Mobile Financial Services And Financial Inclusion: Is it A Boon for Savings Mobilization?. *Review of Development Finance*. 7: 29-35.

Ozili, P. (2018). Impact of Digital Finance on Financial Inclusion and Stability. *Borsa İstanbul Review*. 18 (4): 329-340.

Ödeme Hizmetlerinde TR Karekodun Üretilmesi ve Kullanılması Hakkında Yönetmelik. (2020, 21 Ağustos). Resmi Gazete (Sayı: 31220). Erişim Adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/08/20200821-4.htm

Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun. (2013, 27 Haziran). Resmi Gazete (Sayı: 28690). https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/2f1f7375-31cb-4c3b-b5c6-72d8561140a7/%C3%96deme+Sistemleri+Kanunu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-2f1f7375-31cb-4c3b-b5c6-72d8561140a7-nbMvi47

Öner, E., Okan, P., Gökten, S. ve Aypek, N. (2008). Mikrofinans Sistemi ve Ticari Bankaların Mikrofinans Sistemindeki Yeri. *Sosyoekonomi*. 8(8): 55-74.

Özcan, F. (2007). *Finansal Kalkınma ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişki: Dünya Ülkeleri ve Türkiye Örneği*. (Yayınlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi). Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü.

Özel, H.A. (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2 (1): 63-72.

Özhan, A.C. (2018). *Financial Inclusion and Its Impact on Growth and Inequality: Focusing on Europe and Central Asia (ECA)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.

Özsağır, A. (2007). Ekonomide Güven Faktörü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi.* 6 (20): 46-62.

Özşuca, E.A. (2019). Financial Inclusion in Turkey: Evidence from Individual Level Data. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*. 74 (4): 1377-1400.

Özyıldırım, Y. (2019). *Finansal Kapsayıcılık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Kantil Regresyon Yöntemiyle Analizi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Park, C. ve Mercado, R.V. (2015). *Financial Inclusion, Poverty, and Income Inequality in Developing Asia*. ADB Economics Working Paper Series (426). Asian Development Bank. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2558936, (03.04.2020).

Paya, M.M. (2013). *Para Teorisi ve Para Politikası*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Pektaş Erdem, B. (2020). *Türkiye'de Hanehalkı Tasarruflarının Belirleyicileri.* https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/f3e86b8f-e251-4869-bdb9-247bcdc75a8d/en2015.pdf?MOD=AJPERES&CACHE=NONE&CONTENTCACHE=NONE, (17.12.2020).

Pham, T.T.T., Nguyen, T. ve Nguyen, K. (2019). Does Bank Competition Promote Financial Inclusion? A Cross-Country Evidence. *Applied Economics Letters*. 26 (13): 1133-1137.

Pineyro, C.M.Z. (2013). Financial Inclusion Index: Proposal of A Multidimensional Measure for Mexico. *Revista Mexicana de Economia y Finanzas*. 8 (2): 157-180.

Quibria, M. G. (2012). *Microcredit and Poverty Alleviation: Can Microcredit Close the Deal?*. WIDER Working Paper No: 2012/78. http://hdl.handle.net/10419/81002, (24.04.2020).

Rahman, A. (1999). Micro-credit Initiatives for Equitiable and Sustainable Development: Who Pays?. *World Development*. 27 (1): 67-82.

Ravallion, M. (2014). Income Inequality in the Developing World. *Science*. 344 (6186): 851-855.

Razak, A.A., Muhammad, F., Hussin, M.Y.M., Zainol, Z. ve Hadi, F.S.A. (2017). The Role of Ar-Rahn in Enhancing Financial Inclusion: A Structural Equation Modeling Approach. *Jurnal Pengurusan UKM Journal of Management*. 50: 97-109.

Sarma, M. (2008). *Index of Financial Inclusion*. Indian Council for Research on International Economic Relation. Working Paper, No:215. http://icrier.org/pdf/Working_Paper_215.pdf, (09.07.2019).

Sarma, M. ve Pais, J. (2011). Financial Inclusion and Development. *Journal of International Development,* 23(5) : 613-628.

Selim, S. ve Şen, M. (2020). Türkiye'de Finansal Katılımı Belirleyen Faktörlerin Analizi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi,* 6 (3): 268-290.

Siddik, N.A., Sun, G., Yanjuan, G. Ve Kabiraj, S. (2014). Financial Inclusion through Mobile Banking: A Case of Bangladesh. *Journal of Applied Finance and Banking*. 4 (6): 109-136.

Simpson, W. ve Buckland, J. (2009). Examining Evidence of Financial and Credit Exclusion in Canada from 1999 to 2005. *The Journal of Socio-Economics*. 38: 966-976.

Soumare, I., Tchana Tchana, F. ve Kengne, T.M. (2016). Analysis of the Determinants of Financial Inclusion in Central and West Africa. *Transnational Corporations Review*. 8 (4): 231-249.

Schumpeter, A.J. (1911). *The Theory of Economic Development: An İnquiry İnto Profits, Capital, Credit, Interest, and The Business Cycle*. Massachusetts, Cambridge: Harward University Press.

Shihadeh, F.H. (2018). How Individual's Characteristics Influence Financial Inclusion: Evidence from MENAP. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*. 11 (4): 553-574.

Shirazi, N.S. ve Khan, A.U. (2009). Role of Pakistan Poverty Alleviation Fund's Micro Credit in Poverty Alleviation: A Case of Pakistan. *Pakistan Economic and Social Review*. 47(2): 215-228.

Stein,P., Randhawa, B. ve Bilandzic, N. (2011). *Toward Universal Access: Addressing the Global Challange of Financial Inclusion.* Washington, USA: International Finance Corporation. https://elibrary.worldbank.org/doi/10.1596/9780821385180_CH10, (24.02.2020).

Stock, J.H. ve Watson, W.M. (2020). *Introduction to Econometrics (Fourth Global Edition).* United Kingdom, London: Pearson Education Limited.

Şahin, B.Ş. (2019). *Tarımın Faizsiz Araçlarla Finansmanı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tanrıöven, C. ve Gürbüzer, İ. (2015). Dünyada Mikro Sigorta Uygulamalarının Karşılaştırılması ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 17 (2): 97-121.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Dünya Bankası. (2017). *Türkiye'nin Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi*. https://ailevecalisma.gov.tr/SYGM/PDF/Turkiyenin_Butunlesik_Sosyal_Yardim_Sistemi.pdf, (25.12.2020).

Temizel, F. (2015). Finansal Dışlanmaya Bakış. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 44: 124-128.

Train, K. (1993). *Qualitative Choice Analysis*. United States of America: MIT Press.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023).* https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf, (15.10.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Sermaye Piyasası Kurulu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (2014). *Finansal Erişim, Finansal Eğitim, Finansal Tüketicinin Korunması Stratejisi ve Eylem Planları*. https://www.spk.gov.tr/Sayfa/Dosya/1076, (03.05.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı (2018). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Finansal Hizmetlerin Geliştirilmesi Özel İhtisas Komisyon Raporu*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/FinansalHizmetlerinGelistirilmesiOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf, (22.10.2020)

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2019). TCMB Ödeme Sistemlerinin

Finansal Piyasa Altyapılarına İlişkin Prensiplere Uygunluk Beyanı. https://tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/c34c2e8a-803a-4713-9c60-842232677d67/FPAiP_KamuyaBeyan.pdf?MOD=AJPERES&CVID, (01.07.2020).

Türkmen, S.Y. ve Çağıl, G. (2017). Finansal Hizmetlere Erişim ve Sürdürülebilir Kalkınma. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*. 54 (623): 63-76.

Uyumaz, A. ve Akdağ, İ. (2016). Bankacılık Faaliyetlerinde Tüketicinin Korunması Açısından Hukuka Aykırı Alınan Ücret ve Masraflar ile Bunların İadesi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 74 (1): 423-459.

Ücret, Prim, İkramiye ve Bu Nitelikteki Her Türlü İstihkakın Bankalar Aracılığıyla Ödenmesine Dair Yönetmelik. (2016, 21 Mayıs). Resmi Gazete (Sayı: 29718). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/05/20160521-8.htm

Wang, X. ve Guan, J. (2017). Financial Inclusion: Measurement, Spatial Effects and Influencing Factors. *Applied Economics*. 49 (18): 1751-1762.

Wooldridge, J.M. (2013). *Ekonometriye Giriş Modern Yaklaşım*. (Çev. Editörü: Doç. Dr. Ebru Çağlayan). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.

World Bank Development Research Group, Better Than Cash Alliance ve Bill & Melinde Gates Foundation. (2014). *The Oppotunities of Digitizing Payments*. https://www.gpfi.org/sites/gpfi/files/documents/FINAL_The%20Opportunities%20of%20Digitizing%20Payments.pdf, (03.03.2020).

Yah, N.B. ve Chamberlain, M.N.E. (2018). Determinants of Inclusive Financial Development in Africa. *Journal of Economics and Development Studies*. 6(3): 36-46.

Yalas, E. (2010). Krizden (2001) Krize (2008) *Bankacılık Sektöründe Yeniden Yapılandırma Sürecinin Analizi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yetiz, F. (2016). Finansal Derinleşme ve Ekonomik Büyüme. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*. 20(1): 109-125.

Yılmaz, M.K. (2008). *Dünya'da ve Türkiye'de Tarımsal Finansman: Türkiye İçin Model Önerisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yiğitoğlu, A.İ. (2005). 2001 Krizi Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinin ve Bankacılık Sektörünün Değerlendirilmesi. *Sosyoekonomi.* 1 (1): 115-125

Yorulmaz, R. (2012). *Financial Inclusion & Economic Development: A Case Study of Turkey and A Cross-Country Analysis Of European Union.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). USA, South Carolina: Clemson University.

Yorulmaz, R. (2018). An Analysis of Constructing Global Financial Inclusion Indices. *Borsa İstanbul Review.* 18 (3): 248-258.

Zhuang, J., Gunatilake, H., Niimi, Y., Khan, M.E., Jiang, Y., Hasan, R., Khor, N., Lagman-Martin, A.S., Bracey, P. ve Huang, B. (2009). *Financial Sector Development, Economic Growth, and Poverty Reduction: A Literature Review*. ADB Economics Working Paper Series, No. 173, Asian Development Bank (ADB), Manila. https://www.econstor.eu/handle/10419/109358, (11.06.2020).

Zins, A. ve Weill, L. (2016). The Determinants of Financial Inclusion in Africa. *Review of Development Finance*. 6: 46-57.

İNTERNET KAYNAKLARI

https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce-t%C3%BCrk%C3%A7e/inclusion (20.05.2019)

https://www.kkb.com.tr/hakkimizda (29.02.2020)

Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı - https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b/program.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b-m3fB7oF (21.05.2020).

https://www.kap.org.tr/tr/Pazarlar (15.06.2020)

https://www.egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/ (30.06.2020)

https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_0009_01.pdf (02.12.2020)

https://www.tmsf.org.tr/tr/Tmsf/Mevduat/mevduat.sss (02.12.2020)

TCMB, 12.11.2020, https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB%20TR/Main%20Menu/Duyurular/Basin/2020/DUY2020-67, (04.12.2020)

https://datareportal.com/reports/digital-2017-turkey (12.03.2021)

https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey?rq=TURKEY, (12.03.2021)

https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/03/Ekonomi-Reform-Takvimi.pdf, (23.03.2021)

https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB%20TR/Main%20Menu/Temel%20Faaliyetler/Odeme%20Sistemleri/Turkiyedeki%20Odeme%20Sistemleri/Elektronik%20Fon%20Transfer%20(EFT)%20Sistemi (28.03.2021)

http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/aylik_istatistik_bilgileri (31.03.2021)

https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikiraporlar/ekler/1480/Dijital-Internet-Mobil_Bankacilik_Istatistikleri-Aralik_2020.pdf, (31.03.2021)

https://bkm.com.tr/mobil-temassiz-karekodla-yapilan-odeme-islemleri/ (13.04.2021)